Klasszikus Regénytár
Uj sorozat
Szerkesztik Ambrus Zoltán és dr. Voinovich Géza

Komédiás-történet

Irta
France Anatole

Forditotta
Hevesi Sándor

BUDAPEST, 1920.
RÉVAI TESTVÉREK IROD. INT. R.-T. KIADÁSA

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-195-9 (online)
MEK-17358

I.

Az Odéon egyik női öltözőjében, a villanylámpa alatt, Nanteuil Felicie, rizsporos hajjal, kék festékkel szemhéjain, arczán és fülén bepirosítva, nyakán és vállán befehérítve, lábát nyujtotta Michonnénak, az öltöztetőnőnek, a ki föladta rá a pirossarkú, kicsiny fekete czipőt. Trublet doktor, a szinház orvosa és a színésznők barátja, a diván egyik párnájára hajtotta kopasz fejét s kezét a hasán összefonva, keresztbevetette kurta lábait. Kérdéseket tett:

- Hát még mije fáj, kedves gyermekem?

- Tudom is én!... Fulladozok... szédülök. Egyszerre meg úgy megrémülök, mintha mindjárt meghalnék. És ez a legkeservesebb.

- Nem érzi néha, hogy hirtelen, csak úgy minden ok nélkül, sírni vagy nevetni szeretne?

- Azt igazán nem mondhatom, mert az életben annyi oka van az embernek nevetni vagy sírni!...

- Nincsenek látomásai?

- Nincsenek... De képzelje, doktor, éjszaka a butorok alatt, azt hiszem, egy macskát látok, a mely égő szemekkel néz rám.

- Ne álmodjék többet macskával, - mondotta Michonné; - az rossz jel... Macskával álmodni annyit jelent, hogy barátai elhagyják s barátnői elárulják.

- Csakhogy én nem álmomban láttam a macskát. Ébren voltam.

Trublet, a ki havonkint csak egyszer volt soros az Odéonban, mint szomszéd, majdnem minden este benézett. Szerette a színésznőket, szivesen elmulatott velük, ellátta őket jó tanácsokkal, és sohasem élt vissza bizalmukkal. Megigérte Felicienek, hogy rögtön rendel neki valamit.

- Kedves gyermekem, majd rendbehozzuk a gyomrát s aztán nem fog macskát látni a butorok alatt.

Michonné megigazította Felicien a fűzőt. A doktor rögtön elkomorodott, a mint látta, hogy meghúzza a zsinórt.

- Ne ránczolja a homlokát, doktor, - mondotta Felicie - én sohase fűzöm magamat. Olyan a termetem, hogy nagy ostobaság volna.

Aztán legkedvesebb kolléganőjére gondolva, hozzátette:

- Jó az Fagettenek, a kinek se válla, se csipője... Végig egyenes... Michonné, még egy kicsit szoríthatod... Tudom, hogy maga ellenzi a fűzőt, édes doktor... De mégse járhatok pólyában, mint az esztétahölgyek. Tegye ide a kezét, meglátja, hogy nem szoros.

A doktor tagadta, hogy ellensége a fűzőnek, ő csak az erős fűzést kárhoztatja. Fájlalta, hogy a nőknek semmi érzékük sincs a vonalak harmóniája iránt, hogy a vékony termettel kapcsolják össze a báj és szépség fogalmát, s nem értik meg, hogy a szépség csakis azokban a lágy hajlásokban rejlik, a mint a test először büszkén kidomborítja a kebleket, aztán a thoraxon alul szép lassan vékonyodik s végül fölmagasztosul a nyugodt és teli csipők kilengésében.

- A derék - mondotta - a derék, ha már ezt a rémes szót kell használnom, lassú, észrevétlen és finom átmenet legyen a nő két dicsősége: a keble és a hasa között. És maguk ostobán összeszorítják, benyomják a mellkasukat, úgy hogy a keblük is tönkremegy, belapítják alsó bordáikat s szörnyű barázdát hasítanak a köldökük fölött. A néger asszonyok, a kik hegyesre köszörülik a fogukat, a kik szétvágják az ajkukat s fakorongot nyomnak bele, nem torzítják el

magukat ilyen barbár módon. Mert végre is el lehet gondolni, hogy marad még valami asszonyi pompa egy olyan teremtésen, a ki gyűrűt húz az orrczimpáin keresztül s a kinek az ajkát akkora mahagóni korong feszíti szét, mint ez a pomádés tégely. De teljes pusztulás, ha a nő feldulja birodalmának szentséges czentrumát.

Nem is tért el többé e tárgytól, a mely szívügye volt, sorra vette, hogy a csontvázat és izomzatot, hol és hogyan torzítja el a fűző s mindenről eleven és pontos leírást, borzalmas és mókás képet adott. Felicie nevetve hallgatta. Nevetett, mert nő lévén, hajlott arra, hogy nevessen a testi rútságon és nyomorúságon; mert mindent a maga kis művészvilágára vonatkoztatott s így minden formátlanság, a melyet a doktor leírt, egy kolléganőt juttatott eszébe s mint karrikatura véső dött bele az agyába; és mert a míg maga elé képzelte azt a sok testi fogyatkozást, boldog volt a saját termetével, a melyről tudta, hogy hibátlan. Csengő kaczagással ment az öltözőn keresztül a doktor felé, magával húzva Michonnét, a ki úgy fogta a fűzőzsinórt, mint a gyeplőt, s úgy festett, mintha a boszorkányok szombatjára lovagolna.

- Maradjon nyugton! - mondotta.

És megjegyezte, hogy a falusi nők, a kik nem hordanak fűzőt, sokkal inkább tönkremennek, mint a városiak.

A doktor keserű szavakkal vádolta a nyugati kulturát, a mely nem ismeri és megveti az eleven szépséget.

Trublet, a ki Saint Sulpice tornyainak árnyékában született, mint fiatal ember Kairóba ment orvosi gyakorlatra. Onnan egy kis pénzt hozott haza, egy kis májbajt és az emberi erkölcsök ismeretét. Mint meglett ember, a ki megint hazai földön lehet, nem hagyta el többé az ő régi Szajna-utczáját, nagy örömét találta az életben s csak az búsította kissé, hogy kartársai nem tudják belátni azt a sajnálatraméltó félreértést, a melynek folytán az emberiség már tizennyolcz századdal ezelőtt meghasonlott a természettel.

Kopogtak; női hang kiáltott be a folyosóról:

- Én vagyok!

Felicie éppen rózsaszínű szoknyáját vette föl s megkérte a doktort, hogy nyisson ajtót. Doulcené jött be súlyos léptekkel, szabadjára engedve dagadó termetét, a melyet a színpadon jó ideig kordában tartott s hozzáidomított a drámai anyák szerepköréhez.

- Jó napot, szivecském. Jó napot, kedves doktor... Tudod, Felicie, én nem szoktam hizelegni. No hát, láttalak tegnapelőtt és mondhatom, hogy a *Mère confidente*[1] második felvonásában nagyon jó dolgokat csinálsz, a mik nem is könnyüek.

Felicienek csak a szeme mosolygott és mint mindig, mikor bókot kap az ember, várta a következőt.

Doulcené, a kit Felicie hallgatása ösztökélt, tovább dicsérte, maga elé mormolva:

- ...Kitünő dolgokat, egyéni dolgokat.

- Azt hiszi, Doulcené? - Nagyon örülök, mert nem igen érzem azt a szerepet. És az a hosszú Perrin minden játékomat elrontja. Igazán! A mikor annak a nőnek a térdére ülök, úgy érzem magamat... Maguk nem tudják, milyen szörnyűségeket súg a fülembe jelenésünk alatt, a színpadon... Meg van veszve... Én mindent megértek, de vannak dolgok, a miktől undorodom... Michonné, hátul, jobbra nem vet ránczot a derék?

- Kedves gyermekem, - kiáltott fel Trublet lelkesen, - most valami nagyszerüt mondott.

[1] Anya, mint meghitt.

- Mit? - kérdezte Felicie egyszerűen.

- Azt mondta: Én mindent megértek, de vannak dolgok, a miktől undorodom. Maga mindent megért; az emberi cselekedetek és gondolatok a maga szemében csak a világegyetem gépezetének külön-külön megnyilvánulásai, a melyeket nem gyülöl és a melyekre nem haragszik. De vannak dolgok, a melyektől undorodik; maga finomlelkü és kétségtelen, hogy az erkölcs izlés dolga. Gyermekem, bár az erkölcsi tudományok akadémiáján is ily egészségesen tudnának gondolkozni! Igen, magának igaza van. Maga bizonyos ösztönöket tulajdonít a kolléganőjének, a kit épp oly hiábavaló dolog volna vádolni e miatt, mint vádolni a tejsavat azért, mert különféle hatásai vannak.

- Mit mond maga?

- Azt mondom, hogy semmiféle emberi cselekedetet vagy gondolatot nem dicsérhetünk, nem hibáztathatunk, mihelyt bebizonyosodott, hogy azok szükségszerü cselekedetek és gondolatok.

- Úgy, hát maga egyetért a hosszú Perrin erkölcseivel, maga, a becsületrend lovagja! Ez aztán szép!

A doktor fölkelt és így szólt:

- Gyermekem, egy percznyi figyelmet kérek magától. Nagyon tanulságos lesz, a mit mondok: Régente az emberi természet más volt, mint manap. Nemcsak férfiak és nők voltak a világon, hanem androginek is, vagyis olyan lények, a kik mind a két nemet egyesítették magukban. Mind a három emberfajtának négy karja volt, négy lába és két arcza. Erőteljesek voltak és olyan sebesen forogtak maguk körül, mint a kerekek. Nagy erejük olyan vakmerővé tette őket, hogy a titánok példájára szembeszálltak az istenekkel. Jupiter nem türhette ezt az arczátlanságot...

- Michonné, nem lóg a szoknyám baloldalt? - kérdezte Felicie.

- És elhatározta - folytatta a doktor, - hogy megtöri erejüket és vakmerőségüket. Minden embert kétfelé vágott, úgy, hogy csak két karjuk maradt, két lábuk és egy fejük és azóta az emberi faj olyan, mint manapság. Valamennyien csak fele vagyunk egy embernek, a kit úgy választottak el a másik felétől, mint a hogy kettéosztanak egy osztrigát. És ezek a felek azóta mindig a felüket keresik. Egymás iránt való szerelmünk tehát csak az erő, a mely hajt bennünket, hogy ujra egyesítsük a két felet s helyreállítsuk régi tökéletességünket. A férfiak, a kik androginek kettéválasztásából származnak, a nőket szeretik; a nők, a kiknek ugyanilyen az eredetük, a férfiakat szeretik. De azok a nők, a kik az ősasszonyok kettéválasztásából származnak, nem sokat törődnek a férfiakkal, hanem a nőkhöz vonzódnak... Ne csodálkozzék hát, ha azt látja...

- Mondja, doktor, maga találta ki ezt a históriát? - kérdezte Felicie s egy rózsát tűzött a mellére.

A doktor hevesen tiltakozott az ellen, hogy ő bármit is kitalált volna. Ellenkezőleg - mondotta, egy részletet még el is hallgatott.

- Annál jobb! - kiáltotta Felicie. Mert én meg azt mondom magának, hogy nem lehet nagy róka, a ki ezt kitalálta.

- Már meghalt, - felelte Trublet.

Felicie megint hangsúlyozta, mennyire undorodik társnőjétől; de Doulcené, a ki eszes asszony volt és néha Perrin Jeanne-nál villás-reggelizett, másra terelte a beszélgetést.

- No kicsikém, megkaptad végre Angélique szerepét. Csak jusson eszedbe, a mit mondottam: kissé merev tartás és minél kevesebb mozgás. Ez a naiv szerepek titka. Ne bizd rá magadat veledszületett hajlékonyságodra. A műsorunkon szereplő fiatal lányok legyenek babaszerűek egy kissé. Ez a stílusuk. A kosztüm is ezt kívánja. Látod, Felicie, a mire első sorban kell ügyelned, a mikor a *Mère confidente*-ot játszod, ezt a bájos darabot...

Felicie közbevágott:

- Tudja mit, ha nekem jó szerepem van, fütyölök a darabra. Meg aztán nem is nagyon szeretem Marivauxt... Doktorkám, maga nevet? Valami butát mondtam? Nem is Marivaux írta a *Mère confidente*-ot?

- De igen!

- No látja! Maga mindig meg akar engem gabalyítani... Azt akartam mondani, hogy bosszant ez az Angélique. Valami erőteljesebbet szeretnék, a mi többet mutat... Kivált ma este borzadok ettől a szereptől.

- A miből azt látom, kicsikém, hogy nagyon jól fogod játszani, - mondotta Doulcené.

És hozzáfüzte:

- Sohse tudunk úgy belehelyezkedni a szerepünkbe, mint a mikor kénytelenségből, akaratunk ellenére tesszük. Sok példát hozhatnék föl erre. Én magam is *Az austerlitzi markotányosnő*-ben az egész szinházat bámulatba ejtettem hangos jókedvemmel, pedig éppen akkor tudtam meg, hogy szegény Doulce-omat, a ki oly nagy művész és oly jó féri volt, az Opera zenekarában szélhüdés érte, a mikor kezébe vette a kürtjét.

- De miért akarják mindenáron, hogy csak naiva legyek? - kérdezte Felicie, a ki szerelmes színésznő, szalondáma is akart lenni s egyáltalában mindent akart játszani.

- Pedig ez érthető - folytatta Doulcené makacsul. - A színjátszás is utánzó művészet. S mennél kevésbbé érez valamit az ember, annál jobban tudja utánozni.

- Ne áltassa magát illuziókkal, kedves gyermekem, - mondotta a doktor Felicienek. - Ha valaki naiva, mindig is az marad. Valaki Angéliquenek vagy Dorinának, Celimènenek vagy Pernellenének születik. A szinpadon az egyik nő állandóan husz éves, a másik állandóan harmincz, a harmadik állandóan hatvan. Maga, édes Felicie, mindig tizennyolcz éves lesz és mindig naiva.

- Nagyon meg vagyok elégedve a szerepkörömmel - felelte Felicie, - de nem kivánhatják tőlem, hogy egyforma jó kedvvel játszszam az összes naiva-szerepeket. Pedig hát van egy szerep, a melyet nagyon szivesen eljátszanék. Ágnes, a Nők iskolájából.

Alig, hogy az Ágnes nevet hallotta, a doktor lelkesen dörmögte a párnáiba:

- *Mi van szememben, a mi árt s sebez?*

- Ágnes, ez aztán szép szerep! - kiáltotta Felicie. - Már kértem Pradeltől.

Pradel, a színház igazgatója, azelőtt színész volt, okos és jóindulatu ember, a ki letett már az illuziókról és nem ringatta magát vérmes reményekben. Szerette a békességet, a könyveket meg a nőket. Felicienek nem lehetett rá panasza és rosszindulat nélkül, becsületes nyiltsággal beszélt róla.

- Aljas volt, utálatos, piszkos - mondotta; megtagadta tőlem Ágnest, hogy odaadhassa Falempin-nek. Az igaz, hogy nem úgy kértem a szerepet, a hogy kellett volna. Falempin ellenben tudja a módját, azt elhihetik nekem. De nekem mindegy; ha Pradel nem engedi, hogy eljátsszam Ágnest, vigye el őt az ördög, a szennyes bódéjával együtt.

Doulcené tovább tékozolta meg nem hallgatott oktatásait. Érdemes szinésznő volt, de mindenből kiöregedett, szerződést már nem kapott és így tanácsokkal látta el a kezdőket, elvégezte levelezésüket s ezzel keresett meg annyit, hogy napjában egyszer, vagy reggel vagy este, jóllakhatott.

Felicie, mialatt Michonné fekete bársonyszalagot füzött a nyakára, ezzel a kérdéssel fordult Trublethez:

- Doktorkám, maga azt mondja, hogy a gyomortól vannak a szédüléseim; bizonyos ez?

Még mielőtt Trublet felelhetett volna, Doulcené közbekiáltott, hogy a szédülések mindig a gyomortól vannak s hogy az ő gyomra két-három órával étkezés után fájdalmasan felfuvódik. Azután valami szert kért a doktortól.

Felicie ezalatt gondolkozott, mert gondolkozni is tudott. Hirtelen megszólalt:

- Doktorkám, kérdeznék magától valamit, a mit talán furcsának fog találni... De mégis szeretném tudni, hogy miután teljesen ismeri a női testet és látta mindazokat a históriákat, a mik bennünk vannak, nem zavarja-e ez magát néha-néha a nőkkel szemben? Én úgy képzelem, hogy a ki mindezeket tudja, annak undorodnia kell.

Trublet a párnák mélyéről csókot dobott Felicienek.

- Kedves gyermekem, nincs finomabb, nincs gazdagabb és nincs szebb szövedék, mint egy szép asszony bőre. Ezt mondottam magamban az imént, a mikor a nyakát néztem és könnyen elképzelheti, hogy a hatása alatt...

Felicie megvetően fintorította az arczát, mint egy nőstény-majom.

- Maga azt hiszi, hogy elmés, mert butasággal felel egy komoly kérdésre.

- Hát kedves kisasszony, ha éppen akarja, tanulsággal is felelhetek. Húsz évvel ezelőtt, a Szent József-kórház boncztermében volt egy részeges, öreg laboránsunk, Rousseau apó, a ki minden délelőtt tizenegy órakor annál az asztalnál reggelizett, a melyen a hulla ki volt terítve. És evett, mert éhes volt. Azt, a ki éhes, semmi sem riasztja vissza az evéstől, föltéve, hogy van mit ennie. Csakhogy az öreg Rousseau mindig ezt mondta: Nem tudom, hogy a terem levegője teszi-e, de csak friss és gusztusos dolgokat tudok enni.

- Értem, - mondotta Felicie. - Magának kis virágárus leányok kellenek... Tudja, hogy az tilos... De maga úgy ül ott, mint egy török basa és nem írta meg a receptemet.

Kérdőleg nézett reá.

- Hol is van voltaképpen az ember gyomra?

Az ajtó félig nyitva állott. Egy nagyon csinos, nagyon úri külsejü fiatal ember toppant be s miután két lépést tett előre, illedelmesen megkérdezte, hogy bejöhet-e?

- Maga az? - mondotta Felicie.

Kezét nyujtotta feléje, melyet a fiatal ember gyönyörrel, kimérten és önhitten csókolt meg.

Doulcenét nem méltatta különös figyelemre, hanem rögtön a doktorhoz fordult:

- Hogy van, Szokrátesz doktor?

Tömpe orra és választékos beszédje miatt néha így nevezte doktor Trublet-t.

Trublet rámutatott Feliciere:

- De Ligny úr, íme egy fiatal hölgy, a ki nem bizonyos abban, hogy van-e gyomra. A kérdés komoly. Mi azt tanácsoljuk neki, hogy feleletért forduljon ahhoz a kis leányhoz, a ki nagyon sok befőttet evett. Mamája azt mondta neki: Elrontod a gyomrodat. S a kis leány így felelt: Csak a néniknek van gyomruk, a kis leányoknak nincsen.

- Jó Isten, milyen ostoba maga, édes doktor, - kiáltott fel Felicie.

- Bár igaza volna, édes kisasszony! Az ostobaság a boldogság legjobb lehetősége. Mert az a souverain megelégedés. És a legfőbb jó egy rendőrállamban.

- Kedves doktor, maga nagyon paradox, - jegyezte meg De Ligny. - De megengedem, hogy jobb, ha olyan ostobák vagyunk, mint a többiek, mintsem, hogy olyan okosak legyünk, mint senki más.

- Igaz, a mit Róbert mond! - kiáltotta Felicie, őszintén és meggyőződéssel.

Aztán elgondolkozva tette hozzá:

- Egy mindenesetre bizonyos, édes doktor. Az ostobaság gyakran megakadályozza az embert abban, hogy ostobaságokat kövessen el. Ezt már nagyon sokszor tapasztaltam. Nem azok a legostobább férfiak és nők, a kik a legnagyobb ostobaságokat követik el. Így például vannak értelmes nők, a kik buták a férfiakkal szemben.

- Azokat érti ugy-e, a kik nem tudnak meglenni férfiak nélkül?

- Előtted semmit sem lehet eltitkolni, kis Szokráteszem.

- Ah! - sóhajtott fel a kövér Doulcené, - mily szörnyű rabszolgaság! Az a nő, a ki nem uralkodik az érzékein, elveszett a művészet számára.

Felicie szép vállát vonta, a mely még fiatalosan szögletes volt egy kissé.

- Oh! Oh, nagyanyám, ne próbálja fölültetni a kis leányokat. Micsoda beszédek ezek! Hát talán a maga idejében a szinésznők uralkodtak az... izé, hogy is mondta csak? Ugyan! Egy csöppet sem uralkodtak rajtuk.

A kövér Doulcené látta, hogy Felicie háborog s így hát okosan és méltóságosan visszavonult. De a folyosóról még egyszer figyelmébe ajánlotta:

- Ne feledd el, szívecském, olyan légy Angéliqueben, mint egy rózsabimbó. Így kívánja a szerep.

De Felicie bosszúságában oda se hallgatott.

- Igazán, - mondotta, a mikor az öltözőasztalhoz ült, - ez az öreg Doulcené a moráljával kihoz a sodromból. Azt hiszi, hogy az ő viselt dolgait elfeledték? Nagyon téved. Ravaudné hetenkint hatszor mindent elmesél. Mindenki tudja, hogy muzsikus férjét úgy kifacsarta, hogy a szegény ember egy este beledőlt a kürtjébe. Aztán meg a szeretői, kérdezze meg csak Michonnétól, azok a pompás férfiak alig hét esztendő alatt olyanok lettek, mint a levegő, az árnyék... Így uralkodott ő az... És ha valaki azt merte volna neki mondani, hogy elveszett a művészet számára!...

Trublet doktor kitárta két karját, mintha föl akarta volna tartóztatni Feliciet:

- Ne botránkozzék meg, édes gyermekem. Doulcené őszinte lélek. Szerette a férfiakat és most szereti Istent. Az ember azt szereti, a mit lehet, a hogyan lehet és azzal, a mije van. Korához illően erkölcsössé és hitbuzgóvá lett. Résztvesz minden vallási gyakorlatban, vasár- és ünnepnapon misét hallgat. -

- Hát aztán! Igaza van, ha misére jár, - jelentette ki Felicie. - Michonné, gyújts gyertyát és puhítsd meg a piros festéket, újra kell festenem az ajkamat. - Nagyon helyesen teszi, hogy misére jár. De a vallás nem tiltja, hogy szeretőt tartsunk.

- Azt hiszi? - kérdezte a doktor.

- Ah! az már csak bizonyos, hogy jobban kiismerem magamat a vallásban, mint maga.

Megszólalt egy gyászos csengetyü s fölhangzott a folyosókon az ügyelő panaszos hangja:

- Vége a kis darabnak!...

Felicie fölkelt s a csuklójára bársonyszalagot kötött, aczél medaillonnal.

Michonné letérdelve megtüzte a rózsaszínű szoknya három Watteau-ránczát s gombostűkkel a szájában, csak az egyik ajka rándulásával, jelentette ki ezt az elvi igazságot:

- Az a jó az öregségben, hogy a férfiak már nem okozhatnak nekünk fájdalmat.

Róbert de Ligny czigarettát vett ki a tárczájából:

- Megengedi?

És az öltözőasztalon égő gyertyához lépett.

Felicie, a ki nem vette le róla a szemét, látta, a mint bajusza alatt, mely tüzes és könnyű volt, mint a láng, a gyertyafénytől bíborszínű ajkai hogy szívták be s hogy eresztették ki a füstöt. Egy kis forróság futott át a fülén. Úgy tett, mintha ékszereit keresné, mialatt szájával horzsolta De Ligny nyakát s odasúgta neki:

- Várj rám előadás után kocsival a Tournon-utcza sarkán.

E pillanatban léptek és hangok zaja tört fel a folyosóról. A kis darab szereplői jöttek vissza az öltözőkbe.

- Doktorkám, adja ide az ujságot.

- Nagyon unalmas ám.

- Azért csak adja ide.

Felicie elvette és ernyőnek tartotta a feje fölé.

- A világosság bántja a szememet.

Annyi bizonyos, hogy a nagyon erős fénytől néha megfájdult a feje. De az imént éppen a tükörben nézte magát. Kék szemhéjaival, feketére kent szempilláival, kifestett arczával és szívalakuan kipirosított ajkaival üveges szemű, kimázolt halotthoz hasonlított és nem akarta, hogy Ligny így lássa.

A míg arczát árnyékkal takarta, egy nagy, sovány fiú jött be a szobába, ringó léptekkel. Beesett szemei nagy karvaly-orr fölött sötétlettek; mozdulatlan szája örökké mosolygott; hosszú nyakán az ádámcsutkája nagy árnyékot vetett gallérjára. Színpadi törvényszolga jelmezében volt.

- Maga az, Chevalier? Jó napot, barátom, - mondta jókedvűen Trublet doktor, a ki szerette a komédiásokat, kivált a rosszakat és különös rokonszenvet érzett Chevalier iránt.

- Hát mindenki idejön! - kiáltotta Felicie. - Ez már nem is öltöző, ez malom.

- Akkor hát üdvözlöm a szép molnárnét, - mondotta Chevalier. - Képzelje csak, hogy hány hülye ül ma a nézőtéren. Nem fogja elhinni, de kifütyültek.

- Azért még sem kell kopogás nélkül berontani, - felelte mérgesen Felicie.

A doktor megjegyezte, hogy De Ligny nyitva hagyta az ajtót. Felicie erre Lignyhez fordult, gyengéd szemrehányással a hangjában:

- Igazán, nyitva hagyta?... De ha az ember belép valahova, beteszi maga után az ajtót; ez elemi dolog.

Fehér flanellköpenybe burkolózott.

Az ügyelő színpadra szólította a művészeket.

Felicie megfogta Ligny kezét, melyet az feléje nyujtott, ujjaival kitapogatta a csuklóját, s belevájta a körmét az erek mentén, ott hol a bőr a leglágyabb. S aztán eltünt a sötét folyosón.

II.

Chevalier, miután megint átöltözködött utczai ruhájába, beült egy páholyba Doulcené mellé. Feliciet nézte, a ki olyan messzire volt és oly kicsinynek látszott a színpadon. És a mikor arra gondolt, hogy Rue des Martyrbeli padlásszobájában karjai között tartotta, dühében és fájdalmában sírva fakadt.

Tavaly találkoztak egy ünnepélyen, a mely Lecureuil képviselő védnöksége alatt folyt le, a kilenczedik kerület szegény művészei javára. Folyton kerülgette Feliciet, némán, sóváran, mohó vágygyal és égő szemekkel. És két héten keresztül szakadatlanul üldözte. Felicie hideg és nyugodt maradt, mintha észre sem vette volna; aztán egyszerre megadta magát, oly váratlanul, hogy azon a napon, a mikor sugározva és még álmélkodva elbúcsúzott tőle, Chevalier valami nagy ostobaságot mondott. Ezt mondta neki: És én azt hittem, hogy porczellánból vagy!... Három teljes hónapig olyan metsző gyönyöröket élvezett, a milyenek csak a fájdalmak lehetnek. Azután Felicie elbujt, eltávolodott, elidegenedett. Most már nem szerette Chevaliert. És ő kereste az okát, de nem tudta megtalálni. Szenvedett a miatt, hogy nem szeretették; s még jobban szenvedett, mert féltékeny volt... Igaz, hogy szerelme legelső és legszebb óráiban is tudta, hogy Felicienek szeretője van. Girmandel, egy Rue de Provencebeli végrehajtó, és boldogtalan volt e miatt. De mert sohasem látta, olyan homályos és határozatlan fogalma volt róla, hogy féltékenysége üres szóbeszédekben párolgott el. Felicie azt mondta neki, hogy Girmandellel ő soha semmi részt nem vett abban, a mi történt, sőt még mutatni sem próbálta; Chevalier elhitte és nagyon megörült ennek. Még azt is mondta neki Felicie, hogy Girmandel már régóta, már hónapok óta csak barátja és semmi egyéb, és Chevalier ezt is elhitte. Végre is, Chevalier csalta meg az adószedőt és jól esett neki, hogy ő van előnyben. Arról is értesült, hogy Felicie, a mikor a konzervatórium második osztályát végezte, tanárját sem utasította vissza. Csakhogy fájdalmát, a melyet e miatt érzett, enyhítette az a tudat, hogy ez tiszteletreméltó és évszázados hagyomány. De most De Ligny Róbert elviselhetetlen szenvedést okozott neki. Egy idő óta mindig együtt látta Felicievel. Már nem is kételkedhetett abban, hogy Felicie szereti Róbertet. És ha néha azt gondolta, hogy Felicie még nem adta oda magát a fiatal embernek, ennek nem volt semmi alapja; csak arra volt jó, hogy időről-időre könnyítsen a szenvedésén.

Szabályos taps tört ki a nézőtér mélyén és néhány úr a zsöllyéken valamit halkan mormolva, zaj nélkül lassan összeütötte a tenyerét. Felicie befejezte a jelenetét Perrian Jeanne-nal.

- Bravo! Bravo! A kicsike igazán elragadó, - lihegte Doulcené.

Féltékenységi dühében Chevalier rossz kollégának bizonyult. Egyik ujját a homlokára tette.

- Innen játszik ni.

Aztán szívére szorította a kezét.

- Pedig innen kell játszani.

- Köszönöm barátom, köszönöm! - mormogta Doulcené, a ki ezekben az elvekben nyilvánvaló dicséretet talált magára nézve.

Ő csakugyan mindig azt mondotta, hogy az ember csakis akkor játszhatik jól, ha a szívéből játszik, s hogy az indulatot csakis akkor fejezheti ki erővel, ha át is érzi, s hogy azokat az érzéseket, a melyeket ábrázolni akarunk, át is kell élnünk. S szívesen idézte példaképpen saját magát. A mikor mint tragédiabeli királynő mérget ivott a színpadon, egész éjszaka égtek a belei. De azért azt is szokta mondani: A színjátszás utánzó művészet s az ember annál jobban

utánoz valamit, mentől kevésbbé érzi. És ennek az igazságnak a bebizonyítására is talált példákat a maga diadalmas pályáján.

Nagyot sóhajtott:

- A kicsike bámulatosan tehetséges. De azért sajnálni való; rosszkor jött a világra. Nincs már közönség, se kritika, se darab, se színház, se igazi színész. A művészet lecsúszott.

Chevalier a fejét rázta.

- Ne sajnálja Feliciet: meglesz mindene, a mit csak kívánhat, a siker, a vagyon. Komisz nő. És komiszsággal sokra lehet vinni. Míg ellenben a jóérzésű emberek követ akaszthatnak a nyakukba és a vízbe ugorhatnak. De azért én is sokra fogom vinni, föl fogok emelkedni, mert én is komisz leszek.

Fölkelt és elment, be sem várva az előadás végét. És nem ment vissza Felicie öltözőjébe, mert attól félt, hogy ott Lignyvel találkozik, a kire nem tudott ránézni, meg aztán így elhitethette magával, hogy Ligny se ment vissza.

A távozás fizikai fájdalmat okozott neki és így ötször vagy hatszor bejárta az Odéon kihalt és sötét árkádjait, aztán lement a lépcsőkön, be az éjszakába s befordult a Rue de Médicis-be. A kocsisok az előadás végét várva szundikáltak a bakon, és a platánok csúcsai fölött a fellegeken át futott a hold. Egy képtelen és édes reménység utolsó szikrájával a szívében, ma éjjel is, mint máskor, elment Nanteuilékhez, hogy ott bevárja Feliciet.

III.

Nanteuilné Felicievel a Boulevard Saint Michelen lakott, az ötödik emeleten, egy kis lakásban, melynek ablakai a Luxembourg-kertre nyíltak. Szívesen fogadta Chevaliert, mert hálás volt neki azért, hogy szereti Feliciet és Felicie nem szereti őt, s elvből nem vett tudomást arról, hogy Chevalier a leányának szeretője volt. Maga mellé ültette az ebédlőben, a hol a kályhában koksz égett. A falon szolgálati pisztolyok, aranybojtos kardok csillogtak a lámpafényben egy női mellvért körül, a mely a keblek helyén kerek bádoglemezekkel volt kirakva s melyet Felicie még mint színi növendék, tavaly télen használt, a mikor Jeanne D'Arc szerepét alakította egy spiritiszta herczegnőnél. Mint egy katonatisztnek özvegye, s egy színésznőnek anyja, Nanteuilné, igazi nevén Nanteauné, megőrizte ezeket a diadalmi jelvényeket.

- Felicie még nincs itthon, Chevalier úr. Nem is várom haza éjfél előtt. Színpadon van a darab végéig.

- Tudom: én is játszottam az első darabban. A *Mère confidente* első felvonása után jöttem el a színházból.

- Oh, Chevalier úr, miért nem nézte végig az előadást? A leányom nagyon örült volna, ha ön ott marad. Ha az ember játszik, szereti, ha barátai vannak a nézőtéren.

Chevalier kétértelműen felelt:

- Oh! a barátok, azok nem hiányoznak.

- Téved, Chevalier úr: a jó barátok ritkák. Doulcené persze ott volt? Meg volt elégedve Felicievel?

És nagyon szerényen hozzátette:

- Igazán boldog volnék, ha sikere lenne. Olyan nehéz érvényesülni ezen a pályán, ha valaki egyedül áll, támasz nélkül, pártfogók nélkül. Pedig úgy ráférne, hogy boldoguljon, a szegény kicsike.

Chevalier nem volt olyan kedvében, hogy sajnálkozzék Felicien. Vállát vonva, nyersen így szólt:

- Ah! Soh'se nyugtalankodjék! Boldogulni fog. A lelke mélyéig színésznő. Vérében van a szinház. Benne van a lábaiban.

Nanteuilné békésen mosolygott:

- Szegény gyermek! A lábai nem nagyon erősek. Felicie eléggé egészséges. De nem szabad magát kifárasztania. Gyakran van szédülése és fejgörcse.

A cseléd bejött s egy tál fölvágottat, egy palaczkot és tányérokat tett az asztalra.

Ezalatt Chevalier azon törte az eszét, hogy miképpen hozhatna szóba egy kérdést, a mely már a nyelvén lebegett, a mikor feljött a lépcsőn. Szerette volna tudni, hogy Felicie érintkezik-e még Girmandellel, a kiről Chevalier már rég nem hallott beszélni. Vágyainkkal helyzetünkhöz szoktunk alkalmazkodni. Mostani nyomorult állapotában szörnyű kétségbeesésében forrón óhajtotta, hogy Felicie, a ki őt ma nem szereti, bár Girmandelt szeretné, a kit úgysem szerethet igazán s minden reménye az volt, hogy Girmandel megtartja magának Feliciet, egészen elveszi és semmit sem hagy belőle De Ligny Róbertnek. Féltékenységét csillapította az a gondolat, hogy a fiatal leány Girmandel kedvese és remegett attól a lehetőségtől, hogy Felicie szakított az adószedővel.

Persze, sohase merte volna megengedni magának, hogy egy anyát kikérdezzen a leánya szeretői felől. De Girmandelről lehetett beszélni Nanteuilnével, a ki csak megtisztelőnek tartotta, hogy családja összeköttetésben áll egy tisztviselővel, a ki gazdag ember, s a kinek felesége van és két bájos leánya. Csak egy ügyes fogás kellett, hogy a beszélgetés során megemlítse a végrehajtó nevét. Chevalier ki is talált valamit, a miről azt hitte, hogy nagyon fortélyos.

- Most jut eszembe, - mondotta - láttam Girmandelt egy fiakkerben.

Nanteuilné nem felelt.

- Fiakkerben ült, a Boulevard Saint Michelen. Esküdni mertem volna, hogy őt láttam. S nagyon csodálkoznám, ha nem ő lett volna.

Nanteuilné nem felelt.

- Szőke szakálla, vörös arcza... Nagyon könnyű fölismerni Girmandelt.

Nanteuilné nem felelt.

- Egy időben ön és Felicie nagyon jóban voltak vele. Még mindig barátkoznak Girmandellel?

Nanteuilné közömbösen felelte:

- Girmandel úrral? Hogyne, még mindig barátkozunk vele.

Erre a szóra Chevalier szinte örömöt érzett. De Nanteuilné megcsalta; nem mondta meg az igazat. Hazudott önszeretetből s hogy le ne leplezzen egy családi titkot, mely szerinte nem vált becsületére a háznak. Az igazság ellenben az volt, hogy Felicie, Ligny iránt való heves szerelmében faképnél hagyta Girmandelt s a végrehajtó, a ki mégis úri ember volt, egy árva fillért sem adott többé. Nanteuilné, öregségére, visszavette egy régi kedvesét, anyai szeretetből, hogy a leánya ne lásson szükséget. Fölujította régi viszonyát Meyer Tonyval, a Clichy-utczabeli képkereskedővel. Meyer Tony egyáltalában nem pótolta Girmandelt; kevés pénzt adott; Nanteuilné, a ki okos asszony volt és mindennek tudta az árát, nem zúgolódott s áldozatkészségének meg is lett a jutalma, mert az alatt a hat hét alatt, hogy megint szeretője volt, valósággal megfiatalodott.

Chevalier tovább kérdezősködött:

- Girmandel már nem fiatal ember?

- Nem öreg, - mondotta Nanteuilné. - Egy negyvenéves férfi nem öreg.

- Nem petyhüdt?

- Szó sincs róla, - felelte Nanteuilné nyugodtan.

Chevalier gondolkozóba esett és elhallgatott. Nanteuilné elszundikált. Fölrezzent álmából, a mikor a cseléd behozta a sótartót és a korsót, és ezt kérdezte Chevaliertől:

- Hát ön, Chevalier úr, meg van elégedve?

Nem, Chevalier nem volt megelégedve. A kritikusok összebeszéltek, hogy kiveszik a veséjét. S hogy csakugyan ellene esküdtek, bizonyítja az, hogy valamennyien ugyanazt mondják; azt mondják, hogy szerencsétlen az arcza.

- Szerencsétlen az arczom! - kiáltotta felháborodva; - azt kellene mondaniok, hogy ez az igazi szinészi arcz... Majd megmagyarázom, kedves Nanteuilné. Én nagystilű vagyok: és ez a bajom. Például az *Október 23-iki éjszaká*-ban, a melyet éppen most próbálunk, Florentint játszom: az egész egy rongy, hat mondat... De én az alakot hallatlanul megnövesztettem. Durville dühöng. Tönkreteszi a hatásos momentumaimat.

Nanteuilné, mint jóindulatú és békés teremtés, néhány jó szóval csillapította. Vannak akadályok, a melyeket végül is leküzd az ember. Az ő leánya is beleütközött bizonyos kritikusok rosszindulatába.

- Fél egy! - mondotta Chevalier komoran. - Felicie késik.

Nanteuilné úgy vélte, hogy Doulcené tartóztatta Feliciet.

- Doulcené rendesen hazakiséri és maga tudja, hogy Doulcené sohasem siet.

Chevalier fölkelt, mint a ki el akar menni, mert meg akarta mutatni, hogy milyen illedelmes ember. Nanteuilné marasztalta.

- Maradjon még, Felicie mindjárt itthon lesz. Nagyon fog örülni, ha itt találja magát. Vele fog vacsorálni.

Nanteuilné megint elszundikált a székén. Chevalier szótlanul nézte a faliórát s mennél jobban előrehaladt a mutató az óralapon, annál inkább érezte, mint nő mellében égető sebe s az óraingának minden kis lendülése elevenén találta, szította féltékenységét, mert a pillanatokat jelezte, a melyeket Felicie De Lignyvel töltött. Hiszen Chevalier most már bizonyosan tudta, hogy együtt vannak. S az éj csöndje, melyet csak a boulevardon robogó kocsik tompa zaja szakított meg, csak kedvezett a képeknek és gondolatoknak, a melyek őt gyötörték. Látta, a két szerelmest.

Az utczáról énekszó hatolt fel, Nanteuilné felriadt s megerősítette azt a gondolatát, a mely mellett elaludt.

- Ezt mondom én mindig Felicienek: nem szabad elcsüggedni. Vannak rosz napok az életben.

Chevalier rábólintott, hogy vannak.

- De a kik szenvednek, - mondotta, - csak azt kapják, a mit érdemeltek. Csak egy pillanat kell, hogy minden bajától megszabaduljon az ember, nem igaz?

Nanteuilné helybenhagyta; bizonyos, hogy sokszor hirtelen jön meg a szerencse, kivált a szinháznál.

Chevalier mély, bensőséges hangon folytatta:

- Hiszen ha azt hiszi valaki, hogy én a színház miatt gyötröm magamat!... A színháznál, ebben bizonyos vagyok, meg lesz valamikor a pozicziom, még pedig szép pozicziom... De hiába nagy művész az ember, ha egyszer nem boldog... Vannak ostoba gyötrelmek, a melyek mégis rettentőek. Fájdalmak, a melyek egyenletes és szabályos kis lüktetésekkel zakatolnak az ember halántékában, mint ez az óra, - hogy bele lehet őrülni!

Elhallgatott; mélyen ülő szemének sötét pillantása a falon függő fegyveres fölszerelésre szegeződött. Aztán folytatta:

- És a ki sokáig tűri ezeket az ostoba kínokat, ezeket a nevetséges fájdalmakat, az nyomorult gyáva.

És megtapogatta pisztolyát, a melyet állandóan zsebében hordott.

Nanteuilné derülten hallgatta, azzal a szelíd elszántsággal, hogy semmiről sem akar tudni, a mi egyetlen tehetsége volt az életben.

- Van még egy rettentő dolog, - mondotta - a konyha. Felicienek semmi sem ízlik. Már nem tudom, mit főzzek neki.

E pillanattól fogva a lomha beszélgetés már csak összefüggéstelen szavakban vonszolódott tovább, a melyeknek alig volt értelmük. Nanteuilné, a cseléd, a kályhatűz, a lámpa, a hideg

fölszeletelt, mind gyászos szomorúsággal Feliciet várta. Az óra egyet ütött. Chevalier szenvedése most már bőséges volt és nyugalmas. Megvolt a bizonyossága. A ritkuló kocsik hangosabban dübörögtek a kövezeten. Egy ilyen hangos kocsi megállt a ház előtt. Pár pillanattal később Chevalier kulcs-zörgést hallott a zárban, ajtócsapást s könnyű lépteket az előszobában.

A fali óra egy órát s huszonhárom perczet mutatott. Egyszerre megborzongatta a zavar és a reménység. Felicie volt! Vajjon mit fog mondani? Talán a legtermészetesebb módon magyarázza meg késedelmét.

Felicie belépett az ebédlőbe, borzas fejjel, csillogó szemekkel, fehér arczczal, élénkszínű és gyűrődött ajkakkal, fáradtan, közömbösen, szótlanul, boldogan, csinosan, mintha köpenye alatt, a melyet két kezével összefogott, még valami maradék forróságot és gyönyört rejtegetne.

Anyja így szólt hozzá:

- Már nyugtalankodni kezdtem... Nem akarsz átöltözni?

Felicie azt felelte:

- Éhes vagyok.

Lehanyatlott a székre, a kis kerek asztal mellett, köpenyét hátravetette a szék támlájára s látni engedte felső testének finom formáit az egyszerű, kis fekete, intézeti ruhában. Bal könyökével a viaszkos vászonra támaszkodva, villájával csipegetni kezdett a felszeletelt kolbászból.

- Jól ment ma este? - kérdezte Nanteuilné.

- Nagyon jól.

- Látod, Chevalier eljött, hogy mulattasson. Kedves ember, úgy-e?

- Ah! Chevalier! Jó! Hát csak üljön az asztalhoz.

És nem felelt többé az anyja kérdéseire, csak evett mohón és bájosan, mint Ceres az öregasszonynál. Azután félretolta tányérját és hátradőlve a székben, félig lecsukott szempillákkal, félig nyitott szájjal mosolygott és úgy mosolygott, mintha csókolt volna.

Nanteuilné kiitta forralt borát és fölkelt.

- Megbocsát, Chevalier úr, de el kell intéznem a háztartási naplómat.

Rendesen így szokta bejelenteni, hogy lefekszik.

Miután négyszemközt maradt Felicievel, Chevalierből kitört az indulat:

- Ostoba vagyok! Gyáva vagyok! De az őrülésig szeretlek. Hallod, Felicie?

- Hogyne hallanám! Kár úgy kiabálnod.

- Nevetséges, úgy-e bár?

- Nem, nem nevetséges, csak...

Nem fejezte be.

Chevalier a székével együtt közelebb húzódott hozzá.

- Egy óra huszonöt perczkor jöttél haza. Bizonyosan tudom, hogy Ligny idáig kisért. Kocsin hozott haza. Hallottam, a mikor a fiakker megállt a ház előtt.

És mert Felicie nem felelt, így folytatta:

- Mondd, hogy nem igaz!

Felicie hallgatott. És Chevalier sürgette és szinte könyörgő hangon ismételte:

- Mondd, hogy nem igaz.

Ha Felicie akarja, egy hanggal, egy szóval, egy kis váll- és fejmozdulattal nagyon lecsillapíthatta, sőt majdnem boldoggá tehette volna. De rosszindulatúan hallgatott. Összeszorított ajkával, távolba vesző tekintetével mintha álomba merült volna.

Chevalier fölhördült.

- Milyen tökfilkó voltam, hogy erre nem gondoltam! Elmondtam magamban, hogy úgy, mint máskor, ma is Doulcenével jösz haza, vagy egészen egyedül... Ah! ha tudtam volna, hogy ezzel az alakkal kisérteted haza magadat.

- No, és mit tettél volna, ha tudtad volna?

- Nagyszerű, hát utánatok mentem volna.

Felicie nagyon is világos szemét keményen rászögezte.

- Hallod-e, ezt megtiltom neked! Ha megtudom, hogy csak egyszer is utánam mertél jönni, én nem állok veled többé szóba. Először is nincs jogod utánam jönni. Remélem, hogy szabad vagyok és azt tehetem, a mit akarok.

Chevalier a meglepetéstől és a dühtől elfulva dadogta:

- Nincs jogom? Nincs jogom?... Azt mondod, hogy nincs jogom?

- Igenis, nincs jogod. Meg aztán nem akarom.

Arcza utálatot árult el.

- Becstelenség egy nő után kémkedni. Csak egyszer próbáld meg kilesni, hova megyek, hát hamarosan kirepülsz az ajtón.

- Akkor hát mi ketten nem vagyunk egymásra nézve senki és semmi, - suttogta Chevalier elhűlve, - én már neked senkid sem vagyok. - Sohasem volt dolgunk egymással... Felicie, emlékezzél csak vissza...

De Felicie türelmetlenül vágott a szavába:

- Ugyan, hát mire emlékezzem vissza?

- Felicie, gondolj arra, hogy nekem adtad magadat.

- De azt csak nem kívánod, édesem, hogy egész nap erre gondoljak? Egy kicsit sok volna.

Chevalier egy darabig inkább kiváncsisággal, mint haraggal nézte s aztán félig keserűen, félig szeliden így szólt hozzá:

- No már az igaz, hogy becstelen teremtés vagy! Hát légy az, Felicie! Légy az, ha akarod! Mit határoz, ha szeretlek? Az enyém vagy és visszaveszlek, visszaveszlek és megtartalak! Ide hallgass! Nem szenvedhetek örökké, mint egy nyomorult állat. Hallgass rám! Letörlöm, a mi történt. Ujrakezdjük a szerelmünket. És ezuttal minden jó lesz. Te örökre az enyém leszel, csakis az enyém. Tudod, hogy becsületes ember vagyok. Számíthatsz rám. Elveszlek, mihelyt poziczióm lesz.

Felicie meglepetve és megvetően nézte. Chevalier azt hitte, hogy színpadi jövőjében kételkedik, s hogy kétségeit eloszlassa, hosszú lábain fölegyenesedve, így szólt hozzá:

- Felicie, te nem hiszel az én csillagomban? Nincs igazad. Erőt érzek magamban nagy alkotásokra. Adjanak szerepet s majd meglátják. És nem csak vígjátékra való vagyok, hanem drámára és tragédiára... Igen, tragédiára... Tudom, hogy kell a verseket mondani... És manap-

ság ez ritka tehetség... És azért - ne hidd, Felicie, hogy én szégyent akarok rád hozni ezzel a házassággal. A világért sem. Majd megesküszünk később, a mikor lehetséges és illendő lesz. Hiszen nem kerget bennünket senki. Addig megint úgy élünk, a hogy a Rue des Martyrbeli lakásban megszoktuk... Emlékszel, Felicie, hogy ott milyen boldogok voltunk! Az ágy nem volt széles, de mi azt mondtuk: nem baj! Most két szép szobám van a Rue de la Montagne-Sainte-Geneviève-ben, a Saint Etienne du Mont mögött. Minden falon a te képed függ... Ujra megtalálod a Rue des Martyrbeli kis ágyat... De jól figyelj reám, túlságosan sokat szenvedtem s nem akarok többet szenvedni... Követelem, hogy az enyém légy, csakis az enyém.

Mialatt Chevalier beszélt, Felicie a kandallóhoz ment a kártyákért, a melyekkel Nanteuilné minden este játszott s mindet kirakta az asztalra...

- Csakis az enyém! Értesz engem, Felicie?

- Hagyj békében. Most kártyát vetek.

- Hallgass meg, Felicie. Követelem, hogy azt a tökfilkót ne bocsásd be többé az öltöződbe.

Felicie a kártyákat nézte s azt suttogta:

- A fekete mind alul van.

- Igenis, azt a tökfilkót. Hiszen diplomata s a külügyminisztérium ma a tehetségtelenek asyluma.

Emelte a hangját.

- Felicie, az én érdekemben és a saját érdekedben hallgass rám.

- Ne kiabálj: a mama alszik.

Chevalier halk hangon folytatta:

- Tudd meg, nem akarom, hogy Ligny egy szép napon a kedvesed legyen.

Felicie ráemelte gonosz kis arcát.

- Hát ha már is az?

Chevalier fölragadta a széket s egy lépést tett feléje; réveteg szemmel nézett rá s úgy nevetett, mint egy eszelős.

- Ha már a szeretőd, nem lesz sokáig az.

És lebocsátotta a széket.

Felicie most már félt. Nevetni próbált.

- Láthatod, hogy tréfáltam.

Nem nagy fáradságába került elhitetni Chevalierval, hogy csak büntetésből beszélt vele ilyen hangon, mert már kiállhatatlanná vált. Chevalier lecsillapodott. Felicie aztán azt mondta, hogy fáradt, hogy összeroskad, olyan álmos. Chevalier végül rászánta magát az elmenetelre. A lépcsőházban visszafordult és így szólt:

- Felicie, ha nem akarod, hogy nagy baj történjék, ajánlom, hogy ne találkozzál többé De Lignyvel.

Felicie utána kiáltott a félig nyitott ajtó mögül:

- Kopogtass a portás ablakán, hogy nyisson kaput.

IV.

A homályos nézőtéren nagy vászontakarók borították a páholyokat és az erkélyeket. A földszintet óriási ponyva takarta, a melynek fölhajtott szélei helyet adtak néhány emberi alaknak. Ezek a sötétben árnyékló alakok szinészek, gépészek, szabók voltak, aztán, az igazgató barátai s a színésznők mamái és szeretői. A baignoire-ok sötét mélyén itt-ott szemek csillogtak. Ötvenhatodik próbája volt az „*Október 23-iki éjszaka*” című, húszesztendős híres drámának, a melyet ezen a színpadon még nem adtak. Már tudták a darabot s másnapra volt kiírva az a bizonyos próba, melyet az Odéonnál kevésbbé szigorú színházakban „a szabónők próbájának” neveznek.

Felicie nem játszott a darabban. De dolga volt aznap a színháznál s minthogy hallotta, hogy Marie-Claire csapnivaló a Malet tábornokné szerepében, bement, hogy lásson belőle valamit s meghúzódott egy baignoire mélyén.

A második felvonás nagy jelenete kezdődött. A színpad padlásszobát ábrázolt az őrültek házában, a hol az összeesküvőt 1812-ben fogva tartották. Durville, a ki Malet tábornok szerepét adta, éppen megjelent a színpadon. Jelmezben próbált: hosszú kék redingot volt rajta, fülig érő gallérral és világosszínű térdnadrág. Maszkja is volt már: a császárság korabeli tábornokok kopasz és marczona feje, pofaszakállal, melyet az austerlitzi győzőktől örököltek fiaik, a júliusi forradalom polgárai. Ott állott, jobb könyökét bal kezére támasztva s jobb kezével a homlokát fogva, mély hangjának és szűk nadrágjának dagadozó gőgjében.

- Egymagam, pénz nélkül, a börtön mélyéről támadjam meg e kolosszust, a ki millió katonának parancsol, s a kitől retteg Európa minden népe és minden királya?!... Nos hát, ez a kolosszus össze fog dőlni.

A színpad hátteréből az öreg Maury adta meg a választ, a ki Jacquemont összeesküvőt játszotta.

- De hogyha összedől, minket is maga alá temethet.

Egyszerre panaszos és dühös kiabálás hangzott fel a földszintről.

A szerző kitört. Hetvenesztendős ember volt, a kiben forrt a fiatalság.

- Mi az ott, a háttérben? Az nem színész, az egy kemencze! Hivatni kell a kályhást meg a kőművest, hogy takarítsák el onnan... Maury, a teremtésit, mozduljon már!

Maury előrelépett.

- De hogyha összedől, minket is maga alá temethet... Elismerem, tábornok úr, hogy nem ön lesz a hibás. Az ön kiáltványa kitűnő. Alkotmányt ígér nekik, szabadságot és egyenlőséget... Ez Machiavellismus!

Durville válaszolt:

- Még pedig a javából. Javíthatatlan faj, kész megszegni az esküt, a melyet még le sem tett és mert hazudnak, csupa Macchiavellinek hiszik magukat! Ostobák, mi hasznát vennétek a korlátlan hatalomnak?

A szerző éles hangon rikácsolt fel a színpadra:

- Nem jól csinálja, Dauville.

- Én? - kérdezte Durville csudálkozva.

- Igen, maga, Dauville, egy szót sem ért abból, a mit beszél.

Hogy megalázza a ripacsokat, hogy letörje gőgjüket, ez az ember, a ki egész életében sohasem felejtette el egy tejesasszonynak vagy egy portásnak a nevét, a legkiválóbb színészek nevét nem tartotta érdemesnek megjegyezni.

- Dauville, kedves barátom, mondja el ujra.

Eljátszott minden szerepet. Jókedvű volt és gyászos, erőszakos és gyöngéd, indulatos és enyelgő, s a hangja majd mélyen zengett, majd meg fuvolaszerűen szólt; sóhajtozott, üvöltött, nevetett és zokogott. Mint a népmesebeli ember, átváltozott tűzzé, vizzé, asszonnyá, tigrissé.

A kulisszák között rövid és semmitmondó megjegyzéseket tettek a színészek. Leplezetlen beszédjük, könnyű erkölcseik, bizalmas modoruk mellett is még mindig volt bennük annyi álszenteskedés, a mennyire szükség van minden társaságban, hogy az emberek borzalom és undor nélkül nézhessenek egymás szemébe. Sőt ezzel a teljes gőzzel dolgozó műhelyben látszólag szép egység és összhang uralkodott, olyan egyetértés, melyet a gondolat, a szerző nagyszerű vagy közepes gondolata teremtett meg köztük, a rend szelleme, a mely minden versengést és minden rosszindulatot erőszakkal jóindulattá és harmonikus hozzájárulássá változtatott.

Nanteuil, páholyában, kényelmetlenül érezte magát arra a gondolatra, hogy Chevalier ott van, közvetlen közelében. Tegnapelőtt éjjel óta, hogy Chevalier olyan rettentően megfenyegette, nem látta őt viszont s félelmétől azóta sem tudott megszabadulni: „Felicie, ha nem akarod, hogy nagy baj történjék, ajánlom, hogy ne találkozzál többé Lignyvel.” Mit akart ezzel mondani? Chevalier őt nagyon komolyan foglalkoztatta. Ez a fiú, a kit még tegnap jelentéktelennek és köznapinak ismert, a kire már ráunt, a kit már könyv nélkül tudott, most milyen rejtélyesnek és titokzatosnak látszott előtte. Milyen hirtelen rájött, hogy nem ismerte eddig Chevaliert! Mire képes ez az ember? Próbált a nyitjára jönni. Vajjon mit fog tenni? Bizonyosan semmit. Minden férfi, a kit elhagynak, fenyegetőzik és nem csinál semmit. De vajjon Chevalier is csak olyan férfi, mint a többi? Azt mondják, bolond. Ez olyan szólás-mondás. De Felicie maga sem tudta, nem lappang-e Chevalierben valami őrület. E pillanatban őszinte érdeklődéssel tanulmányozta. Mint nagyon okos nő, Chevaliert sohasem találta túlságos okosnak: de Chevalier többször meglepte őt makacs akaratával. Visszaemlékezett néhány szilaj és elszánt cselekedetére. Bár természettől féltékeny volt, bizonyos dolgokat mégis megértett. Tudta, mire kénytelen egy nő, hogy érvényesülhessen a színpadon, vagy hogy ruhákat csináltathasson, de nem tűrte, hogy szerelemből csalják meg. Vajjon olyan ember-e, a ki képes arra, hogy bűnt kövessen el és őt bajba döntse? Erre nem tudott rájönni. Eszébe jutott, hogy Chevalier mennyire szeret fegyverekkel babrálni. Ha fölment hozzá, Martyr-utczai lakására, Chevaliert mindig egy ócska puska szétszedése és tisztogatása közben találta. Pedig sohasem járt vadászni. Dicsekedett azzal, hogy jó czéllövő s mindig pisztoly volt a zsebében. De mit bizonyít ez? Felicie még sohasem gondolt ennyit Chevalier-re.

Így háborgott a páholyában, a mikor belépett hozzá Jenny Fagette, a finom és törékeny Jenny Fagette, Musset Alfréd muzsája, a ki éjszakánkint társaságbeli krónikák és divatczikkek írásával rontotta tengerzöld szemeit. Közepes szinésznő, de ügyes asszony volt, bámulatosan agilis, Felicienek legjobb barátnője. Mindegyik elismerte a másikról, hogy nagy képességei vannak, még pedig olyan képességei, a melyeket saját magában nem talált meg és mindenben közösen jártak el, mint az Odéon két nagyhatalma. De azért Fagette minden lehetőt elkövetett, hogy elvegye Lignyt a barátnőjétől, nem, mintha tetszett volna neki, mert Fagette olyan száraz volt, mint a kóró és megvetette a férfiakat: hanem abban a hiszemben, hogy viszonya egy diplomatával bizonyos előnyökhöz juttatná és legfőképpen, mert nem akarta elszalasztani az alkalmat, hogy komiszkodhassék. Felicie tudta ezt. Tudta, hogy kolléganői, Ellen Midi, Duvernet, Herschell, Falempin, Stella, Marie-Claire mind el akarják tőle venni Lignyt. Látta, hogy Louise Dalle, a ki úgy öltözködött, mint egy zongoramesternő s úgy járt, mintha mindig

egy omnibuszra akarna fölkapaszkodni, s a ki még akkor is megőrizte a gyógyíthatatlan tisztesség látszatát, a mikor provokálta Lignyt és hozzája dörgölőzött: hogy szaladt hosszú lábaival a fiatal ember után s olyan pillantásokkal ostromolta, mint a szegény Pasiphaë. És egy folyosón meglepte a színésznők doyennejét, a jó Ravaud mamát, a ki, a mint meglátta Lignyt, rögtön föltakarta, a mivel még parádézhatott: negyven év óta híres szép karjait.

Fagette, keztyüs kezének egyik ujjával undorodva mutatott a színpadra, a hol Durville, az öreg Maury és Marie-Claire ágáltak.

- Nézd meg ezeket az embereket. Mintha csak hatvan méternyire a víz alatt játszanának.

- Mert nincs rivalda-világítás, - mondotta Felicie.

- Nem, nem, ez a színház mindig olyan, mintha víz alatt volna. És ha arra gondolok, hogy nekem is mindjárt le kell szállanom ebbe az aquáriumba... Felicie, egy saisonnál tovább ne maradj meg ennél a színháznál. Itt megfullad az ember. Nézz csak oda, nézz csak oda!

Durville, hogy minél komolyabban és férfiasabban hasson, már majdnem úgy deklamált, mint egy hasbeszélő.

- Békét, a közvetett adóknak és a sorozásnak megszüntetését, nagy zsoldot a csapatoknak s ha pénz nincs, utalványokat a bankra, néhány megfelelő előléptetést: mindez csalhatatlan eszköz.

Doulcené belépett a páholyba. Miután kigombolta köpenyét, a mely tragikai módra ősrégi nyúlbőrökkel volt bélelve, egy letört sarku régi kis könyvet vett elő.

- Sévignéné levelei, - mondotta. - Tudjátok, hogy jövő vasárnap fölolvasást tartok Sévignéné legszebb leveiből.

- Ugyan hol? - kérdezte Fagette.

- A Renard-féle teremben.

Valami nagyon ismeretlen és távoli helyiség lehetett. Felicie és Fagette nem tudtak róla.

- Három szegény gyermeknek, Lacour mester árváinak javára lesz, a ki most a télen halt meg tüdővészben. Számítok reátok, édeseim, hogy elhelyezitek a jegyeket.

- Mégis csak igaz, hogy ez a Marie-Claire nevetséges figura, - mondotta Felicie.

Kopogtak a páholy ajtaján. Marc Constantin volt, egy fiatal szerző, a kinek „A rács” című darabját éppen kitűzték előkészületre s a ki ennélfogva, bár falusi fiú volt s mindig erdőben élt, most már csak a színház levegőjében tudott lélekzeni. A darab női főszerepét Felicienek szánták: Marc Constantin meghatottan nézte, mint a drága amphorát, mely az ő gondolataival fog megtelni.

Ezalatt Durville rekedtre kiabálta magát:

- És ha Franciaországot csak életünk és becsületünk árán menthetjük meg, azt mondom, a mit 1793-ban mondott ez az ember: Veszszen a mi emlékünk!

Fagette ujjával egy pufók fiatalemberre mutatott, a ki pálczájával az álla alatt, a földszinten állott:

- Nem báró Deutz?

- Még kérdezed? - felelte Nanteuil. - Ellen Midi játszik a darabban. A negyedik felvonásban. Tehát a báró is megjelent a láthatáron.

- Várjatok egy kicsit, gyermekeim, van egy szavam ehhez a fajankóhoz, a kivel tegnap találkoztam a Concorde-téren és a ki nem köszöntött.

- Deutz báró?... Nem látott...

- Nagyon is jól látott. De a családjával volt. Majd adok neki, megálljatok csak.

Halkan leszólt neki.

- Deutz! Deutz!

A báró közelebb jött s elégedetten s mosolyogva rákönyökölt a páholy párkányára:

- Mondja csak, Deutz úr, tegnap, a mikor találkozott velem, nagyon rossz társaságban lehetett, hogy nem köszönt nekem.

Deutz meglepetve nézett rá:

- Én? A nővéremmel voltam.

- Ah!...

És a színpadon Marie-Claire, Durville nyakán lógva, felkiáltott:

- Menj! Győzz vagy bukjál: jó vagy balszerencsében, dicsőséged egyformán ragyog. És bármi történjék is, én mindig egy hős nejéhez méltóan fogok viselkedni.

- Jöjjön előre, Marie-Claire! - mondotta Pradel.

E pillanatban lépett be Chevalier a színre és a szerző máris a haját tépte és köpte a káromkodásokat.

- Ez nem belépés a színpadra, ez bedőlés, katasztrófa, kataklizma. Jóságos Isten! Ha egy bolid, egy aerolit vagy a földnek egy darabja szakadna le a színpadra, az sem volna ilyen rettentő szerencsétlenség... Visszavonom a darabomat. Chevalier, fiam, jöjjön be ujra.

A festő, a ki a jelmezeket tervezte, egy titokzatos szakállú, szőke fiatalember, az első sorban ült egy zsöllyeszék karján. Rogernak, a díszletfestőnek a füléhez hajolt:

- S gondolja meg, hogy a szerző éppen hatvanötödször ront neki ennek a szerencsétlen Chevaliernek.

- Tudod, - felelte Roger habozás nélkül - hogy Chevalier fertelmesen rossz.

- Nem az a baja, hogy rossz, - szólt Michel elnézően. - De az arcza mindig nevet s ez a legrosszabb egy szinészre nézve. Ismertem őt, mint kis fiut, a Montmartre-on. Már az iskolában, a tanítói azt kérdezték tőle: Mit nevetsz? Pedig nem nevetett és nem is volt kedve nevetni; egész nap pofozták e miatt. Szülei be akarták dugni egy kémiai gyárba. De ő a színpadról álmodott s minden idejét fönt a Montmartre-on töltötte, Montalent festő műtermében. Montalent akkor éjjel-nappal egy ménkő nagy vásznon dolgozott, *Szent Lajos halálán*, a melyet a karthágói székesegyház számára rendeltek meg nála. Egy napon Montalent így szólt hozzá:

- Csöndet kérek! - kiáltotta Pradel.

- ...így szólt hozzá: Chevalier, neked úgy sincs semmi dolgod, állj mintát Merész Fülöphöz. - Nagyon szívesen, - felelte Chevalier. Montalent beállította őt, mint fájdalomtól sújtott embert. Sőt, mi több, az arczára két akkora könnycseppet festett, mint egy szemüveg két karikája. Montalent befejezi a képet, elküldi Karthágóba és hat üveg pezsgőt hozat. Három hónap mulva levelet kap Cornemuse atyától, a franczia missziók főnökétől, a ki tudatta vele, hogy a Szent Lajos halála című képet bemutatták a biborosérseknek, de Ő Eminenciája visszautasította Merész Fülöp illetlen arczkifejezése miatt, a ki nevetve nézi apját, a szent királyt, a mint kimúl a szalmán. Montalent nem értette a dolgot; dühös volt és be akarta pörölni a biboros érseket. Megkapja a képet, kicsomagolja, nézi szótlanul és komoran s egyszerre

fölkiált: Hát persze, ez a Merész Fülöp vigyorog. Buta voltam: Chevalier arcát festettem rája s annak az állatnak mindig vigyorgott a pofája.

- Ugyan hallgassanak! - üvöltötte Pradel.

És a szerző is ordítani kezdett:

- Pradel, édes jó barátom, dobja ki azt az egész társaságot.

Tovább rendezett fáradhatatlanul:

- Kissé hátrább, Trouville, oda... Chevalier, maga közelebb jön az asztalhoz, egyik írást veszi föl a másik után és így szól: Szenátusi határozat... napiparancs... sürgönyök a megyékhez... kiáltvány. Érti?

- Igen, mester... szenátusi határozat... napiparancs... sürgönyök a megyékhez... kiáltvány...

- Gyerünk, Marie-Claire, gyermekem, mozogjon, az istenfáját! Előbbre!... úgy, úgy, nagyon jól van... Menjen vissza; nagyon jó, nagyon jó, csak bátran. Ah! A nyavalyás! El...ja az egészet.

Hívta a rendezőt.

- Romilly, adjon egy kis világosságot. A tenyeremet se látom. Dauville, édes barátom, mit csinál ott a súgólyuk előtt? Meg nem mozdulna! Jegyezze meg már egyszer és mindenkorra, hogy ön nem Malet tábornok szobra, hanem maga Malet tábornok s hogy az én darabom nem viaszfigurák katalógusa, hanem eleven, megható tragédia, a mely könnyeket fakaszt és...

Nem tudta befejezni, hosszan belezokogott a zsebkendőjébe. Aztán felordított:

- Mennydörgős mennykő! Pradel! Romilly!... Hol van Romilly? Ah! itt van, semmiházi! Romilly, megmondtam, úgy-e, hogy a kályha közel álljon a padlásablakhoz. Hát nem ott áll! Mire gondol, barátom?

A próba megakadt egy nagyon komoly nehézség miatt. Chevaliernak, a ki olyan írásokat vitt, a melyeken a birodalom sorsa fordult meg, a padlásablakon át kellett szöknie a börtönből. A jelenet még nem volt berendezve, mert eddig még nem próbálhattak díszlettel. S most vették észre, hogy hibásak a méretek s a padlásablak alkalmatlan.

A szerző fölugrott a színpadra.

- Romilly, barátom, a kályha nem áll a helyén. Hát hogyan jusson ki Chevalier a padlás-ablakon? Tolják a kályhát rögtön a helyére.

- Hogyne, hogyne, - mondta Romilly, - de akkor eltorlaszoljuk az ajtót.

- Micsoda, eltorlaszoljuk az ajtót?

- Világos.

Az igazgató, díszmester, a műszakiak figyelmesen és komoran nézték a díszletet és a szerző hallgatott.

- Ne féljen, mester, - mondotta Chevalier. - Nem kell semmit megváltoztatni; ki fogok ugrani.

Fölmászott a kályhára, onnan elérte a padlásablak párkányát és sikerült neki a két könyökén fölemelkednie, a mi lehetetlennek látszott.

A csodálkozás moraja zúgott végig a színpadon, a kulisszák között és a nézőtéren. Chevalier meglepő bizonyságot tett erejéről és ügyességéről.

- Nagyszerű! - kiáltott fel a szerző. - Chevalier barátom, ezt kitünően csinálta. Ez az állat olyan fürge, mint egy majom. Egyikőtök se merné utána csinálni. Ha minden szerep úgy volna kiosztva, mint Florentin, hallatlan sikerünk lenne.

Felicie is, páholyában, szinte bámulta Chevaliert. Egy pillanatig úgy rémlett neki, mintha több volna, mint férfi; férfi és gorilla, s ha eddig félt tőle, most százszor jobban félt. Nem szerette; sohasem is szerette, nem vágyakozott utána, az az idő is rég elmúlt, a mikor még szívesen látta és néhány nap óta a szerelmet el sem tudta képzelni más férfival, mint Lignyvel; de ha e pillanatban egyedül van Chevalierval, egy csöpp ereje sem lett volna s iparkodott volna őt odaadásával lecsillapítani, a hogy az ember egy természetfölötti erőt lecsillapít.

A színpadon, mialatt a zsinórpadlásról lebocsátottak egy empire-szalónt, a diszítés, a kulisszatologatás robaja közben a szerző egyszerre kezében tartotta az egész társulatot, az összes statisztákat és egyszerre adott nekik tanácsokat és utasításokat.

- Hallja maga, kövér lepényárusnő, Ravaudné, sohse hallotta még, hogyan kiabálják a Champs Elysées-n: „Tessék parancsolni! Itt a jó friss sütemény, hölgyeim!" Ezt énekelni kell! Holnap reggelig tanulja meg ezt a melódiát... És te, dobos, add ide csak azt a szerszámot, majd megmutatom én neked, hogyan kell dobolni, az istenfáját! Fagette, gyermekem, mi a fenét keresel a rendőrminiszter bálján, ha nincs aranynyal kivarrt harisnyád? Miért nem húzol föl mindjárt kötött pamutharisnyát? No hát ez az utolsó darabom, a mit ennek a színháznak adok... Hol van a tizedik zászlóalj parancsnoka? Te vagy az? No hát, barátom, a katonáid úgy vonulnak föl, mint a disznók... Marie-Claire, ide mellém, majd megtanítom, hogyan kell bókolni.

Száz szeme, száz nyelve, száz karja volt és számtalan keze.

A nézőtéren Romilly kezet szorított Gombautval, az Erkölcsi Tudományok akadémikusával, a ki bejött, mint szomszéd.

- Mondjon, a mit akar, Gombaut úr, talán nem egyezik pontosan a történeti tényekkel, de színház.

- Malet összeesküvése, - felelte Gombaut, - történelmi rejtély és még sokáig az lesz. A szerző kihasználta a homályos pontokat, hogy drámai elemeket vihessen bele a darabjába. De szerintem kétségtelen, hogy Malet tábornok, ha összeállt is a royalistákkal, mégis csak köztársasági volt s arra törekedett, hogy helyreállítsa a népkormányt. Kihallgatásakor egy fönséges és mély kijelentést tett. A mikor a haditörvényszék elnöke megkérdezte tőle: „Kik voltak a bűntársai?" - Malet így felelt: Egész Franciaország s ön is, ha tervem sikerült volna.

Egy öreg szobrász, a ki olyan szép és tiszteletreméltó volt, mint egy görög szatir, Felicie páholyához támaszkodva, könnyes szemmel és nevető szájjal nézett a színpadra, a hol minden fölborult.

- Tetszik önnek a darab, mester? - kérdezte tőle Felicie.

És a mester, a ki a világon csak csontokat, inakat és izmokat ismert, így felelt:

- Oh igen, kisasszony, óh igen. - Van ott egy nőcske, a kis Midi, micsoda váll, igazi kincs...

Hüvelykével kirajzolta. Könny gyűlt a szemébe.

Chevalier engedelmet kért, hogy beléphessen a páholyba, hogy Feliciet láthatta, annak még jobban örült, mint rendkívüli sikerének. Őrültségében azt képzelte, hogy Felicie miatta jött el, hogy szereti s hogy megint neki adja magát.

Felicie félt tőle és mert gyáva volt, hizelgett neki.

- Gratulálok, Chevalier. Óriási voltál. A kimeneteled remek. Nekem elhiheted. Nemcsak én mondom, Fagette is nagyszerűnek talált.

- Igazán? - kérdezte Chevalier.

Ez volt életének egyik legboldogabb pillanata.

A néptelen harmadik emeletről, mint a gőzmozdony füttye, éles sivítás hangzott végig a nézőtéren.

- Gyermekeim, egy szavatokat sem lehet hallani: hangosabban beszéljetek és tisztán tagoljatok.

És a kupola homályában megjelent a szerző csöppnyi kis alakja.

Mire a szinészek, a kik a súgólyuk előtt nagyban kártyáztak, értelmesebben kezdtek beszélni:

- A császár három hétig Moszkvában fogja pihentetni hadait, aztán sasszárnyakon csap le Szent Pétervárra.

- Pikk treff, adú, kettőt írok.

- Ott kitelelünk s aztán jövő tavaszszal Perzsián keresztül behatolunk Indiába s a brit hatalomnak befellegzett.

- Harminczhét, karróban.

- Adu ász.

- Erről jut eszembe, uraim, mit szólnak a császári rendelethez, mely a színészekről szól s a Kremlből van keltezve? Mars és Leverd kisasszony viszálykodása ezzel véget ér.

- Nézzék csak, - mondotta Felicie - milyen csinos ez a Fagette, Marie-Lujza-szerű, csincsillaprémes kék ruhájában.

Doulcené a bundája béléséből kihúzott egy csomó belépti jegyet, a melyek már gyüröttek voltak a sok kinálgatástól.

- Mester, - szólt Marc Constantinnek, - tudja, hogy jövő vasárnap felolvasok Sévigné legszebb leveleiből s conférence-ot mondok, Lacour színművész hátrahagyott árváinak a javára, miután az apjok oly szomorú körülmények között halt meg a télen.

- Tehetséges ember volt? - kérdezte Constantin Marc.

- Szó sincs róla, - mondotta Felicie.

- Hát akkor miért olyan szomorú a halála?

- Óh mester - sóhajtott fel Doulcené, - ne adja az érzéketlent.

- Én nem adom az érzéketlent. De van valami, a min bámulok: hogy milyen értéket tulajdonítunk olyan emberek életének, a kik sehogy sem érdekelnek bennünket. Mintha azt hinnők, hogy az élet magában véve is értékes. Pedig a természet arra tanít bennünket, hogy semmi sem olcsóbb és megvetendőbb. Valamikor régen az emberekből nem csurgott úgy a sentimentalismus. Mindenki végtelenül értékesnek tartotta a saját életét és egyáltalán nem tisztelte a más életét. Akkor közelebb is állottak a természethez; arra vagyunk teremtve, hogy megegyük egymást. De a mi gyönge, kimerült, képmutató fajunk alattomos kannibalismusban tetszeleg magának. Mialatt felfaljuk egymást, azt hirdetjük, hogy az élet szent s már nem merjük bevallani, hogy az élet gyilkolás.

- Az élet gyilkolás, - ismételte Chevalier eltűnődve és értetlenül.

Aztán ködös gondolatok ébredtek föl benne.

- Vagy mondjuk, gyilkolás és vérontás. De mulatságos vérontás és furcsa gyilkolás. Az élet bohózatos katasztrófa, rettentő komikum, farsangi álarcz a vérző arczokon. Ez az élet a művész számára; a művész számára a színpadon és a valóságban.

Felicie nyugtalanul kutatta e zavaros beszéd értelmét.

A színészt elragadta heve:

- Az élet még egyéb is: virág és tőr, az élet az, hogy mindent pirosnak látunk, aztán mindent kéknek, az élet a gyűlölet és a szerelem, a bűbájos és elragadó gyűlölet és a kegyetlen szerelem.

- Chevalier úr - kérdezte Marc Constantin a legnyugodtabb hangon, - nem találja természetesnek a gyilkolást és nem hiszi, hogy csak a megöletéstől való félelem az, a mi visszatart bennünket az öléstől?

Chevalier elmerült, mély hangon felelt:

- Én azt mondom, hogy nem! Engem nem a megöletéstől való félelem tartana vissza attól, hogy öljek. Nem félek a haláltól. De én tisztelem a más ember életét. Emberséges vagyok, hiába kapálózom ez ellen. Egy idő óta komolyan foglalkozom azzal a kérdéssel, a melyet ön föltett nekem, Marc úr. Gondolkoztam rajta éjjeleken és nappalokon át és mondhatom, hogy nem tudnék megölni senkit.

És ekkor Felicie, fölvidulva, megvető pillantást vetett rája. Többé nem félt tőle és nem bocsátotta meg Chevaliernek, hogy olyan félelmet okozott neki.

Felicie fölkelt.

- Jó estét; fáj a fejem. Marc úr, holnap látjuk egymást.

És ellebegett.

Chevalier utána szaladt a folyosóra, mögötte száguldott fel a színpadra szolgáló lépcsőn s a kapus fülkéje előtt utolérte.

- Felicie, vacsorálj ma este velem egy vendéglőben. Olyan boldog lennék! Jösz?

- Nem, nem, hogyisne!

- És miért nem?

- Ugyan hagyj békében, nem kellesz.

Ki akart siklani. Chevalier visszatartotta.

- Annyira szeretlek! Ne gyötörj a végletekig.

Felicie hozzálépett s kifeszített ajkakkal, fogcsikorgatva sziszegte a fülébe:

- Vége! Vége! Érted! Torkig vagyok veled.

És Chevalier nagyon szelíden és nagyon komolyan felelte:

- Utoljára beszélünk most egymással, mi ketten. Ide hallgass, Felicie; kell, hogy figyelmeztesselek téged, mielőtt valami nagy baj történnék. Nem kényszeríthetlek arra, hogy szeress. De nem akarom, hogy mást szeress. Utoljára tanácsolom neked, ne találkozzál többé Ligny úrral. Meg fogom gátolni, hogy az övé légy.

- Meg fogod gátolni, te? Drága barátom!

Chevalier még szelídebb hangon felelt.

- Akarom és úgy lesz. Az ember eléri, a mit akar; csak meg kell fizetni az árát.

V.

Hazaérve, Felicie sírógörcsöt kapott. Maga előtt látta Chevaliert, a mint panaszos hangon könyörög hozzá, mint egy szegény koldus. Hallotta valamikor ezt a hangot és látta ezt az arczot az országúton, a hol kimerült csavargókkal találkoztak, a mikor az anyja a tüdejét féltette s télire elvitte őt Antibes-be, egy gazdag nénjéhez. Megvetette Chevaliert nyugodtsága és szelídsége miatt, de ennek az arcznak és hangnak az emléke fájt neki. Egy falatot sem tudott lenyelni. Fulladozott. Este olyan belső szorongás gyötörte, hogy már attól félt, meg kell halnia. Azt hitte, ideges gyöngesége attól van, hogy már két napja nem látta Róbertet. Kilencz óra volt. Azt remélte, hogy még otthon találja s föltette a kalapját.

- Mama, ma este dolgom van a színháznál. Futok.

Anyjára való tekintettel mindig ilyen burkoltan beszélt.

- Menj, fiam s ne nagyon későn gyere haza.

Ligny a szüleinél lakott. Kis legénylakása volt a Vernet-utczai szép kis palota legfelső emeletén, kerek ablakokkal az utczára, a melyeket az ő „oeuil de boeuf”-jének nevezett. Felicie fölüzent neki a portással, hogy valaki egy kocsiban várja. Ligny nem szerette, ha a nők otthon, családja körében sűrűn háborgatták. Apja, a kit, mint hivatásos diplomatát nagyon lefoglaltak a franczia külügyek, hihetetlenül keveset tudott arról, a mi körülötte történt. Lignyné ellenben nagyon vigyázott arra, hogy a házban mindenki illendően viselkedjék. És fia iparkodott is, hogy eleget tegyen minden formai követelménynek, a nélkül, hogy a dolgok lényegéről lemondott volna. Anyja teljes szabadságot engedett neki, hogy szeressen, a kit akar, és csak néha-néha, komoly ömlengései közben mondott neki olyasformát, hogy fiatal emberek számára hasznos, ha úri nőkkel érintkeznek. Róbert mindig is lebeszélte Feliciet arról, hogy a Vernet-utczába jöjjön. A Boulevard de Villiers-n bérelt egy kis házat, a hol kényelmesen találkozhattak. De most, hogy két napja nem látta, nagyon megörült a váratlan látogatásnak és rögtön lesietett.

Összebújtak a kocsiban, a ló poroszkálva vitte őket, ködön és havon, utczákon és boulevardokon keresztül és a sűrű éjszaka takarta be öleléseiket.

Felicieék kapujához érve, Róbert így szólt:

- A viszontlátásra, holnap.

- Igen, holnap a boulevard Villiers-n. Légy ott korán.

Róbertre támaszkodva ki akart szállani a kocsiból. Egyszerre hátratántorodott:

- Ott! ott! a fák között... Látott bennünket... Lesett ránk...

- Kicsoda?

- Egy ember... nem ismerem.

Megismerte Chevaliert.

Kiszállt, csöngetett, és Róbert bundájába temetkezve, remegve várta, hogy kaput nyissanak. És aztán belefogódzott.

- Róbert, kisérj föl. Félek.

Róbert kissé türelmetlenül ment utána a lépcsőházba.

Chevalier a kis ebédlőben, Jeanne d'Arc fegyverzete alatt, Nauteilné társaságában éjfél után egy óráig várt Feliciere. Aztán lement s a gyalogjárón leste, s a mikor látta, hogy kocsi áll meg a ház előtt, elbujt egy fa mögé. Jól tudta, hogy Felicie Lignyvel fog visszajönni; de a mikor együtt látta őket, úgy érezte, hogy meghasad a föld s a faderékba kapaszkodott, hogy el ne essék. Ott maradt, a míg Ligny ki nem jött a házból; látta, hogy bundájába burkolózva beül a kocsiba, s két lépést tett, hogy rávesse magát, de megállott és aztán nagy léptekkel neki-vágott a boulevardnak.

Ment, kergetve az esőtől meg a széltől. Kimelegedett, levette kalapját s jól esett neki, a mikor a hideg esőcsöppeket érezte homlokán. Házak, fák, falak és lámpák végtelenül hosszú sora maradt el mögötte és ő csak homályosan vett róluk tudomást. Ment tovább, elmerülve.

Egyszerre, maga sem tudta, hogyan, egy hídon találta magát, a melyet alig ismert és a mely-nek közepén óriási női szobor állott. Most már nyugodt volt; elszánta magát. Régi gondolata volt ez, a melyet úgy vert most a fejébe, mint egy szöget és a mely már egészen keresztül-fúródott az agyán. Már nem is töprengett rajta. Hidegen mérlegelte, hogy mi módon vigye keresztül, a mire elszánta magát. Csak találomra ment tovább, elgondolkozva, elmerülve, nyugodtan, mint egy matematikus.

A Pont des Arts-on észrevette, hogy egy kutya jár a nyomában. Hosszú szőrű, nagy juhász-kutya volt, a melynek sárgásfehér, szelíd szemeiben végtelen szomorúság tükröződött. Így szólt hozzá:

- Nincs nyakörved. Nem vagy boldog. Szegény barátom, semmit sem tehetek érted.

Reggeli négy órakor, az Avenue de l'Observatoire-on volt. Fájdalmas érzés fogta el, a mikor fölismerte a Saint Michel-boulevard házait, s hirtelen visszafordult az Observatoire felé. A kutya már eltünt. A belforti oroszlán közelében Chevalier megállt egy mély árok előtt, mely átszelte az utczát. Póznákra erősített ernyő alatt, a földhányásnak támaszkodva egy öreg ember virrasztott és szénserpenyő állott előtte. Nyulbőrsapkájának leffentyűi fülére voltak húzva; hatalmas orra virított. Fölemelte fejét; pupillátlan síró szemei fehérlettek a tűz- és könnykarikában. Kurta pipájába néhány szem kenyérmorzsával kevert komisz dohányt nyomkodott, de még így is alig tudta félig megtömni a kis pipát.

- Kell-e dohány, öreg? - kérdezte Chevalier s oda nyujtotta neki a dohányzacskóját.

Az öreg ember nehezen felelt. Nem könnyen fogott az esze s csudálkozott, ha udvariasan szóltak hozzá.

Végre kinyitotta a száját, a mely koromfekete volt.

- Nem mondom, hogy nem, - felelte.

Félig felemelkedett. Egyik lábán keshedt czipő volt, a másik rongyokba volt csavarva. Fagyott kezével lassan tömte pipáját. Olvadt hó hullott.

- Megengedi? - mondotta Chevalier.

Lekuporodott melléje, az ernyő alá. Néha-néha egy-egy szót váltottak.

- Csunya idő!

- A milyen most lehet. A tél kemény. Szebb a nyár.

- Hát éjszakánkint maga őrzi itt a munkahelyet, jó ember?

Az öreg készségesen felelt a kérdésekre.

Mielőtt megszólalt, nagyon tompán és nagyon hosszan zörgött a torka.

- Ma ezt csinálom, holnap azt. Mindenfélét próbálok.

- Nem párisi?

- Creuseből való vagyok. Kubikos voltam a Vogèzekben. Abban az esztendőben kerültem el onnan, a mikor a poroszok jöttek meg más népek... Sok ezeren jöttek... Nem is érti az ember, honnan jöttek. Talán te is hallottál, fiam, arról a porosz háborúról.

Sokáig nem szólt, aztán ennyit mondott:

- Így hát te most faczér vagy, fiam? Nem akarsz megint munkába állani?

- Színművész vagyok, - felelte Chevalier.

Az öreg nem értette s megkérdezte tőle:

- Hol a te munkahelyed?

Chevalier azt akarta, hogy az öreg ember megbámulja.

- Egy nagy színházban játszom, - mondotta. - Az Odéon egyik legelső színésze vagyok. Hallott maga az Odéonról?

Az őr a fejét rázta. Nem hallott az Odéonról.

Hosszú hallgatás után megint kinyitotta fekete száját:

- Így hát fiam, faczér vagy. Ugy-e hogy nem akarsz megint munkába állani?

Chevalier ezt felelte:

- Olvassa el az ujságot holnapután. Benne lesz a nevem.

Az öreg ember próbált valami értelmet találni e szavakban; de nagyon nehéz volt neki, azért abba hagyta s visszatért megszokott gondolataihoz.

- Ha faczér az ember, néha bizony hetekig, hónapokig is eltart...

Virradatkor Chevalier megint eliramodott. Tejfehér volt az ég. Nehéz kerekek csikorgása verte föl az utczákat. Itt is, ott is hangok szólaltak meg a friss levegőben. A hó már nem hullott. Ment, maga sem tudta, hogy hová. Az élet ujjászületését látva, szinte fölvidult. A Pont des Artson sokáig nézte a hömpölygő Szajnát, aztán tovább szaladt. A Havre-téren nyitva talált egy kávéházat. A fölkelő nap halvány fénye piroslott az üvegablakokon. A pinczérek homokot hintettek a kövezetre és kirakták az asztalokat. Egy székre vetette magát:

- Pinczér, abszintot.

VI.

Az erődítményeken túl, a hol tovább húzódott a néptelen boulevard, Felicie és Róbert szorosan összeölelkeztek a kocsiban:

- Mondd, nem szereted a te Feliciedet?... Nem vagy büszke arra, hogy van egy kis nőd, a kit ünnepelnek, a kit megtapsolnak s a kiről az ujságok írnak?... A mama egy albumba ragasztja a czikkeket, a miket rólam írnak. Már tele van az album.

A fiú azt felelte, hogy ő nem várta be a sikereit ahhoz, hogy bájosnak találja. És csakugyan, viszonyuk akkor kezdődött, a mikor Felicie először és észrevétlenül lépett színpadra, az Odéon egy jelentéktelen reprizében.

- A mikor megmondtad, hogy kívánsz, úgy-e nem várakoztattalak? Mindjárt megtörtént. Hát nem volt igazam? Sokkal okosabb vagy, semhogy elitélj azért, hogy nem húztam-halasztottam a dolgot. Mikor először láttalak, már tudtam, hogy a tied leszek. Így hát nem volt miért halogatni. Én nem bántam meg. Hát te?

Nem messze az erődítésektől, megállt a kocsi egy kerti rács előtt.

A rács, a melyet már régóta nem festettek ujra, egy kavicscsal vakolt falon emelkedett, a mely elég alacsony és elég széles volt ahhoz, hogy a gyerekek rátelepedhessenek. A rácsot félmagasságig csipkézett bádoglemez takarta, a melynek rozsdás hegye csak három méternyire volt a föld színétől. Középen, két kőoszlop között, a melyeknek tetején vasvázák állottak, a rácsos kerítés kétszárnyú kaput alkotott, a melynek alsórésze tömör volt s belül korhadt vasrácscsal volt ellátva.

Kiszálltak a kocsiból. A boulevard fái négy hosszú sorban nyujtották vékony vázukat a ködbe. A messzi csöndön keresztül hallották kocsijuk elhaló robogását, a mint a vámvonalhoz ért s egy Párisból közeledő ló dobogását.

Felicie borzongva mondta:

- Milyen szomorú a falu.

- De édesem, a Boulevard de Villiers csak nem falu.

Ligny nem tudta kinyitni a kertajtót s a závár csikorgott.

Felicie ingerülten mondta neki:

- Nyisd ki, kérlek, ez a csikorgás idegessé tesz.

Felicie észrevette, hogy a párisi kocsi közel állott meg a házhoz, körülbelül a tizedik fánál; látta a sovány és párás lovat, a szennyes kocsist és azt kérdezte:

- Miféle kocsi ez?

- Ez, szívem, egy fiakker.

- Miért állt meg itten?

- Nem itt állt meg, hanem a szomszéd ház előtt.

- Mellettünk nincs ház; az csak üres telek.

- No jó! hát egy üres telek előtt állt meg; mit mondjak...

- Nem szállt ki belőle senki.

- Talán utasra vár a kocsis.

- Egy üres telek előtt?

- Hát hogyne, szívem... Ez a zár rozsdás.

Felicie a fák között bujkálva odalopózott, a hol a fiakker vesztegelt, aztán visszament Lignyhez, a kinek végre sikerült kinyitnia a kaput.

- Róbert, a kocsifüggönyök le vannak eresztve.

- Azért, mert egy szerelmes pár ül benne.

- Nem találod különösnek ezt a fiakkert?

- Nem valami szép. De minden fiakker csúnya. Gyerünk.

- Nem ül benn valaki, a ki utánunk jött?

- Ugyan, ki jönne utánunk?

- Tudom is én... Valamelyik kedvesed.

De nem mondta meg, a mit gondolt.

- Gyerünk be már, drágám.

Felicie belépett és így szólt:

- Jól zárd be a kaput, Róbert.

Tojásdad alakú kis pázsit terült el előttük. A háttérben állott a ház, háromgrádicsos lépcsőjével, bádogernyőjével, hat ablakkal és palatetővel.

Ligny egy évre bérelte ki, egy öreg kereskedősegédtől, a ki már beleúnt abba, hogy a csavargók éjszakánkint a tyúkjait s a házinyulait lopkodják. A pázsittól jobbra és balra homokos út vezetett a bejárathoz. A jobboldali úton mentek. Lépteik alatt csikorgott a homok.

- Simonneauné ma is elfeledte becsukni az ablaktáblákat, - mondotta Ligny.

Simonneauné egy neuilly-i asszony volt, a ki minden reggel bejárt takarítani.

Egy nagy, hajlott Judásfa, a mely halottnak látszott, egészen a bádogtetőig bocsátotta föl egyik kerek, fekete ágát.

- Nem nagyon szeretem ezt a fát, - mondotta Felicie. - Olyanok az ágai, mint a nagy kígyók. Az egyik majdnem benyúlik a szobánkba.

Fölmentek a három grádicson. És mialatt Róbert a csomóban az ajtó kulcsát kereste, Felicie a fiú vállára hajtotta fejét.

Felicie vetkőzésében valami csöndes büszkeség volt, a mely imádandóvá tette. Oly büszkén állt ott, nyugodt meztelenségében, hogy az inge, a lábainál olyan volt, mint egy fehér páva.

És mikor Róbert meglátta meztelenül és ragyogón, mint a patakok és a csillagok, így szólt:

- Te legalább nem kéreted magadat!... Különös; vannak nők, a kik kérés nélkül is megtesznek mindent, a mit csak lehet, de nem engedik, hogy azalatt a testükből csak egy ujjnyit is lásson az ember.

- És miért? - kérdezte Felicie, könnyü hajszálaival játszadozva.

De Ligny Róbert tudott az asszonyokkal bánni. De még sem értette, milyen fortélyos volt ez a kérdés. Tanult erkölcstant és a mikor felelnie kellett, eszébe jutottak tanárai, a kiknek előadásait hallgatta valamikor.

- Ennek oka kétségkívül a nevelés, a vallási elvek s valami velünk született érzés, a mely még akkor is megvan bennünk...

Nem így kellett volna felelnie, mert Felicie vállát vonta, síma csípőjére tette a két kezét és hirtelen közbevágott:

- Milyen naiv vagy... Mert rossz az alakjuk... Nevelés!... Vallás!... Kibujom a bőrömből, a mikor ilyeneket hallok... Engem talán rosszabbul neveltek, mint mást?... Vagy talán nem vagyok éppen olyan vallásos, mint a többiek?... Ugyan Róbert, mondd, hány jó alakú nőt láttál életedben?... Számláld össze az ujjaidon... Hogyne, rengeteg nő van, a ki nem mutatja meg a vállait, meg semmit! Például Fagette még a nőknek sem mutatja meg magát; ha inget vált, a régit a fogai között tartja. Elhiheted, én is azt tenném, ha olyan alakom volna, mint neki.

Elhallgatott, lecsillapodott, s nyugodtan, gőgösen simította végig két kezével a keblét meg a derekát és büszkén mondta:

- És az a legjobb, hogy semmiből sincs sok.

Tudta, hogy mennyi báj és szépség van az ő finom és vékony testén.

Hátravetett feje mindenfelé szétömlő szőke hajában fürdött; hajlékony teste, a melyet a csípője alá csúszott vánkos kissé fölemelt, elnyujtózva feküdt és mozdulatlanul; egyik kinyujtott lába az ágy szélén fehérlett s vékony lábafeje olyan volt, mint a kard hegye. A kandallóban égő tűz bearanyozta húsát, fényeket és árnyakat hullatott a mozdulatlan alakra, pompába és rejtelembe öltöztette, míg ruhái és fehérneműi, a butorokon és a szőnyegen szétszórva, mint engedelmes nyáj, - vártak rája.

Felkönyökölt s arczát a kezébe hajtva, így szólt:

- Ah! Igazán te vagy az első. Nem hazudom neked. A többiek nem is voltak.

Róbert nem volt féltékeny a multra s nem félt az összehasonlítástól. Kikérdezte:

- Hát kik azok a többiek?

- Először is csak ketten voltak; a tanárom, és ő természetesen nem számít s aztán az, a kiről már beszéltem, egy komoly ember, a kit az anyámtól kaptam.

- Több nincs?

- Esküszöm.

- És Chevalier?

- Ő? Ugyan kérlek; dehogy!... Csak nem hiszed!

- És az a komoly ember, a kit az anyádtól kaptál, az sem számit?

- Hidd el, hogy te veled én egészen más nő vagyok. Ah! Igazán, te vagy az első férfi, a kinek odaadtam magamat. Ez igazán különös. A mint megláttalak, rögtön megkívántalak. Rögtön kellettél nekem... Megéreztem. Hogy min éreztem meg? Zavarba jönnék, ha meg kellene mondanom... Oh! Nem gondolkoztam! Korrekt, száraz, hideg modorod, külsőd, a mely olyan, mint egy göndörített kis farkasé... Egyszerűen megtetszettél. Most már nem tudnék meglenni nálad nélkül. Oh! nem, nem tudnék meglenni.

Róbert biztosította arról, hogy az ő bírása meglepetéseket s gyönyörüségeket hozott neki; hízelgő és kedves dolgokat mondott, a miket már mind elmondtak előtte.

Felicie megfogta a fiatal ember fejét.

- Az igaz, hogy farkasfogaid vannak. Azt hiszem, hogy első nap a fogaid miatt kívántalak meg. Harapj belém.

Róbert magához szorította és érezte, hogy a karcsú és erős test viszonozza a szoros ölelést. Felicie hirtelen kibontakozott:

- Nem hallod, hogy csikorog a homok?

- Nem.

- Figyelj csak; lépteket hallok a fasorban.

Fölült és összegörnyedve hallgatózott.

Róbert csalódottan, bosszusan, ingerülten és hiuságában talán kissé sértődötten mondta:

- Mi lelt? Ostobaság.

Ridegen válaszolt:

- Hallgass!

Fölfigyelt, mert könnyű és közeli zajt hallott, mintha ágak recsegtek volna.

Egyszerre olyan ösztönszerű gyorsasággal és olyan hirtelen mozdulattal ugrott ki az ágyból, mint egy fiatal állat és Ligny, bár nem voltak irodalmi hajlamai, az asszonynyá átváltozott macskára gondolt.

- Megőrültél? Hova mégy?

Felicie a függöny egyik sarkát felhajtotta, a párás üveget egy kis helyen megtörülte s kinézett az ablakon. Csak az éjszakát látta. A zaj teljesen megszünt.

Ezalatt Ligny bosszusan fordult a falnak és így dörmögött:

- Tégy, a mit akarsz, de ha meghülsz, a te bajod.

Felicie visszabújt az ágyba. Róbert eleinte haragudott rá egy kicsit, de Felicie kéjes frissességgel öntötte el.

És a mikor magukhoz tértek, csudálkozva látták, hogy már hét óra.

Róbert meggyujtotta a lámpát, az oszlopformáju kristályernyős petróleumlámpát, melyben úgy égett a bél, mint egy galandféreg. Felicie nagyon gyorsan felöltözködött. Egy emeleten kellett lemenniök, egy keskeny, sötét lépcsőn. Róbert ment elől a lámpával s megállott a folyosón.

- Menj ki, drágám, mielőtt eloltom.

Felicie kinyitotta a kaput, de rögtön nagyot sikoltva hátratántorodott. Chevaliert pillantotta meg a lépcsőn, a ki fölegyenesedve, kiterjesztett karokkal állt ott, mint egy fekete kereszt. Pisztoly volt a kezében. A fegyver fénylett. De azért Felicie mégis nagyon jól látta.

- Mi történt? - kérdezte Ligny, a ki éppen lecsavarta a lámpa belét.

- Hallgassatok és ne jöjjetek közel! - kiáltotta Chevalier erős hangon. - Megtiltom, hogy egymáséi legyetek. Ez utolsó akaratom. Isten veled, Felicie!

És a pisztoly csövét szájába illesztette.

Felicie a folyosó falához lapulva, behúnyta szemeit...

Mikor megint fölnézett, Chevalier féloldalt feküdt, keresztben az ajtó előtt. Tágranyílt szemekkel feküdt, mintha ránézett és nevetett volna. Vérsugár lövellt ki szájából a lépcső kövére. Karja görcsösen rángatózott. Aztán nem mozdult többet. Összehúzódva feküdt és kisebbnek látszott, mint az előtt.

A pisztolylövésre Ligny kirohant. A sötét éjszakában fölemelte a testet. Aztán rögtön gyöngéden visszaeresztette a kövezetre, gyufát gyújtott, a mely a szélben mindjárt kialudt. Végre, egy kis föllobbanó fénynél észrevette, hogy a golyó elvitte a koponyának egy részét s az agyvelő egy tenyérnyi helyen kiállott, szürkén és vértől csepegve, és szabálytalan körvonalai a térképeken látható Afrikát juttatták eszébe. Valami hirtelen tisztelet szállta meg a halott láttára. Vállánál fogva vigyázva és óvatosan vonszolta be az előszobába. Ott fekve hagyta s végigszaladt a házon. Feliciet keresve és szólítva.

A hálószobában találta, a mint fejét a földúlt ágy takaróiba fúrva, egyre azt kiabálta: Mama! Mama! és imákat mormolt.

- Ne maradj itt, Felicie.

Felicie lement vele a lépcsőn. De a folyosón így szólt:

- Tudod, hogy itt nem lehet átmenni.

Ligny a konyhán keresztül vezette ki.

VII.

Miután egyedül maradt a csöndes házban, Róbert de Ligny megint lámpát gyújtott. Komoly, szinte kissé ünnepélyes hangokat hallott, a melyek lassanként szólaltak meg bensejében. Gyermekkora óta az erkölcsi felelősség elvei szerint nevelődött s most fájó megbánás fogta el, a mely közel járt a lelkifurdaláshoz. Ha arra gondolt, hogy bár tudtán és akaratán kívül, de mégis ő okozta Chevalier halálát, nem érezte magát egészen büntelennek. Filozófiai és vallási tanulmányainak töredékes emlékei fölzaklatták lelkiismeretét. Moralisták és hitszónokok kijelentései, melyeket az iskolában hallott s a melyek már emlékezete legmélyén szunnyadtak, hirtelen fölbukkantak megint tudatában. A belső hangok elismételték neki. Ezt mondták, valami régi egyházi szónok után: „A ki átengedi magát bár olyan kicsapongásoknak, a melyek a világ szemében legkevésbbé bűnösek: kiteszi magát annak, hogy a legkárhozatosabb dolgokat fogja elkövetni. Szörnyűséges példák tanusítják, hogy a kéjelgés bűnbe taszít." Ezek az elvek, a melyeken sohasem gondolkozott, most az ő szemében egyszerre határozott és szigorú értelmet nyertek. Komolyan töprengett rajtuk. De mert lelkében nem volt igazán vallásos és mert nem volt hajlama arra, hogy tulságosan tépelődjék, csak nagyon mérsékelt lelki épülést merített belőlük és még az is egyre gyöngült. De csakhamar úgy találta, hogy kellemetlen elvek s nem alkalmazhatók az ő helyzetében. „A ki átengedi magát bár olyan kicsapongásoknak, a melyek a világ szemében legkevésbbé bűnösek... Szörnyűséges példák tanusítják!"... Ezeket a szólamokat, a melyek az imént még úgy harsogtak a lelkében, mint a mennydörgés, most a tanárok és papok orrhangján és selypitésén keresztül hallotta és kissé nevetségesnek találta. A természetes eszmetársulás révén eszébe jutott egy részlet valami régi római krónikából, melyet a második osztályban olvasott, dolgozatírás közben s a mely akkor nagyon hatott rá; mindössze néhány sor egy római hölgyről, a kit házasságtörésen értek s azzal vádolták, hogy fölgyújtotta Rómát. „Annyi bizonyos, - mondotta a történetíró, - hogy a ki vétkezik a szemérem ellen, minden bűntettre képes." Elmosolyodott magában, amikor visszagondolt erre, és úgy vélte, hogy a moralistáknak mégis csak furcsa fogalmuk van az életről.

A lámpabél megszenesedett és rosszul égett. Ligny nem tudta kitisztogatni a lámpát, a mely undorító petroleumbűzt árasztott széjjel. A római hölgyről tett kijelentés szerzőjére gondolva, így szólt magában:

- No hát, az az ember nagy szamárságot mondott.

Most már nyugodt volt ártatlansága felől. Könnyű lelkifurdalása teljesen elpárolgott, már nem értette, hogyan hihette magát csak egy pillanatig is felelősnek Chevalier haláláért. De azért mégis bosszantotta az eset.

Hirtelen ez a gondolata támadt:

- Hátha él még!

Igaz, hogy az imént, egy meggyújtott és rögtön kilobbant gyufa fényénél egy pillanatig látta a színész szétlőtt koponyáját! De hátha rosszúl látta? Hátha ő szétzúzott agyvelőt és koponyát látott, a hol csak külső seb volt. Ki őrizheti meg itélőképességét az ijedtség és borzalom első perczében? Seb lehet förtelmes, a mikor nem halálos is, sőt még csak nem is nagyon komoly. Igaz, neki úgy rémlett, hogy az az ember meghalt. De orvos ő, hogy erről biztos itéletet mondhasson?

Türelmetlen volt a lámpabél miatt, a mely még mindig füstölt és ezt dörmögte:

- Ez a lámpa mérgez.

Aztán eszébe jutott Szokrátesz doktornak rendes szólásmódja, a melynek eredetét nem ismerte s elmondotta magában:

- Ez a lámpa úgy bűzlik, mint harminczhatezer szekér ördög.

Emlékében fölujúlt egész sor meghiusúlt öngyilkossági kísérlet. Rá emlékezett arra, a mit egy ujságban olvasott egyszer, hogy a férj, miután megölte feleségét, pisztolylyal lőtt a szájába, mint Chevalier, de csak az állkapcsát sikerült széjjelzúznia; arra is emlékezett, hogy egy kártyabotrány után a klubjában egy ismert sportférfiú, a ki fejbe akarta lőni magát, a fülét szakította le. Ezek a példák meglepően illettek Chevalier esetére.

- Hátha nem halt meg?

Minden valószínűség ellenére azt remélte, hogy a szerencsétlen él még s meg lehet menteni. Arra gondolt, hogy vászonkendőket keres elő s ő maga csinálja meg az első kötést. Hogy újra megnézhesse a földön heverő embert, hirtelen fölkapta a még mindig rosszúl égő lámpát, úgy hogy az kialudt.

A hirtelen sötétség úgy meglepte, hogy türelmét vesztve kiáltott föl:

- Te dög!

Mialatt újra meggyújtotta a lámpát, azzal a gondolattal csitította magát, hogy Chevaliert kórházba viszik, ott magához tér és élni fog. De a hogy maga elé képzelte elevenen, hosszú lábain himbálózva, kiabálva, köhögve, röhögve: már nem óhajtotta olyan melegen Chevalier fölgyógyulását, már sehogysem óhajtotta, sőt kellemetlennek és terhesnek találta. Nyugtalanul, valósággal szorongva kérdezte magától:

- Mi keresni valója lenne a világon ennek a sötét ripacsnak? Visszamenjen az Odéonhoz? Nagy sebhelyét mutogassa a folyosókon? Megint azt lássam, hogy Felicie körül settenkedik?

Az égő lámpát odatartotta a testhez s fölismerte az ólomszínű és vérző sebet, a melynek szabálytalan körvonalai az iskolai térkép Afrikáját juttatták eszébe.

Nyilvánvaló volt, hogy a halál rögtön beállott és Ligny nem értette, hogy egy perczig is hogyan kételkedhetett ebben.

Kiment a házból s nagy léptekkel kezdett föl-alá járni a kertben. A vérző seb úgy káprázott a szeme előtt, mint valami vakító fényfolt... Egyre előtte járt és növekedett; úgy rajzolódott ki az éjszakai sötét égbolton, mint egy halvány földrész, a melyből nyilakkal fölfegyverzett apró négerek fékevesztetten robbantak elő.

Úgy gondolta, hogy legelső tennivalója elhívni Simonneaunét, a ki a közelben lakott a boulevard Bineaun, a hol a kávéház volt. Gondosan bezárta a rácsos kaput és elindult a takarítónőt fölkeresni. A boulevardon esze és érzékei lecsillapultak. Már beleélte magát a helyzetbe. Elfogadta a befejezett tényt, de perelt a sorssal a kellemetlen körülmények miatt. Ha már meg kellett halni valakinek, jó, halt volna meg valaki, de inkább halt volna meg valaki más. Ezzel a halottal szemben utálatot és undort érzett. Tétován mondotta magában:

- Megengedem az öngyilkosságot. De mire jó az ilyen nevetséges és színpadias öngyilkosság? Nem ölhette volna meg magát otthon? Ha már rendíthetetlen volt az elhatározása, nem hajthatta volna végre igazi méltósággal, tapintatos módon? Úri ember így cselekedett volna az ő helyében. Így sajnálták volna és tisztelték volna emlékét.

Egyenként kezdett visszaemlékezni a szavakra, a melyeket egy órával a katasztrófa előtt, a hálószobában váltott Felicievel. Megkérdezte a leánytól, nem volt-e soha dolga Chevalierval. Nem azért kérdezte, hogy megtudja, mert bizonyos volt felőle, de mutatni akarta, hogy tudja. És Felicie fölháborodva felelte neki:

- Azzal! Ah, nem, hogy is ne! Csak nem gondolod...

Nem itélte meg Feliciet azért, hogy hazudott. Minden nő hazudik. Inkább elgyönyörködött azon, hogy milyen bájos elfogulatlansággal lökte ki Felicie azt a fiút a multjából. De haragudott rá, hogy odaadta magát egy ilyen silány ripacsnak. És sértette jóízlését. Chevalier elrontotta számára Feliciet. Miért kellettek neki effajta szeretők? Hát nincs ízlése? Nem válogatós? Úgy tesz, mint az utczai nők? Nincs meg benne az a tisztaság-érzet, a mely megmondja a nőknek, hogy mit szabad és mit nem szabad tenniök? Vagy nem tudja magát fékezni? No tessék, mi történik, ha valakiben nincs fegyelem. Most már Feliciet okolta a szerencsétlenségért s nagy kő esett le a szívéről.

Simonneauné nem volt otthon. Kérdezősködött utána a kávéházi pinczéreknél, a füszeresinasoknál, a mosónőknél, a rendőröknél és a levélhordónál. Végre, egy szomszédasszony utbaigazítására megtalálta egy öreg hölgynél, a kire borogatásokat rakott, mert betegápolónő volt. Simonneaunénak vereslett az arcza s a szája pálinkától bűzlött. Ligny a halott mellé küldte virrasztani. Meghagyta neki, hogy takarja le egy lepedővel s álljon rendelkezésére az orvosnak és a rendőrbiztosnak, a kik meg fogják ejteni a halottszemlét. Simonneauné kissé sértődötten felelte, hogy hála Istennek, ő tudja, mi a dolga. És igazán tudta. Simonneauné olyan társadalmi osztályban született, a mely aláveti magát a hivatalos szerveknek és tiszteli a halottakat. De miután kikérdezte Lignyt s megtudta, hogy ő a holttestet az előszobába czipelte, nem hallgathatta el, hogy ez meggondolatlan eljárás volt, a melyből kellemetlensége támadhat.

- Nem lett volna szabad, - mondotta Simonneauné. - Ha valaki megölte magát, nem szabad addig hozzányúlni, míg a rendőrség meg nem jelent.

Ligny azután elment jelentést tenni a rendőrbiztosnak. Miután túl volt az első izgalmakon, már egy csöppet sem csodálkozott, nyilván azért, mert az események, a melyek messziről olyan különösnek látszanak, mihelyest hozzánk érnek és megvalósulnak, egyszerre természetessé válnak, a milyenek valósággal, közönséges módon fejlődnek, egész sereg apró tényre bomlanak és lassanként eltünnek az élet köznapi folyásában. A szerencsétlen ember erőszakos haláláról szinte megfeledkezett ugyancsak e halál körülményei miatt, mert neki is szerepet juttatott, s mert neki is dolgot adott. A míg a rendőrbiztoshoz ment, olyan könnyűnek és szabadnak érezte magát, mintha csak a minisztériumba menne, hogy elolvassa a titkos távíratokat.

Este kilencz órakor a rendőrkapitány a titkárával és egy rendőrbiztossal behatolt a kertbe. Ugyanabban a pillanatban érkezett meg Hibry úr, a tiszti orvos. Hála Simonneauné buzgalmának, a ki mindig érdekelve volt a szállításokban, a ház átható karbolszagtól bűzlött s égő gyertyáktól fénylett. És Simonneauné türelmetlenül és izgatottan járt-kelt, hogy feszületet és szentelt puszpáng-ágat szerezzen a halott számára. Egy gyertya világánál az orvos megvizsgálta a halottat.

Az orvos veres arczú, ziháló ember volt s egyenesen az ebédtől jött.

- A golyó nehéz kaliberü, - mondottal, - a szájpadláson hatolt keresztül, átfúrta az agyvelőt, összezúzta a bal koponyafalat, az agyvelőnek egy részét magával vitte és a koponyaburok egy darabját is kiszakította. A halál rögtön beállott.

Visszaadta a gyertyát Simonneaunénak és így folytatta:

- Koponyaszilánkok is szétszóródtak bizonyos körzetig. Bizonyosan megtalálják a kertben. Úgy sejtem, hogy kerek golyó volt. Csúcsos lövedék kevésbbé roncsolt volna.

Ezalatt Josse-Arbrissel úr, a magas, szikár, hosszúbajúszú rendőrfőnök úgy állt ott, mintha se nem látott, se nem hallott volna. A rácsos kapu előtt egy kutya üvöltött.

- A lőcsatorna iránya, - mondotta az orvos, - valamint a jobb kéznek összeszorított újjai több, mint bizonyossá teszik az öngyilkosságot.

Szivarra gyújtott.

- Megkaptuk a szükséges felvilágosításokat, - mondotta a rendőrfőnök.

- Sajnálom, uraim, hogy fárasztottam önöket s köszönöm, hogy olyan szíves készséggel jártak el tisztjükben.

A titkár és a rendőrbiztos Simonneauné kalauzolása mellett fölvitték a holttestet az első emeletre.

Josse-Arbrissel úr a körmét rágta és a semmibe bámult.

- Féltékenységi dráma, - mondotta, - nincs ennél közönségesebb valami. Itt Neuillyben állandó az öngyilkosságok átlaga. Száz eset közül harmincznak lóverseny az oka. A többit szerelmi csalódás, nyomor vagy gyógyíthatatlan betegség okozza.

- Chevalier? - kérdezte doktor Hibry, a ki nagy színházkedvelő volt, - Chevalier? Megálljon csak, kérem. Láttam őt egy jótékonyczélú előadáson, a Variétében. Hát persze. Egy monológot adott elő.

A kutya üvöltött a rácsos kapu előtt.

- El sem képzelhetik, - folytatta a rendőrfőnök, - milyen pusztításokat visz véghez a mi községünkben a lóverseny. Nem túlzok, de száz öngyilkosság közül legalább harmincz lóverseny miatt történik. Minálunk minden ember játszik. Ahány borbélyműhely, annyi titkos fogadási iroda. Csak a múlt héten az erdőben fölakasztva találtak egy Du Roule avenue-beli kapust. Pedig a munkások, cselédek, kishivatalnokok, ha játszanak is, nem kénytelenek megölni magukat. Más városrészbe költöznek, eltünnek. De egy megállapodott ember, hivatalnok, a kit a játék tönkretett, a ki fülig van apró adósságokkal, a kit fenyeget a végrehajtó és a ki ellen egész csomó keresetet indítanak, nem tűnhetik el ilyenformán. Hát kérem, mit csináljon az ilyen?

- Megvan! - „A szavanai párbaj”-t adta elő. Az ember már nagyon ráúnt a monológokra, de ez az egy nagyon mulatságos. Emlékeznek rá: Hogyan akar verekedni, karddal? Nem, uram. Pisztolylyal? Nem, uram. Szablyával, késsel? Nem, uram. Akkor már tudom, hogy mit akar. Szavanai párbajt. Ráállok. A pusztát majd egy ötemeletes ház fogja pótolni. Önnek joga van elbújni a bokorban. Chevalier nagyon komikusan mondta el *A szavanai párbajt*. Nagyon jól mulattatott akkor este. Az igaz, hogy jó közönség vagyok. Imádom a színházat.

A rendőrfőnök nem hallotta. Elmerült gondolataiba.

- Sohasem fogjuk megtudni, hogy a totalizatőr évről-évre hány existentiát s milyen vagyonokat tesz tönkre. A szerencsejáték nem bocsátja ki áldozatait; ha mindenüket elvette, megmarad utolsó reménységüknek. És csakugyan, remélheti-e az ember más úton-módon...

Hirtelen elhallgatott, mert egy rikkancs távoli kiáltása hangzott a fülébe; rohant ki az avenuere a száguldó és rikácsoló árnyék után. Kiragadott a kezéből egy versenylapot, a melyet egy gázlámpa alatt kibontott és lovak neveit kereste benne, „Babvirágot,” „Várúrnőt,” „Lukrécziát.” Aztán réveteg szemmel, reszkető kézzel, bambán, összetörve, földre ejtette az ujságot: a lova nem jött be.

És doktor Hibry, a ki messziről figyelte, arra gondolt, hogy mint halottkémet valamelyik napon könnyen elhívhatják, hogy megállapítsa a rendőrbiztos öngyilkosságát s előre föltette magában, hogy ha csak lehet, halálos végű balesetnek fogja minősíteni.

Hirtelen az esernyője után nyúlt:

- Szaladok. Kaptam egy jegyet az Opéra Comiqueba. Kár volna az estémért.

* * *

Mielőtt elhagyta a házat, Ligny megkérdezte Simonneaunétól:

- Hová fektették?

- Az ágyba, - felelte Simonneauné. - Így illendőbb.

Ligny nem szólt rá semmit s a hogy fölnézett az emeletre, a hálószoba ablakaiban, a muszlinfüggönyökön keresztül látta fényleni a gyertyákat, a melyeket a gazdaasszony meggyújtott az éjjeli szekrényen.

- Talán egy apáczát lehetne hivatni, a ki virrasztana mellette.

- Nem szükséges, - felelte Simonneauné, a ki már meghívta a szomszédasszonyokat s megrendelte magának a bort meg a pörköltet; - nem szükséges, majd én magam virrasztok mellette.

Ligny nem ellenkezett.

A kutya még mindig üvöltött a rács előtt.

Miután gyalogszerrel visszajutott a vámig, szemébe tünt, hogy Páris fölött vörös fény borítja el az egész égboltot. A kémények ormán a lángoló pára közt feketén és furcsán nyulnak fel a kürtők, mintha csak nevetséges bizalmaskodással néznék egy világnak titokzatos égését. Az az egynéhány járókelő, a kivel az utczán találkozott, nyugodtan ment tovább s a fejével se bicczentett. És ámbár tudta, hogy a városi éjszakában a párás levegő gyakran visszatükrözi a lángokat és felszíja egyenletes és mozdulatlan fényüket, mégis úgy rémlett neki, mintha egy óriási tűzvész visszfényét látná. Gondolkodás nélkül elhitte, hogy egész Páris óriási tűzáradatba merült; természetesnek találta, hogy az a külön szerencsétlenség, a mely őt érte, összefolyik egy általános katasztrófával, szóval, hogy ez az éjszaka nemcsak neki, hanem egy egész népnek végzetes éjszakája.

Minthogy nagyon megéhezett, a vámnál bérkocsiba ült s egy Rue Royale-beli vendéglőhöz hajtatott. A kivilágított, meleg teremben kezdte magát jól érezni. Miután megrendelte vacsoráját, fölütött egy esti lapot és a parlamenti tudósítások között azt látta, hogy a minisztere beszédet mondott. Átfutotta a beszédet s majdnem elnevette magát: eszébe jutottak bizonyos „históriák," a melyeket a Quai d'Orsayn meséltek. A külügyminiszter szerelmes volt Madame de Neuillesbe, egy megvénült cocotteba, a kit a városi pletyka kalandornői és kémnői rangra emelt. Azt suttogták, hogy a miniszter rajta próbálja ki beszédeit, melyeket elmond a kamarában. Ligny, a kinek valamikor volt egy kis dolga Madame de Neuilles-lel, elképzelte, hogy az államférfi egy ingben szavalja barátnője előtt ezt a nyilatkozatot: Nem, bizonyára nem ismerem félre a nemzeti érzület jogos érzékenységét. A kormány, mely a leghatározottabban békeszerető, de egyben féltékeny is Francziaország becsületére, tudni fogja stb. stb... És ez az elképzelés fölvidította. Fordított egyet és ezt olvasta: Holnap az Odéonban, e színpadon először: Az október 23-iki éjszaka 1812-ben. Főszereplők: Durville, Maury, Romilly, Destrée, Vicar Léon, Clim, Valroche, Aman, Chevalier...

VIII.

Másnap délben egy órakor a színház foyerjában az első próbát tartották meg a „Rács” című darabból. Szomorú világosság haldokolt a boltozatnak, karzatoknak és oszlopoknak szürke kőkoczkáin. Fakó és komoran méltóságos keretben, Racine szobra alatt a főszereplők szerepüket olvasták, a melyet még nem tudtak, Pradelnek, a színház igazgatójának, Romilly rendezőnek és Marc Constantin szerzőnek a jelenlétében, a kik mind a hárman egy piros bársony pamlagon ültek, míg hátul egy oszlopközbe állított padon a föláldozott színésznők gyülölködő érdeklődése és féltékenykedő sugdosása gőzölgött a levegőben. Paul Delage, a szerelmes, nagy kínnal sillabizálta a mondókáját:

- Megismerem a kastélyt, téglafalaival, palatetőjével, a parkot, a hol a fák kérgébe oly gyakran véstem be nevének és nevemnek kezdőbetűit, a tavat, a melynek álmodó víze...

Fagette vette át a szót:

- Vigyázzon, Aimeri, hátha a kastély nem ismer önre, a park elfelejtette a nevét s a tó ezt fogja mormolni: Ki ez az idegen?

De náthás volt és egy nagyon hibás példányból olvasott.

- Ne maradjon ott, Fagette: az a falusi pavillon, - mondotta Romilly.

- Hát azt honnan tudhassam?

- Az a szék jelzi.

- ...S a tó ezt fogja mondani: Ki ez az idegen?

- Nanteuil kisasszony, ön következik... Hol van Nanteuil? Nanteuil!

Nanteuil előkerült, prémekbe bónyálva, kis táskájával és szerepével a kezében; fehér volt, mint a lepedő, bágyadt szemekkel, roskadozó lábakkal. Rémséges éjszakán ment keresztül. Teljesen éber volt s látta a halottat belépni a szobájába.

Kérdezte a rendezőtől:

- Merről jövök?

- Jobbról.

- Helyes!

És olvasta a szerepét:

- Rokon, ma reggel oly jókedvűen ébredtem föl. Nem tudom az okát. Maga talán meg tudná mondani?

Delage a saját szövegével felelt:

- Oh, Cécile, ez talán a gondviselésnek vagy a sorsnak különös engedelméből történt. Isten, a ki szereti önt, a könnyhullatásnak és fogcsikorgatásnak órájában is meghagyja önnek a mosolyát.

- Nanteuil, kicsikém, te itt átmégy. Delage, húzódjál odébb egy kissé, hogy átmehessen.

Nanteuil átment a másik oldalra.

- Azt mondja, Aimeri, hogy rettentő napok? Napjaink olyanok, a milyenekké mi tesszük. Csak a gonoszoknak vannak rettentő napjaik.

Romilly közbevágott:

- Delage, még egy kissé odébb, vigyázz, hogy ne takard... Nanteuil, ismételd.

Nanteuil ismételte:

- Azt mondja, Aimeri, hogy rettentő napok? Napjaink olyanok, a milyenekké mi tesszük. Csak a gonoszoknak vannak rettentő napjaik.

Constantin Marc nem ismert rá a munkájára, már nem is hallotta, hogyan hangzanak az ő hőn szeretett mondatai, a melyeket a vivarois-i erdőkben annyiszor elismételgetett magának. Meglepetve, bambán, csak hallgatott.

Nanteuil bájosan átsétált és megint olvasni kezdett:

- Ön talán esztelennek fog tartani, Aimeri; a kolostorban, a hol neveltek, gyakran irigyeltem az áldozatok sorsát.

Delage megadta a választ, de átugrott egy lapot.

- Az idő felséges. A vendégek már fel s alá sétálnak a kertben.

Ujra kellett kezdeni az egészet.

- Azt mondja, Aimeri, hogy rettentő napok...

És mentek tovább, nem törődve az értelemmel, csak a járás-kelésre ügyeltek, mintha tánc-figurákat gyakorolnának.

- A darab érdekében húzni kell majd egyet-mást, - mondotta Pradel a megrémült szerzőnek.

És Delage tovább olvasott:

- Ne vádoljon engem, Cécile: gyermekkori barátságot éreztem ön iránt, azt a testvéries barátságot, mely a belőle fakadó szerelemnek a vérfertőzés nyugtalanító színét kölcsönzi.

- Vérfertőzés! - kiáltotta Pradel. - De Constantin Marc úr, a vérfertőzés nem maradhat benne. Önnek sejtelme sincs arról, hogy a közönség bizonyos esetekben milyen kényes. Meg aztán az utána következő két beszédet föl kell cserélni. A színpad optikája követeli.

A próbát félbeszakították. Romilly észrevette Durvillet, a ki egy mélyedésben vidám anekdotákat mesélt:

- Durville, ön elmehet. A másodikat ma már nem próbáljuk.

A vén színész, mielőtt elvonúlt, odament kezet szorítani Nanteuillel. Minthogy illendőnek látta kifejezni előtte fájdalmas rokonérzését, könnybe lábbasztotta szemeit, mint bárki más, aki az ő helyében részvétét nyilvánította volna. De nagyon jól csinálta. A szeme úgy uszkált a gödrében, mint hold a fellegek között. Lehúzott szájszögletei két mély ránczba feszültek, le egészen az álla hegyéig. Igazán gyászos képet vágott.

- Szegény kicsikém, - így sóhajtott, - lásd, én igazán sajnállak! Látni egy embert, a ki iránt... jó szívvel voltunk... a kivel... meghitten éltünk... látni, hogyan ragadja el egy... tragikus fordulat... ez kemény... ez rettentő... És meghatott mozdulattal nyújtotta neki kezét.

Nanteuil kicsiny zsebkendőjét és szerepét idegesen gyürve, hátat fordított neki és fogai között sziszegte:

- Vén hülye!

Fagette derékon fogta, szelíden elvezette Racine szobra alá és fülébe súgta:

- Kedvesem, ide hallgass. Ezt a dolgot okvetlenül agyon kell ütni. Már nem is beszélnek egyébről. Ha nem fogod be a világ száját, örökké a Chevalier özvegye maradsz.

És mint stilusos nő, hozzátette:

- Én ismerlek téged, legjobb barátnőd vagyok. Tudom, hogy mit érsz. De vigyázz, Felicie: a nők annyit érnek, a mennyire tartják magukat.

Fagettenek minden megjegyzése talált. Nanteuil visszafojtotta könnyeit, de az arcza tüzelt. Sokkal fiatalabb volt, semhogy megszerezte vagy csak meg is kívánta volna magának azt az okosságot, a mely megjön a híres színésznőknél, mihelyest koruknál fogva úri nőknek kezdenek számítani, de nagyon szerette önmagát s mióta szerelmes is volt, minden formátlanságot ki akart a múltjából törölni; érezte, hogy Chevalier, a mikor megölte magát ő érette, a világ előtt olyan bizalmaskodást engedett meg magának, a mely őt nevetségessé tette. Még nem tudta, hogy a tűnő órák mindent elfelejtetnek és elsodornak, hogy cselekedeteink, mint a folyóvizek, emlékezet nélkül való partok között futnak tova, és bosszúsan és szomorúan tűnődött Jean Racine lábainál, a ki megértette az ő fájdalmát.

- Nézd csak - szólt Marie-Laure a fiatal Delagehoz. - Legszívesebben sírna. És megértem. Miattam is megölte magát egy ember. Nagyon bosszantott a dolog. Az illető gróf volt.

- Gyerünk vissza, - mondotta Pradel. - Nanteuil kisasszony, még egyszer a végszót.

És Nanteuil ujra kezdte:

- Rokon, ma reggel oly jókedvűen ébredtem föl...

Egyszerre megjelent Doulcené. Nagy testéből fájdalmasan szakadtak ki ezek a szavak:

- Nagyon szomorú ujság. A pap nem engedi be a templomba.

Minthogy Chevaliernek egy Pantinben dolgozó nővérén kívül nem volt rokona, Doulcené vállalta, hogy a színészek költségére megrendeli a temetést.

Körülfogták. Doulcené ismételte:

- Az Egyház visszalöki, mint egy elátkozottat. Ez borzasztó!

- Miért? - kérdezte Romilly.

Doulcené nagyon halkan és nehéz szívvel felelte:

- Mert öngyilkos lett.

- Ezt el kell igazítani, - mondotta Pradel.

Romilly nagyon buzgólkodott.

- A plébános ismer engem, - mondotta; - nagyon derék ember. Saint-Etienne du Mont csak egy macskaugrás innen és nagyon csudálkoznám, ha...

Doulcené szomorúan rázta a fejét:

- Minden hiábavaló.

- Már pedig az egyházi szertartásból nem engedhetünk, - mondotta Romilly, a színpadi rendező egész tekintélyének súlyával.

- Hát persze, - hagyta rá Doulcené.

Marie-Laure, izgatottan, úgy vélte, hogy kényszeríteni kell a papokat a misemondásra.

- Hidegvér! - szólt Pradel, tiszteletreméltó szakállát simogatva. - XVIII. Lajos alatt a nép betörte Saint-Roch kapuit, a melyek nem nyíltak meg Raucourt kisasszony koporsója előtt. Más idők, más viszonyok, használjunk enyhébb eszközöket.

Marc Constantin, a ki nagy szívfájdalommal látta, hogy darabjáról megfeledkeztek, szintén odajött Doulcenéhoz és ezt kérdezte tőle:

- Miért akarják, hogy Chevaliert beszentelje az Egyház? A mi engem illet, én katholikus vagyok. Nálam ez nem hitvallás, hanem rendszer s kötelességemnek tartom, hogy minden egyházi gyakorlatban részt vegyek. Én tisztelek minden tekintélyt, bírót, katonát, papot. Nem gyanusíthatnak tehát azzal, hogy pártolom a polgári temetést. De nem értem, miért akarnak rátukmálni a Saint-Etienne du Mont plébánosára egy halottat, a kit ő megtagad. Miért kell annak a szerencsétlen Chevaliernek a templom?

- Miért? - felelte Doulcené. - A lelkiüdvéért, meg aztán így jobban illik.

- Sokkal jobban illenék - vágott vissza Marc Constantin - engedelmeskedni az egyházi törvénynek, mely kiközösíti az öngyilkosokat.

- Marc Constantin úr, olvasta ön a „Neuilly-i esték”-et? - kérdezte Pradel, a ki nagy könyvmoly és műértő volt. - Nem olvasta a „Neuilly-i esték”-et, Fongeraytól? Nagy hiba. Furcsa könyv, néha még meg lehet találni a Szajna partján. Henry Monniernek egy rajza dísziti, a mely, nem tudom, miért, Stendhal karikatúrája. Fongeray az álneve a restauráció két liberális írójának, Dittmernek és Cavénak. A munka vígjátékokból és drámákból áll, a melyek nem színpadra valók, de nagyon érdekes erkölcsrajzokat tartalmaznak. Látni fogja, hogy X. Károly korában az egyik párisi vicarius, Monchaud abbé, megtagadta egy ájtatos dáma eltemetését s ugyanakkor mindenáron el akart temetni egy atheistát. Madame d’Hautefeuille jámbor teremtés volt, de nemzeti birtokai voltak.[2] Egy jansenista pap adta föl neki az utolsó kenetet. És ezért, a halála után Monchaud abbé nem fogadta be abba a templomba, a hol a hölgy egész életét eltöltötte. Madame d’Hautefeuille-lel egy időben ugyanazon a parochián kimúlt valami Dubourg úr, egy gazdag bankár. Végrendeletében meghagyta, hogy vigyék egyenesen a temetőbe. „Katholikus ember,” - gondolta Monchaud abbé, tehát a miénk. Becsomagolta stóláját és kar-ingét, szaladt a halotthoz, föladta neki az utolsó kenetet és bevitette a templomba.

- No, hát az a pap kitűnő politikus volt! - felelte Marc Constantin. - Az istentagadókat az Egyház nem tekinti félelmetes ellenségnek. Mert nem is ellenfelei az Egyháznak. Nem tudnak és nem is akarnak ellen-egyházat fölállítani. Istentagadók mindig voltak az Egyház vezetői és fejedelmei között s ezek közül többen kiváló szolgálatokat tettek a pápaságnak. Míg ellenben az, a ki nem veti alá magát föltétlenül az egyházi fegyelemnek és bizonyos ponton szakít a hagyománynyal, a ki hitvallást szegez a hitvallással szembe, véleményt és gyakorlatot az elfogadott véleménynyel és az általános gyakorlattal szembe, az megbontja a rendet, veszedelemmel fenyeget és azt ki kell irtani. Monchaud abbé ezt belátta. Püspököt és bibornokot kellett volna belőle csinálni.

Doulcené, a kiben megvolt az a művészet, hogy nem mondott ki egyszerre mindent, hozzátette:

- Én nem hagytam magamat, akárhogy tiltakozott a plébános úr. Kértem, könyörögtem. Végre azt felelte: Mi tisztelettel alávetjük magunkat a fölöttes hatóságnak. Menjen az érseki palotába. Én azt fogom tenni, a mit Ő Eminenciája rendel. Nincs más hátra, mint megfogadni a tanácsát. Futok az érseki hivatalba.

[2] A forradalom alatt elkobzott, a nemzet javára eladott jószágok, a melyekhez egyesek utóbb görbe úton is hozzájutottak.

- Dolgozzunk, - mondotta Pradel.

Romilly Nanteuilt hívta:

- Nanteuil, gyerünk, Nanteuil, kezdd elölről az egész jelenetet.

És Nanteuil elkezdte:

- Rokon, ma reggel olyan jókedvüen ébredtem föl...

IX.

A Színház és az Egyház tárgyalásait nagyon megnehezítette, hogy az ujságok annyira felfújták a Boulevard de Villiers-en történt öngyilkosságot. A tudósítók közreadták az eset összes részleteit, s a mint Mirabelle abbé mondotta, az érseki hivatal második vicariusa, a dolgok odáig fajultak, hogy megnyitni Chevalier előtt a plébánia kapuit annyi lett volna, mint nyilvánosan elismerni a kiközösítettek jogát az Egyház imádságaihoz.

Egyébként Mirabelle, a ki ebben az ügyben maga volt a bölcsesség és okosság, megjelölte az utat:

- Belátja, úgy-e bár, - mondotta Doulcenénak, - hogy az ujságok véleményére mi nem adhatunk. Minket teljesen hidegen hágy és mi egyáltalán nem törődünk azzal, a mit ötven ujság összeír arról a szerencsétlen fiatal emberről. Akár az igazság, akár a hazugság szóvivői voltak az ujságok, az az ő dolguk és nem az enyém. Nem tudom és nem akarom tudni, hogy mit írtak. De annyi bizonyos, hogy öngyilkosság történt. Ezt ön sem vonhatja kétségbe. Most mindenekelőtt meg kellene közelről vizsgálni, még pedig a tudomány világánál, hogy minő körülmények között történt az öngyilkosság. Ne csudálkozzék azon, hogy én ily módon hivatkozom a tudományra. A tudománynak nincs jobb barátja, mint a vallás. Az orvostudomány itt nagy szolgálatunkra lehet. Rögtön be fogja látni, hogy miért. Az Egyház csakis akkor zárja ki kebeléből az öngyilkost, ha kétségbeesés vitte az öngyilkosságra. Az őrült, a ki saját élete ellen támad, nem kétségbeesett ember és az Egyház nem is tagadja meg tőle imáit; az Egyház minden szerencsétlenért imádkozik. Ah! ha meg lehetne állapítani, hogy az a szegény fiú magasfokú lázban vagy zavart elmével tette azt, a mit tett, ha egy orvos igazolni tudná, hogy nem volt beszámítható állapotban, mikor elpusztította magát, az egyházi szertartásnak nem volna akadálya.

Miután fölszippantotta, a miket Mirabelle abbé mondott, Doulcené szaladt vissza a színházhoz. A „Rács” próbáját már befejezték. Pradelt az irodájában találta két fiatal színésznővel, a kik közül az egyik szerződést kért, a másik szabadságot. Pradel mind a kettőt megtagadta, híven ahhoz az elvéhez, hogy nem tett meg soha semmit, csak ha már egyszer visszautasította. Így a legcsekélyebb dolognak is értéket adott, a mikor aztán beleegyezett. Fénylő szemei, pátriárka szakálla, szerelmetes és egyben atyai viselkedése hasonlóvá tették a bibliai Lóthoz, a hogy régi mesterek metszetein látható, két leánya között. Egy kasirozott amphora, mely az asztalon állott, csak emelte az illusiót.

- Nem lehet, - így szólott mindegyikhez; - igazán nem lehet, gyermekem. Hát jöjjenek el holnap megint.

Miután kitessékelte őket, Doulcenéhoz fordult, de közben leveleket írt alá:

- Nos hát, Doulcené, mi ujság?

Ráadásul Marc Constantin toppant be Nanteuillel és izgatottan kiabálta:

- Hát a díszleteim, Pradel úr!

És huszadszor írta le, milyen legyen a tájkép, ha fölmegy a függöny.

- Az előtérben ódon park. Az éjszaki oldalon nagy fatörzsek, zöld mohával borítva. Érezni kell, hogy a talaj nyírkos.

És az igazgató így felelt:

- Legyen nyugodt, megteszünk mindent, a mi tőlünk telik s a díszlet nagyon meg fog felelni. Nos, Doulcené, mi ujság?

- Van egy kis reménysugár, - mondotta Doulcené.

- A háttérben, könnyü ködben, - folytatta a szerző - az Abbaye-aux-Dames szürke kövei és finom palatetői...

- Úgy lesz... Üljön le, Doulcené, rendelkezésére állok.

- Az érseki hivatalban a lehető legjobban fogadtak, - mondotta Doulcené.

- Pradel úr, az apátság falai okvetlenül komorak és sötétek legyenek, de mégis finoman rajzolódjanak bele az esti ködbe. Fakó arany égbolt...

- Mirabelle abbé úr, - mondotta Doulcené - a legkitünőbb pap...

- Marc úr, nagyon ragaszkodik ön a fakó arany égbolthoz? - kérdezte az igazgató. - Folytassa, Doulcené, hallgatom...

- ...és a legudvariasabb ember. Gyöngéd czélzást tett az ujságok tapintatlanságára...

E pillanatban Marchegeay, az alrendező rontott be az irodába. Zöld szemei villogtak és vörös bajusza úgy karikázott, mint a láng. Pergett szájából a szó:

- Ujra kezdődik. Lydia, a kis statisztalány, úgy sikongat a folyosón, mint egy görény. Azt mondja, Delage erőszakot akart tenni rajta... Egy hónap óta éppen tizedszer adja be nekünk ezt a históriát. Már igazán torkig vagyok vele.

- Olyan színházban, mint a mienk, nem lehet eltűrni az ilyet, - mondotta Pradel... Delagera rá fog sózni egy kis pénzbírságot. Kérem, Doulcené, folytassa.

- Mirabelle abbé úr a lehető legvilágosabban kifejtette előttem, hogy az öngyilkosság kétségbe esésből ered.

De Marc Constantin nagy érdeklődéssel tudakolta Pradeltől, hogy Lydia, a kis statisztalány csinos-e?

- Látta, az *Október 23-iki éjszaká*-ban ő az a népbeli asszony, a ki a grenelle-i mezőn csöves ostyát vásárol Ravaudnétől.

- Ha jól emlékszem, nagyon szép leány, - mondotta Marc Constantin.

- Hogyne, - felelte Pradel. - De még szebb volna, ha nem volnának olyan bokái, mint a czölöp.

Marc Constantin elgondolkozva folytatta:

- És Delage erőszakot tett rajta... Ez az ember tudja, mi a szerelem. A szerelem szimpla és primitiv actus. A szerelem a küzdés, a gyűlölet. A szerelemben szükséges az erőszak. A szerelem kölcsönös megegyezéssel csak undorító robot.

És nagyon izgatottan kiabálta:

- Delage nagyszerű!

- Ne ugorjék be, - mondotta Pradel. - Ez a kis Lydia színészeimet az öltözőjébe csalogatja, aztán egyszerre kiabálni kezd, hogy erőszakot akarnak tenni rajta, csak azért, hogy pénzt adjanak neki... A szeretője tanította be erre a fogásra s az vágja zsebre a hasznot... hogy is mondta Doulcené?

- Hosszú és érdekes beszélgetés után, - folytatta Doulcené, - Mirabelle abbé úr kilátást nyújtott nekem a kedvező megoldásra. Értésemre adta, hogy minden nehézséget el lehetne hárítani, ha egy orvos igazolná, hogy Chevalier nem volt teljesen eszén és nem volt felelős a tetteiért.

- De Chevalier nem volt bolond, - jegyezte meg Pradel. - Eszén volt az teljesen.

- Hiszen nem mi állítjuk, - felelte Doulcené. - És különben, hogyan tudhatjuk?

- Nem, - mondotta Nanteuil, - nem volt teljesen eszénél.

Pradel a vállát vonta:

- Utóvégre is, lehetséges, őrültség és józanész felfogás dolga... És kitől lehetne bizonyítványt kérni?

Doulcenénak és Pradelnek egymásután három orvos jutott eszükbe; de az elsőnek nem tudtak ráakadni a czímére, a második rossz ember volt, a harmadikról pedig kisütötték, hogy már meghalt.

Nanteuil azt mondta, hogy Trublet doktorhoz kell fordulni.

- Jó gondolat! - kiáltott fel Pradel, - Szokrátesz doktortól fogunk bizonyítványt kérni... Milyen nap van ma? Péntek. Ma éppen fogadónapja van. Otthon fogjuk találni...

*

Trublet doktor egy régi házban lakott, a Rue de Seine legfelső végén. Pradel magával vitte Nanteuilt, abban a meggyőződésben, hogy Szokrátesz semmit sem fog megtagadni egy szép nőtől. Marc Constantin, a ki Párisban nem tudott meglenni színészek nélkül, elkísérte őket. Chevalier esete már mulattatni kezdte. Komikusnak találta, olyan értelemben, hogy komédiás-ízű. Ámbár a fogadás órája már letelt, a doktor várószobája még tele volt emberrel, a kik mind meg akartak gyógyulni. Trublet hazaküldte őket és rendelőjében a színház embereit fogadta. Egy könyvekkel és írásokkal megrakott asztal előtt állott. Az ablaknál kacskaringós, rozzant és czinikus karosszék terpeszkedett. Az Odéon igazgatója előadta látogatásának czélját s ezzel fejezte be:

- Chevaliert csakis akkor temetik el a templomból, ha ön igazolja, hogy az a szerencsétlen fiu nem volt egészen épelméjű.

Trublet doktor kijelentette, hogy Chevalier nagyon meglehet a templomi szertartás nélkül.

- Adrienne Lecouvreur is megvolt a nélkül, pedig különb volt Chevaliernél. Monime kis-asszonyért, halála után, nem mondtak misét és, a mint tudjuk, megtagadták tőle a „tisztességet, hogy egy csúnya temetőben porladjon, a városnegyed koldus söpredékével együtt.” Ettől egy csöppet se lett rosszabbul.

- Nem ismeretlen ön előtt, Szokrátesz doktor, - felelte Pradel, - hogy a színészek a legvallásosabb emberek. Tagjaim vigasztalhatatlanok volnának, ha nem vehetnének részt kollégájuk gyászmiséjén. Már több kiváló énekművész közreműködését megnyerték és a zene nagyon szén lesz.

- Már ez ok, - mondotta Trublet. - Nincs ellene kifogásom. Charles Monselet, a ki elmés ember volt, pár órával halála előtt gondolt a gyászmiséjére. Sok operai művészt ismerek, - mondotta, - a *Pie Jesu*-t szarvasgombával kapom. De minthogy az érseki hivatal ezuttal nem engedélyezi az egyházi hangversenyt, illendőbb volna más alkalomra halasztani.

- A mi engem illet, - felelte az igazgató, - nekem nincs semmiféle vallási meggyőződésem. De úgy látom, hogy az Egyház és a Színház két nagy társadalmi hatalom s fontos az, hogy barátok és szövetségesek legyenek. És a magam részéről egy alkalmat se mulasztok el, hogy megpecsételjem ezt a szövetséget. Most a nagybőjtben Durvillel Bourdaloue egy prédikáczióját fogom előadatni. Subventiót kapok: a concordátum hívének kell lennem.

- Meg aztán, bármit mondanak is, a katholiczismus még mindig legelfogadhatóbb formája a vallási közömbösségnek.

- Nos hát, - vetette közbe Marc Constantin, - ha tiszteletet akarnak mutatni az Egyház iránt, miért erőltetnek rája erőszakkal vagy csellel egy koporsót, a melyről nem akar tudni?

A doktor ugyanilyen értelemben nyilatkozott s végül ezt mondta:

- Kedves Pradel, ne is foglalkozzék hát ezzel a dologgal.

De ekkor Nanteuil égő szemekkel és sivító hangon így szólt:

- Okvetlenül kell, hogy templomba vigyék, doktor: állítsa ki, a mit kérnek öntől; írja, hogy Chevalier nem volt eszén. Nagyon kérem.

Nemcsak vallásosság beszélt ebből a kívánságából. Belevegyült valami titkos érzés, régi meggyőződések homályos ereje, a melyekről ő maga sem tudott. Azt remélte, ha templomból temetik, szentelt vízzel meghintik, Chevalier le fog csillapodni, jó halott lesz belőle s nem fogja őt többé kínozni. Ellenben remegett attól, hogy ha egyházi áldás és imádság nélkül marad, mindig kísérteni fog körülötte, mint valami átkozott és átkos szellem. És, egyszerűbben szólva, a viszontlátástól való félelmében azt akarta, hogy a papok is törődjenek a temetéssel, hogy mindenki részt vegyen benne, hogy minél alaposabban eltemessék, a mennyire csak lehet, teljesen és véglegesen. Ajka reszketett; tördelte összekulcsolt kezeit.

Trublet, mint öreg szakértő, érdeklődéssel nézte. Értette és élvezte az asszonyi mechanismust. Nanteuil mechanismusa elragadta. Mialatt figyelte, lapos ábrázata fénylett a gyönyörűségtől.

- Legyen nyugodt, gyermekem. Az Egyházzal mindig meg tudjuk valamiképpen értetni magunkat. A mit önök kérnek tőlem, arra én nem is vagyok illetékes; laikus orvos vagyok. De hála Istennek, vannak egyházi orvosaink, a kik püspöki fürdőkbe küldik a betegeiket s a kiknek különleges feladatuk, hogy igazolják a csudatékony gyógyulásokat. Ismerek egyet, a ki ebben a kerületben lakik; megadom a czímét. Forduljanak hozzá, az érseki hivatal nem tagadhat meg tőle semmit. Majd ő eligazítja a dolgot.

- Oh dehogy, - mondotta Pradel, - ön kezelte azt a szerencsétlen Chevaliert. Önnek kell kiadnia a bizonyítványt.

Romilly helyeselt:

- Kedves doktor, ez kétségtelen. Ön színházi orvos. Csak mossuk ki idehaza a szennyesünket.

És Nanteuil könyörgő pillantást vetett Szokráteszre.

- De hát mi a manót mondjak én? - kérdezte Trublet.

- Nagyon egyszerű, - felelt Pradel. - Mondja azt, hogy Chevalier bizonyos tekintetben nem volt beszámítható.

- Önök csak azt kívánják tőlem, hogy úgy beszéljek, mint egy törvényszéki orvos. Ez több, mint a mennyi tőlem telik.

- Hát ön azt hiszi, kedves doktor, hogy Chevalier erkölcsi felelősségének teljes és tökéletes tudatában cselekedett?

- Ellenkezőleg, én azt hiszem, hogy semmi tekintetben sem volt felelős a tetteiért.

- Nos, hát akkor?

- Csakhogy én azt hiszem, hogy ebben egy csöppet sem különbözött öntől, tőlem és minden többi embertől. Az én törvényszéki kollégáim különbséget találnak egyéni felelősség és egyéni felelősség között. Vannak módszereik, a melyekkel megállapítják a teljes, aztán a fél-

és háromnegyedrész felelősséget. A dologban egyébiránt az a nevezetes, hogy ha el akarnak ítéltetni egy szerencsétlen embert, mindig úgy találják, hogy megvan a teljes felelőssége... S vajjon az ő felelősségük teljes-e... mint a hold?

Szokrátesz doktor az ámuló színházi emberek előtt bőven kifejtette az egyetemes determinismus elméletét. Visszament egészen az élet eredetéig. És Vergilius Silenusához hasonlóan, a ki szederlével bemázolva a szicziliai pásztoroknak és Églé najádnak a világ kezdetéről énekelt, nagy szóbőséggel magyarázta nekik:

- Egy szerencsétlen embert felelősségre vonni a tetteiért! De hiszen, a mikor a naprendszer nem volt még egyéb, csak egy ködlepel, mely a világürben imbolygott, mint egy koszorú, melynek kerülete százezerszer akkora volt, mint a Neptun pályája: már akkor mi valamennyien réges-régen föltételezve, meghatárolva és meghatározva voltunk és az ön felelőssége, édes gyermekem, meg az enyim, meg Chevalier-é, meg a többi emberé, mind eleve nemcsak hogy meg volt gyengítve, de meg volt semmisítve. Minden mozgásunk, melyet az anyagnak korábbi mozgása határoz meg, törvényeknek van alávetve, a melyek a kosmikus erőket kormányozzák és az emberi mechanismus csak sajátos megnyilatkozása a világegyetem mechanismusának.

Kezével egy bezárt szekrényre mutatott:

- Odabenn van egy pár palaczkom, a melyből átalakíthatom, leszerelhetem, vagy fölfokozhatom ötvenezer ember akaratát.

- Ez szabályellenes játék volna, - jegyezte meg Pradel.

- Megengedem, hogy szabályellenes játék volna. De ezek a substantiák lényegükben véve nem laboratóriumi termékek. A laboratórium csak combinál, de nem teremt. Ezek a substantiák szét vannak szórva a természetben. Szabad állapotban körülvesznek, áthatnak bennünket, meghatározzák akaratunkat: megszorítják szabad elhatározásunkat, a mely csak illusió s onnan ered, hogy döntő okainkat nem ismerjük.

- Miket mond ön? - kérdezte Pradel elképpedve.

- Azt mondom, hogy az akarat illusió, s abból ered, hogy nem ismerjük az okokat, a melyek kényszerítenek bennünket, hogy akarjunk. Az, a mi akar bennünk, nem mi vagyunk, hanem csodálatosan activ sejtecskék miriádjai, a melyeket nem ismerünk, a melyek minket nem ismernek, a melyek egymásról nem tudnak és a melyek mégis a lényünket alkotják. Sürgölődésükkel számtalan folyamatot idéznek elő, a melyeket mi szenvedélyeinknek, gondolatainknak, örömeinknek, szenvedéseinknek, vágyainknak, félelmünknek és akaratunknak nevezünk. Azt hisszük, hogy ura vagyunk önmagunknak, pedig egy csöpp alkohol fölkavarja s aztán ujra megbénítja ezeket az elemeket, a melyek által érezünk és akarunk.

Marc Constantin szavába vágott a doktornak:

- Bocsánat! Minthogy ön az alkohol hatását említette, szeretnék erről kérdezni valamit. Én minden étkezés után iszom egy pohárka armagnac-ot. Mondja kérem, nem találja soknak?

- Nagyon is sok. Az alkohol méreg. Ha egy üveg pálinkája van otthon, dobja ki az ablakon.

Pradel gondolkozóba esett. Úgy érezte, hogy doktor Szokrátesz, a mikor minden embertől megtagadta az akaratot és felelősséget, őt személyében bántotta meg.

- Beszélhet ön akármit, édes doktor. Szabad akarat és erkölcsi felelősség nem illusió. Nagyon is megfogható és eleven dolgok. Én tudom, hogy mire kötelez engem a fizetési könyvem és a személyzetre mindig ráerőszakolom az akaratomat.

És keserűen tette hozzá:

- Hiszem, hogy van szabad akarat, erkölcsi felelősség, hogy van különbség jó és rossz között. Ön szerint, persze, ezek baromságok...

- Hát hogyne - felelte a doktor, - ezek baromságok... De nekünk nagyon megfelelnek, minthogy mi is barmok vagyunk. Ezt mindig elfelejtik. Ezek igen fenkölt és üdvös baromságok. Az emberek rájöttek, hogy e gondolatok nélkül mindnyájan megőrülnének. Csak a baromiság vagy a bőszültség között lehetett választásuk. Igen okosan a baromiságot választották. Ez az erkölcsi elvek alapja.

- Micsoda paradoxon! - kiáltott fel Romilly.

A doktor derült nyugalommal folytatta.

- A jó és rossz megkülönböztetése az emberi társadalmakban sohasem tudott kibontakozni a legdurvább empirismusból. Megállapítása teljesen gyakorlati szellemben történt és puszta kényelemszeretetből. Egy kristály vagy egy fa miatt sohasem kell tépelődnünk. Az állatokkal szemben erkölcsileg közömbösek vagyunk. A vademberekkel szintén. Így lelkiismereti furdalás nélkül irthatjuk őket. Ez az, a mit gyarmati politikának nevezünk. Azt sem tapasztalni, hogy a hívők valami emelkedett erkölcsiséget követelnének az istenüktől. A társadalom mai állapotában nem szívesen türnék el, hogy paráználkodjék és ferde helyzetbe kerüljön asszonyokkal; de helyesnek találják, hogy kegyetlen és bosszúálló legyen. Az erkölcs: kölcsönös megegyezés, hogy kiki megtarthassa a mije van, földjét, házát, butorát, asszonyát és az életét. S a kik alávetik magukat, azokban nem tételez föl semmi különös értelmi vagy jellembeli erőfeszítést. Az erkölcs ösztönszerű és kegyetlen. Az írott törvény nyomon követi és elég jól összefér vele. Azért látjuk, hogy a nagyszívű és kiváló eszű embereket majdnem mind istentelenséggel vádolták és mint Sokrátest, Phenaretes fiát, és Benoit Malont a hazai törvény elitélte. És el lehet mondani, hogy az olyan ember, a kit legalább börtönre nem ítéltek, nem nagy dicsőségére válik hazájának.

- Vannak kivételek, - mondotta Pradel.

- De csak kevesen - felelte Trublet doktor.

De Nanteuil megmaradt a gondolata mellett.

- Kis Szokráteszem, maga nyugodtan bizonyíthatja, hogy bolond volt. Ez az igazság. Nem volt eszénél. Én csak igazán tudom.

- Hát persze, hogy bolond volt, kedves gyermekem. Csakhogy azt kellene tudnunk, hogy bolondabb volt-e, mint a többi ember. Az emberiség egész története, a mely tele van kínokkal, lelkesültségekkel, öldöklésekkel: esztelenek és dühöngők története.

- Doktor úr, - kérdezte Marc Constantin, - ön talán nem is csodálja a háborút? Pedig hát nagyszerű, ha meggondolja az ember. Az állatok egész egyszerűen fölfalják egymást. Az emberek kieszelték, hogyan lehet szépen öldökölni. Megtanulták, hogy ragyogó mellvértekkel végezzék a kölcsönös gyilkolást, hogy sisakot tegyenek föl forgóval, a melyen vörösre festett szőrcsomók lebegnek. A tűzérség alkalmazásával és az erődítés művészetével a vegytant és a mathematikát is belevitték a szükséges tömegirtásba. Fölséges találmány. S minthogy mi az élőlények kiirtásában látjuk az élet egyetlen czélját, az emberi bölcseség éppen az volt, hogy élvezetessé és pompássá tette ezt az emberirtást... Mert utóvégre nem tagadhatja, édes doktor, hogy a gyilkolás a természet törvénye és hogy, ennélfogva, isteni.

A mire doktor Szokrátesz így felelt:

- Mi ugyan csak szerencsétlen állatok vagyunk, de azért mégis mi vagyunk önmagunknak gondviselése és istenei. Az alsóbbrendű állatok, a melyeknek emberemlékezetet meghaladó

uralma megelőzte a mienket ezen a planétán, tehetségükkel és bátorságukkal átalakították ezt a világot. A rovarok utakat hasítottak, föltárták a földet, kivájták a fatörzseket és sziklákat, házakat építettek, városokat emeltek, megváltoztatták a talajt, a levegőt, a vizeket. A legszerényebb fajtának, a madreporoknak munkája alkotta meg a szigeteket és a világrészeket. Minden anyagi változás erkölcsi változást hoz létre, minthogy az erkölcsöket a környezet alakítja. S a hogyan végül az ember a maga részéről átformálta a földet, ez mindenesetre alaposabb és összhangzatosabb volt, mint a többi állatfajnak átalakító munkája. Miért ne juthatna el az emberiség a természet átalakításában odáig, hogy az békéssé váljék? S az emberiségnek, ha még oly alacsony volt és lesz is, miért ne sikerülhetne egy napon elfojtani, vagy legalább szabályozni a létért való versengést? S miért ne szüntetné be végül a gyilkolás törvényét? Sokat várhatunk a chémiától. De azért nem vállalok felelősséget semmiért. Lehetséges, hogy a mi fajunk megátalkodik búskomorságában, képzelgésében, őrületében, esztelenségében, dermedtségében, a míg siralmas véget nem ér, jégzajlás és sötétség között. Ez a világ talán gyógyíthatatlanul rossz. Én mindenesetre jól mulattam benne. Az embernek szórakoztató színjátékban van része s kezdem hinni, hogy Chevalier bolondabb volt, mint a többi ember, a mikor önként hagyta el a helyét.

Nanteuil tollat vett fel az asztalról s miután bemártotta a tintába, átnyujtotta a doktornak.

Az elkezdett írni:

„Minthogy több ízben elhívtak, hogy kezelésben részesítsem...”

Abbahagyta az írást és Chevalier keresztnevét kérdezte.

- Aimé, - felelte Nanteuil.

„...Aimé Chevaliert, szervezetében az érző, látó és motorikus idegek bizonyos zavarait állapíthattam meg, a melyek rendes tünetei a...”

A könyvtár egyik polczáról levett egy könyvet:

- Ritka véletlen volna, ha ennek a diagnózisomnak a megerősítésére nem találnék valamit Boll tanár leczkéiben az elmebetegségekről.

Lapozott a könyvben.

- No tessék, kedves Romilly, mindjárt kezdetnek mit találtam; tizennyolczadik leczke, 389-ik lap „A színészek között sok őrült akad.” Boll tanárnak ez a megfigyelése eszembe juttatja, hogy a híres Cabanis azt kérdezte Blanche Esprit doktortól, hogy a színház nem okoz-e őrültséget?

- Igazán? - kérdezte Romilly nyugtalanul.

- Ne is kételkedjék benne, - felelte Trublet. - Hallgassa meg inkább, mit mond Boll tanár ugyanazon a lapon. „Tagadhatatlan, hogy az orvosok rendkivül hajlamosak az elmezavarra.” És nincs ennél igazabb. És az orvosok közt leghajlamosabbak az elmeorvosok. Sokszor bajos eldönteni, melyik őrültebb: az őrült vagy az orvosa. Azt is mondják, hogy a lángeszű emberek is hajlamosak az őrültségre. Ez bizonyos. De azért mégsem elég ostobának lenni ahhoz, hogy valaki okos lehessen.

Még egy pillanatig lapozott Boll tanár leczkéiben, aztán megint írni kezdett:

„...rendes tünetei a maniakus izgalomnak, és mérlegelve azt, hogy az illető ideges természet volt, joggal föltehetjük, hogy szervezetében kifejlődött az őrültség, a mely a legtekintélyesebb tanárok szerint nem egyéb, mint az egyén rendes jellemének túltengése, és így nem is tulajdoníthatunk neki teljes erkölcsi felelősséget.”

Aláírta és átnyujtotta Pradelnek:

- No látja, ez ártatlan és sokkal semmitmondóbb, semhogy egy szemernyi hazugság is volna benne.

Pradel fölkelt.

- Higyje el, kedves doktor, mi nem is kívántunk öntől hazugságot.

- Miért? Hiszen orvos vagyok. És hazugságokat árulok. Megnyugtatom, vígasztalom az embereket. Lehet-e őket vígasztalni és megnyugtatni hazugság nélkül?

Azután rokonszenvvel nézte Nanteuilt:

- Csakis a nők és az orvosok tudják, mily szükséges és mily jótékony a hazugság az emberekre nézve.

És mialatt Pradel, Marc Constantin és Romilly elbucsúztak tőle, így szólott:

- Kérem, menjenek az ebédlőn keresztül. Kaptam egy kis hordó armagnac-i ó-bort. Majd önök megmondják, hogy milyen.

*

Nanteuil a rendelőszobában maradt a doktorral:

- Kis Szokráteszem, rettentő éjszakám volt. Láttam őt...

- Álmában?

- Nem, teljesen ébren voltam.

- Bizonyosan tudja, hogy nem aludt?

- Bizonyosan tudom.

Trublet meg akarta tőle kérdezni, hogy a látomány beszélt-e? De lenyelte a kérdést, mert félt, hogy az amúgy is érzékeny színésznőnek hangos káprázatokat fog suggerálni, a melyektől pedig, kényszerítő erejük miatt, sokkal jobban irtózott, mint a látás káprázataitól. Tudta, hogy milyen engedelmesek és szófogadók a betegek, ha a parancsoló hangokat hallják. Lemondott tehát arról, hogy kikérdezze Feliciet s elhatározta, hogy majd csak találomra próbálja eloszlatni lelkiismereti aggodalmait, a melyek esetleg megzavarhatnák. De viszont megfigyelte, hogy a nőkben rendszerint nincs nagyon kifejlődve az erkölcsi felelősség, azért nem is nagyon erőlködött s beérte ezzel az odavetett kijelentéssel:

- Kedves gyermekem, valahogy azt ne higyje, hogy maga felelős annak a szerencsétlennek a haláláért. A szerelmi öngyilkosság elkerülhetetlen következménye egy pathológikus állapotnak. A ki öngyilkos lesz, annak öngyilkossá kellett lennie. Maga csak véletlen oka egy mindenesetre sajnálatos esetnek, a melynek fontosságát azonban nem szabad túlozni.

Trublet úgy gondolta, hogy ezzel erről eleget is mondott s rögtön hozzálátott, hogy eloszlassa azt a rémületet, a mely Feliciet fogva tartotta. Egyszerü okokkal próbálta meggyőzni, hogy üres rémképeket lát, a melyek saját gondolatának merő kivetítései, hogy példával is bizonyítson, elbeszélt neki egy megnyugtató történetet:

- Egy angol orvos, - mondotta, - kezelt egy hölgyet, a ki, mint maga, nagyon okos volt és a ki, mint maga, macskákat látott a bútorok alatt, és a kinek szintén rémlátásai voltak. Az orvos meggyőzte a hölgyet, hogy a látományok mögött nincs semmi. A hölgy hitt neki és nem nyugtalankodott többé. Egy napon, a mikor hosszú visszavonultság után, ujra megjelent a társaságban, egy szalónba belépve megpillantotta a ház úrnőjét, a ki egy karosszékre mutatott és üléssel kínálta. De azt is látta, hogy már egy sunyi öreg úr ül a karszékben. Azt mondta

magában, hogy a két alak közül az egyik okvetlenül látomány és miután eldöntötte, hogy az öreg úr nem létezik, leült a karszékbe. S föllélegzett, a mikor a párnát érezte maga alatt. Attól a naptól fogva sohasem látott se emberi, se állati rémképet. A sunyi öreg úrral együtt valamennyit agyonnyomta a karszékben.

Felicie a fejét csóválta:

- Ez nem ide tartozik.

Azt akarta mondani, hogy az ő rémképe nem egy ostoba öreg úr, a kire rá lehet ülni, hanem egy féltékeny halott, a kinek czélja van a látogatásával. De nem mert beszélni ezekről a dolgokról, és két karját a térdére ejtve, elhallgatott.

A mikor ilyen levertnek és szomorúnak látta, a doktor meg akarta vele értetni, hogy az ilyen látomási zavarok se nem ritkák, se nem nagyon súlyosak, hogy hamar eloszolnak és nyomuk se marad.

- Nekem is volt már látomásom, - tette hozzá.

- Magának?

- Igen, volt látomásom, húsz évvel ezelőtt, Egyptomban.

Észrevette, hogy Nanteuil kiváncsian nézi s elkezdte az ő hallucinatiójának történetét, miután bekapcsolta az összes villanykörtéket, hogy elüzze a sötétség rémeit.

- Abban az időben, a mikor Kairóban voltam orvos, minden év februárjában felhajóztam a Niluson Luxorig és onnan jóbarátokkal kirándultunk a sivatagba a sírokhoz és a templomokhoz. Az ember a homokpusztán keresztül szamárháton utazik. S hogy utoljára voltam Luxorban, egy fiatal szamárhajcsárt fogadtam, a kinek Ramzes nevü fehér szamara izmosabb volt a többinél. És a szamárhajcsár is, a kit Szelimnek hívtak, erőteljesebb, karcsúbb és szebb volt, mint többi társa. Tizenöt éves lehetett. Ábrándos és szilaj szeme hosszú, fekete szempillák pompás fátyola alatt villogott; barna arcza szabályos, tojásdad alakú volt. Mezítláb járt a sivatagban s járása eszébe juttatta az embernek azokat a haditánczokat, melyekről a Biblia beszél. Minden mozdulata bájos volt, fiatal állatokra emlékeztető jókedve elbűvölő. Miközben botja hegyével Ramzes hátgerinczét döfködte, velem valami kurta nyelven beszélgetett, a mely angol, franczia és arabs szavakból volt összekeverve; örömest mesélt az utasokról, a kiket kalauzolt s a kikről azt hitte, hogy egytől-egyig herczegek és herczegnők voltak; de ha szüleit vagy pajtásait tudakoltam, közömbös és unatkozó arczczal hallgatott. Addig kunyorált, a míg jó baksist ígért neki az ember s ilyenkor az orrán keresztül hízelgő hangokat hallatott. Finom fondorlatokat eszelt ki s ki nem fogyott a sok könyörgésből, hogy hozzájuthasson egy czigarettához. Miután észrevette rajtam, hogy szeretem, ha a szamárhajcsárok szépen bánnak az állataikkal, előttem csókolgatta Ramzes pofáját és a pihenők alatt tánczolt vele. Néha nagyon leleményesen tudta megszerezni, a mit akart. De annyi előrelátás nem volt benne, hogy csak egy csöpp háladatosságot is mutasson azért, a mit kapott. Sóvárgott a piaszterekért, de még mohóbban kivánta a csillogó apróságokat, a melyeket el lehet dugni, az arany tűket, gyűrüket, kézelőgombokat, nikkel-tűzszerszámokat; ha aranylánczot látott, arcza kéjesen felragyogott.

A rákövetkező nyár volt életem legkeményebb időszaka. Alsó-Egyptomban kitört a kolerajárvány. Reggeltől estig futkostam a városban, a hol izzott a levegő. A kairói nyár letöri az európai embert. Olyan forró heteket éltünk át, a milyenekre én sem emlékeztem. Egy nap arról értesültem, hogy Szelimet, a ki a benszülöttek törvényszéke elé került, halálra ítélték. Megölte egy fellah gyermekét, egy kilenczesztendős kis leányt, hogy arany fülbevalóját elrabolhassa, s a holttestet egy cisternába vetette. A vérrel bemocskolt fülbevalókat egy nagy kő alatt találták meg, a királyok völgyében. Nagyon kezdetleges ékszerek voltak, a minőket

nomád afrikaiak kalapácscsal vernek ki shillingekből vagy két francos pénzdarabokból. Úgy hallottam, hogy Szelimet okvetlenül felkötik, mert a leányka anyja visszautasította a vérdíjat. A khedivének tudniillik nincsen megkegyelmezési joga és a gyilkos, mohamedán törvény szerint, csakis úgy válthatja meg az életét, ha az áldozat rokonai kárpótlásul elfogadnak bizonyos pénzösszeget. Nekem annyi dolgom volt, hogy nem foglalkozhattam az ügygyel. Könnyen meg tudtam magyarázni magamnak, hogy a ravasz, de meggondolatlan, hizelkedő és érzéketlen Szelim játszott a kis leánynyal s elrabolta a fülbevalóit. Nemsokára meg is feledkeztem a dologról. Az óvárosból a járvány átcsapott az európai negyedekbe. Naponkint harmincz-negyven beteget látogattam s mindegyiknek bőséges befecskendezéseket adtam. Fájdalmakat éreztem a májban, lefogytam a vérszegénységtől, összeroskadtam a fáradtságtól, hogy kíméljem az erőmet, minden délben le kellett pihennem egy kissé. Villásreggeli után kifeküdtem a ház belső udvarára és egy óra hosszat fürödtem az afrikai árnyékban, mely olyan sűrű és friss, mint a harmat. Egy napon, a mikor végigfeküdtem az udvarban a díványon, czigarettára gyújtottam s ebben a pillanatban Szelimet láttam bejönni. Szép bronz karjával megemelte az ajtó függönyét s kék ruhájában közeledett felém. Nem beszélt, de rám mosolygott, ártatlan és vad mosolyával, és sötétpiros ajkai föltárták vakító fogait. Szemei, pilláinak sötétkék árnyéka alól sóváran ragyogtak és az asztalra kitett órámat nézte.

Azt hittem, hogy megszökött a börtönből. És csudálkoztam rajta, nem mintha a foglyokat szorosan őriznék azokban a keleti börtönökben, a hol férfiak, asszonyok, lovak és kutyák vegyest szoronganak rosszul elzárt udvarokban s csak egy bottal fölfegyverzett katona vigyáz rájuk. Szelim bájosan könyörögve hajolt meg s ajka a kezemet kereste, hogy ősi szokás szerint megcsókolja. Nem aludtam s erről bizonyságot szereztem. Arról is bizonyságot szereztem, hogy a látomás rövid ideig tartott. A mikor Szelim eltünt, láttam, hogy czigarettámnak, a mely égett, még nem volt hamuja.

- A mikor látta őt, már halott volt? - kérdezte Nanteuil.

- Oh dehogy, - felelte a doktor. - Pár nappal később megtudtam, hogy Szelim, börtönében, kis kosarakat font, vagy órák hosszat eljátszogatott egy üveggyöngyökből készült olvasóval, s hogy az európai vendégektől, a kiket meglepett szemének lágy, simogató nézése, mosolyogva kért egy-egy piasztert. A muzulmán igazságszolgáltatás lassú; hat hónappal később akasztották fel. Senki sem vetett ügyet rá, még ő maga sem. Én akkor Európában voltam.

- És azóta nem jelent meg többé?

- Soha.

Nanteuil csalódottan nézett rá.

- Én azt hittem, hogy akkor jött, a mikor már meghalt. De ha ugyanakkor a börtönben volt, világos, hogy semmiesetre sem láthatta otthon és csak képzelődés lehetett.

A doktor megértette, hogy Felicie mire gondol és rögtön válaszolt rá:

- Kedves kis Feliciem, higyjen nekem. A halott ember árnya sem valóságosabb, mint az élő emberé.

De Felicie nem is figyelt arra, a mit a doktor mondott, hanem azt kérdezte tőle, hogy azért volt-e látomása, mert a májával szenvedett? Trublet azt felelte, hogy az ő nézete szerint az emésztő szervek rossz állapota, a nagyobbfokú kimerültség és egy kis vértódulás tették őt hajlamossá.

- De volt valami közvetlenebb oka is, - tette hozzá. - Elnyujtózkodva a díványon, nagyon mélyen volt a fejem. A mikor czigarettára gyújtottam, fölemeltem a fejemet, s megint rögtön visszahajtottam. Ez a helyzet különösen kedvez a hallucinátióknak. Néha elegendő, ha az

ember hátraszegett fejjel fekszik, hogy alakokat lásson és képzelt hangokat halljon. És azért azt ajánlom, édes gyermekem, hogy tömött párnán aludjék, magasra vetve feje alját.

Nanteuil elnevette magát.

- Szóval úgy, mint a mama... méltóságteljesen!

Majd hirtelen másra ugrott:

- Mondja csak, Szokrátesz, miért éppen az a szennyes ficzkó jelent meg önnek és nem más valaki? Maga kibérelte a szamarát és nem is gondolt rá többé. És megjelent magának. Ez mégis csak furcsa.

- Maga azt kérdezi tőlem, hogy miért éppen ő és nem más? Nagy zavarban volnék, ha meg kellene mondanom. Látomásaink gyakran titkos gondolatainkhoz kapcsolódnak s azokat tükrözik előttünk; néha semmi kapcsolatuk sincsen és egészen váratlan alakban mutatkoznak.

És megint bátorította, hogy ne ijedjen meg a látomásoktól.

- A halottak nem térnek vissza. És ha valamelyikük megjelenik, bizonyos lehet a felől, hogy csak agyának a képzelődése.

Nanteuil megkérdezte tőle:

- Jótállhat nekem azért, hogy a halál után nincs semmi?

- Gyermekem, a halál után nincs semmi, a mitől félnie kellene!

Felicie fölkelt, vette a táskáját meg a szerepét s kezet nyújtott a doktornak:

- Oh maga, vén Szokrátesz, maga nem hisz semmiben.

Trublet egy pillanatig még tartóztatta az előszobában, lelkére kötötte, hogy kímélje magát, hogy csöndes és nyugalmas életet éljen s pihenjen eleget.

- Azt hiszi, hogy a mi pályánkon ez könnyű! Holnap próbálok a foyer-ben, próbálok a színpadon, próbálok a szabónőmnél; ma este pedig játszom. És több egy esztendejénél, hogy állandóan így élek...

X.

A nagy űrben, melyet magas boltívek a szárnyaló imádságnak tartottak fenn, emberi lények tarka sokasága nyüzsgött.

Ott voltak mind a férfiak, a gyertyákkal körülszegett, virágokkal borított ravatal tövében, Durville, az üreg Maury, Delage, Vicar, Destrée, Léon Clim, Valroche, Aman, Regnard, Pradel és Romilly és Marchegay, a rendező. És ott voltak a nők mind, Ravaudné, Doulcené, Ellen Midi, Duvernet, Herschell, Falempin, Stella, Marie-Claire, Louise Dalle, Fagette, Nanteuil, térdreereszkedve, fekete ruhában, megannyi elégia. Némelyek könyvből imádkoztak. És voltak, a kik sírtak. Mind elhozták kollegájuk koporsójához, ha egyebet nem is, legalább bágyadt szempilláikat s a reggeli fagytól ólmos arczukat. Ujságírók, színészek, színpadi szerzők, ezeknek a színházból élő mesterembereknek a családjai és egy sereg kíváncsi töltötték meg a templom hajóját.

Az énekesek hangosan vágták ki a *Kyrie eleison* panaszos szólamát; a pap megcsókolta az oltárt, a nép felé fordult és így szólt:

- *Dominus vobiscum.*

Romilly egy pillantással szétnézett a közönségen:

- Chevaliernek szép háza van.

- Nézd csak, Louise Dallet, - mondotta Fagette. - Fekete gummiköpenyt vett föl s azzal mimeli, hogy gyászol.

Kissé hátrahúzódva Pradellel és Marc Constantin-nel, Trublet doktor, szokása szerint, halk hangon adta elő erkölcstani fejtegetéseit.

- Figyeljék csak meg, - mondotta, - hogy az oltáron viaszgyertyák helyett dákóvégeken apró mécseket gyújtanak s így a szűzies viasz helyett lámpaolajat áldoznak az Úrnak. Azok a jámbor férfiak, a kik a szentélyben élnek, mindenkor hajlandók voltak az istenükkel szemben ilyetén kis turpisságokra. Ez nem az én megfigyelésem, hanem, ha jól tudom, Renané.

A misemondó pap az oltár jobb oldalán halkan mormolta:

- *Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini, sicut et caeteri qui spem non habent.*

- Ki veszi át Florentin szerepét? - kérdezte Durville Romillytől.

- Regnard; ő sem lesz rosszabb, mint Chevalier.

Pradel megfogta Trublet kabátja szárát.

- Szokrátesz doktor, kérem, nyilatkozzék, mint tudós, mint physiológus, minő súlyos okok szólnak a lélek halhatatlansága ellen.

Úgy tette fel a kérdést, mint elfoglalt gyakorlati ember, a kinek élőszóval való felvilágosításra van szüksége.

- Bizonyosan tudja, kedves barátom, mit mondott erről a tárgyról Cyrano madara. Egy napon Cyrano de Bergerac két madarat hallott egy faágon beszélgetni. Az egyik ezt mondta: „A madarak lelke halhatatlan.” - Ez nem is kétséges, - felelte a másik. De már az megfoghatatlan, hogy olyan lények, a kiknek se szőrük, se tolluk, a kiknek nincsen szárnyuk s a kik két lábon járnak, mégis azt hiszik, hogy halhatatlan lelkük van, mint a madaraknak.

- Az mindegy, - mondotta Pradel, - ha orgonaszót hallok, az olyan ájtatos gondolatokat nyomkod belém.

- *Requiem aeternam dona ei Domine.*

Az „1812 október 23-iki éjszaka” híres szerzője megjelent a templomban, és ugyanabban a pillanatban ott volt mindenütt, a templom hajójában, az előcsarnokban és a choruson. Úgy kellett lennie, hogy mint a sánta ördög, felkapott mankójára s valahogy az emberek feje fölött röpködött, mert Morlot képviselő mellől, a ki mint szabadgondolkozó az előcsarnokban maradt, egy szempillantás alatt ott termett Marie-Claire mellett, a ki a ravatal tövében térdelt.

S ugyanabban a pillanatban minden férfinak és minden nőnek gyorsan a fülébe súgta:

- Pradel, érti ön ezt a fiút, a ki otthagyja a szerepét, azt a kitünő szerepet és öngyilkos lesz, mint egy fajankó. A première előtt való este fejbedurrantja magát. Kénytelenek vagyunk másra osztani a szerepet s elhalasztani egy héttel a bemutatót. Micsoda hülye! Irgalmatlanul rossz volt a szerepben. De egyet meg kell adni neki: nagyszerüen ugrott ki, a marha! Kedves Romilly, ma délben két órakor elintézzük a dolgot. Gondoskodjék róla, hogy Regnard megkapja a szerepet és föl tudjon kúszni a háztetőre. Csak aztán ez is el ne patkoljon a kezünk alatt, mint Chevalier. Ha még ez is öngyilkos találna lenni! Ne nevessen! Vannak ilyen végzetes szerepek! Az én „Marino Faliero”-mban Sandro gondolás a főpróbán eltörte a karját. Adnak egy másik Sandrót. Az első előadáson kificzamítja a lábát. Adnak egy harmadikat, az megkapja a tifuszt... Édes kis Nanteuilöm, nagyszerü szerepet írok neked, ha már benn leszel a Françaisban... De letettem a főesküt, hogy ebben a színházban soha többé nem adatok darabot.

És rögtön ezután a kis ajtóban, mely a chórust elválasztja a sekrestyétől, a kollegáknak Racine sírfeliratát mutatta, a mely a falba volt illesztve, s mint a város régiségeiért lelkesülő párisi, visszaidézte ennek a kőnek a történetét; elmondta, hogy a költőt, kívánsága szerint, Port-Royal des Champsban temették el, Hamon sírja mellett s hogy az apátság szétrombolása és a sírok meggyalázása után néhai Jean Racine úr tetemét, a ki titkára és szolgálattevő kamarása volt a nagy királynak, minden czeremónia nélkül átszállították Saint-Etienne du Mont-ba. És elmesélte, hogy ez a sírkő, mely a lovagi sisakdísz és az ezüsthattyús czímer alatt Boileaunak saját fogalmazású föliratát viselte, melyet Dodart fordított latinra: miként szolgált küszöbül a Magny Lessart-beli kis templom chórusában, a hol 1808-ban megtalálták.

- Itt van! - tette hozzá. - Hat darabra tört széjjel és Racine nevét lekoptatták a parasztok czipői. A darabokat összeillesztették és a hiányzó betűket pótolták.

És kiterjeszkedett a tárgyra, szokott élénkségével, és csudálatos emlékezetéből egy sereg érdekes adatot és mulatságos történetet hozott elő, lelket vitt bele a történelembe és szenvedélyt a régiségtanba. Bámulata és haragja egyre-másra hatalmasan tört ki belőle az ünnepélyes helyen, a szertartás pompáján keresztül.

- Már azt igazán szeretném tudni, kik azok a buta fajankók, a kik ezt a követ ide befalazták. *Hic jacet nobilis vir Johannes Racine.* Ez nem igaz! Meghazudtolják a derék Boileau epitaphiumát. Racine holteste nem itt fekszik. A bejárattól balra helyezték el a harmadik kápolnában. Micsoda hülyék!

És hirtelen lecsillapodva, Pascal sírkövére mutatott.

- A kis augustinusok muzeumából került ide. Sohasem dicsérhetjük eléggé Lenoirt, a ki a forradalom alatt összegyűjtötte és megőrizte...

És egy második számú, tömör és intim régiségtani előadást rögtönzött, fényesebbet az elsőnél. Pascal történetéből mulatságos és rettentő drámát csinált s azzal eltünt. Mindössze is tíz perczet töltött a templomban.

És ezekkel a világi gondokkal és szentségtelen vágyakkal telt fejekre úgy mennydörgött le a *Dies irae*, mint egy égiháború.

Mors stupebit et natura,
Quum resurget creatura
Judicanti responsura.

- Mondja csak, Dutil: hogy adhatta össze magát ez a kis Nanteuil, a ki csinos és eszes, egy olyan szennyes ripacscsal, mint Chevalier?

- Bámulom, hogy mily kevéssé ismeri a női szívet.

- Herschell csinosabb volt, a mikor még barna volt.

Oui Mariam absolvisti
Et latronem exaudisti
Mihi quoque spem dedisti.

- Mennem kell reggelizni.

- Nem ismer véletlenül valakit, a ki ismeri a minisztert?

- Ennek a Durvillenek is kámpecz. Úgy liheg, mint egy fóka.

- Adjon le a kedvemért egy kis hírt Marie Falempinről. Bizony Isten, remek volt a „Három garas”-ban.

Inter oves locum presta
Et ab haedis me sequestra,
Statuens in parte dextra.

- Akkor hát Nanteuilért lőtte szét a koponyáját. Ezért a libáért.

A miséző pap a bort és a vizet a kehelybe töltötte:

- Deus qui humanae substantiae dignitatem mirabiliter condidisti...

- Igaz-e, doktor, hogy azért ölte meg magát, mert Nanteuilnek már nem kellett?

- Azért ölte meg magát, - felelte Trublet, - mert Nanteuil mást szeretett. A nemi képzetek túltengése néha búskomorságot és őrültséget okoz.

- Szokrátesz doktor, maga nem ismeri a komédiásokat. Azért ölte meg magát, hogy hatást érjen el és nem egyébért.

- Nemcsak a komédiások érzik ellenállhatatlan szükségét annak, hogy mindenáron magukra tereljék a figyelmet, - mondotta Marc Constantin. - Tavaly nyáron, odahaza nálam, Saint-Bartholoméban, a míg a gőzcséplővel dolgoztak, egy tizenhárom éves gyermek a kerekek közé dugta karját, a mely a válláig összezúzódott. Az orvos, a ki levette a kart, kötözés közben megkérdezte tőle, hogy miért csonkította úgy meg magát. A gyermek bevallotta, hogy magára akarta vonni az emberek figyelmét.

E közben Nanteuil, száraz szemmel, összepréselt ajakkal, merőn nézte a fekete takarót, a mely a koporsót borította és türelmetlenül várta, mikor lesz már elég a szentelt vízből, a viasz-gyertyákból és a latin imádságokból, hogy a halott jóindulattal és megadással mehessen útjára. Az éjjel megint látta Chevaliert, de az ő hite szerint azért jött vissza, mert a papok még nem mondták el fölötte az engesztelő igéket. Azután elgondolta, hogy egy napon ő is meghal,

úgy fog feküdni egy koporsóban, fekete takaró alatt, mint ez az ember és megborzongott a rémülettől és behúnyta szemeit. Az élet érzése olyan hatalmas volt benne, hogy a halált is csak valami szörnyű életnek képzelte. Félt a haláltól és hosszú életért imádkozott. Térdre bocsátkozva, fejét lehajtva, úgy hogy lebegő hajának buja, lágy hamva a homlokába hullott, - ez a szentségtelen bűnbánó az imakönyvéből olvasta azokat az igéket, a melyeket nem értett s a melyek megnyugtatták:

> „Uram, Jézus Krisztus, dicsőség királya, szabadíts meg minden elhalt jótét-lelket a pokol kínjaitól és az örvény mélységeitől. És szabadítsd ki őket az oroszlán torkából, hogy ne nyelhesse el őket a pokol és hogy ne bukjanak a sötétségbe; hanem Szent Mihály, az angyalok fejedelme, vezesse be őket a megszentelt fényességbe, a melyet megigértél Ábrahámnak és ivadékainak..."

Az Úrfelmutatás pillanatában a hallgatóságot áthatotta valami homályos érzése annak, hogy a mistérium fönségesebbé vált; abbahagyták privát-beszélgetéseiket s úgy tettek, mintha csakugyan épülni akarnának. S míg az orgona hallgatott s a csöngettyű szólt, a melyet egy gyermek lóbált: mindenki fejet hajtott. Majd, az utolsó evangélium után, a mikor mise végeztével a pap a *Libera* éneklése közben, a gyertyavivőkkel együtt a ravatalhoz közeledett, megkönnyebbülés futott végig a tömegen és tolongtak is egy kissé, hogy elvonulhassanak a koporsó előtt. A nők, a kiknek áhitatához, szomorúságához és töredelméhez az kellett, hogy egy helyben, mozdulatlanul térdeljenek, mihelyst fölkeltek, s egymás mellé kerültek az elvonulásnál: rögtön visszatértek megszokott gondolataikhoz. Egymás között és a férfiakkal is mindjárt a mesterségükről beszéltek.

- Tudod, hogy Nanteuil bekerül a Françaisba? - mondta Ellen Midi Falempinnek.

- Nem lehet.

- Már aláírta a szerződését.

- És hogy csinálta ki?

- Annyi bizonyos, hogy nem a játékával, - felelte Ellen s belefogott egy nagyon botrányos krónikába.

- Vigyázz, - szólt neki Falempin, - ott áll mögötted.

- Látom. Mit szólsz hozzá, volt képe idejönni?

Marie-Claire rendkivüli ujságot csúsztatott Durville fülébe:

- Azt mondják, hogy megölte magát. No hát ez nem igaz. Szó sincs róla, hogy megölte volna magát. Bizonyság rá, hogy a templomból temetik.

- Akkor hát? - kérdezte Durville.

- De Ligny úr rajtaérte Nanteuillel és megölte.

- No hallod!

- Hidd el, hogy jól vagyok értesülve.

A beszélgetések élénkebbé és fesztelenebbé váltak.

- Maga is itt van, vén tekergő?

- A bevétel már csökken.

- Stella tizenhét képviselőtől szerzett ajánlást, a kik közül kilenczen benne vannak a költségvetési bizottságban.

- Pedig én megmondtam annak a Herschellnek: A kis Bocquet nem magának való. Magának komoly ember kell.

Mikor a halottvivők a Szent Mihály lovával kiértek a kapuba, a téli nap gyönyörű fénye hullott az asszonyok arczára és a koporsó rózsáira. Az előcsarnok két oldalán sorakozva, néhány fiatal egyetemi hallgató a nevezetes arczokat kereste; a környékbeli műhelyekből kis munkásnők, párosával, összefogózva, megbeszélték a színésznők ruháit. És kisebzett lábukkal az oszlopnak támaszkodva, két csavargó, a kik megszokták a szabad életet, szelíd vagy viharos ég alatt, komoran és bámészan vizsgálta őket, míg egy gymnazista mámorosan nézte a tüzelő hajzatot, melynek lángjai Fagette nyakán kigyóztak.

Fagette megállt a kapu előtt a legfelső grádicson és Marc Constantinnel meg egy pár ujságíróval csevegett:

- De Ligny úr? Jóval azelőtt, hogy Nanteuillel megismerkedett, állandóan körülöttem forgott. Órák hosszat csak egyre nézett, lángoló szemekkel és sohasem mert szólni. Én szívesen láttam, mert olyan illedelmesen viselte magát. Meg kell neki adni: a modora kitünő. Igazán nem is lehetett volna tartózkodóbb. Egy napon végre bevallotta, hogy őrülten szerelmes belém. Azt feleltem neki, hogy ő komolyan beszélt velem és ezért én is komolyan beszélek vele; hogy nekem igazán fáj, a mikor ilyen állapotban kell látnom; hogy valahányszor ilyesmi történt velem, mindig nagyon bántott; hogy én komoly nő vagyok, hogy én már berendeztem az életemet és hogy nem segíthetek rajta. Kétségbe volt esve. Bejelentette, hogy elutazik Konstantinápolyba és nem jön többé vissza. De sem a távozásra, sem a maradásra nem határozta el magát. Megbetegedett. Nanteuil, a ki azt hitte, hogy én szerelmes vagyok beléje s meg akarom tartani, minden lehetőt elkövetett, hogy elkaparítsa tőlem, őrülten udvarolt neki. Néha kissé nevetségesnek is találtam, de a mint képzelhetik, semmikép sem gátoltam az ő terveit. De Ligny úr pedig, a maga részéről, talán azért, hogy bánkódjam vagy bosszankodjam, mit tudom én, talán abban a reményben, hogy féltékennyé leszek, nagyon is érthetően viszonozta Nanteuil udvarlását. Hát így kerültek össze. Én nagyon örültem. Nanteuil meg én igazán a legjobb barátnők vagyunk.

Doulcené a kiváncsiak sorfala között lassan haladt le a lépcsőn s abban az illusióban ringatta magát, hogy a tömeg ezt mormolja.

- Ez Doulcené!

Nanteuilt elfogta a kijáratnál, szívéhez szorította és a keresztényi szeretetnek nemes fölbuzdulásában betakarta köpenyével, mialatt zokogva mondta:

- Próbálj imádkozni, gyermekem és vedd ezt az érmet. A pápa ő szentsége megáldotta. Én egy dominikánus pátertől kaptam.

Nanteuilné, kissé libegve, de visszafiatalodva azóta, hogy ujra kezdte a szerelmet, utolsónak jött ki. Durville megszorította a kezét.

- Szegény Chevalier! - mormogta.

- Nem volt rossz ember, - felelte Nanteuilné. - De egy csöppet sem volt tapintatos. Úri ember nem öli meg így magát. Annak a fiúnak nem volt nevelése.

A halottas kocsi megindult a Panthéon óriási árnyékában, ledöczögött a könyvesboltokkal szegélyezett Rue Sifflot-n. Chevalier kollégái, a színházi hivatalnokok, az igazgató, Szokrátesz doktor, Marc Constantin, néhány ujságiró és néhány kiváncsi ment a halottas kocsi mögött. A pap meg a színésznők beültek a kocsikba. Nanteuil, Doulcené ellenvéleménye daczára, bérkocsiban ment utánuk Fagette-tel.

Szép idő volt. A halottaskocsi mögött fesztelenül folyt a társalgás.

- Hiszen az Isten háta mögött van az a temető!

- Montparnasse? Legföljebb harmincz percz.

- Tudod, hogy Nanteuil a Comédie Françaisehez szerződött?

- Vajjon próbálunk-e ma? - kérdezte Marc Constantin Romillytől.

- Hogyne, háromkor, a foyerben. Ötig fogunk próbálni. Ma este játszom; holnap játszom; vasárnap délután és este játszom... Mi komédiások, sohase végezhetünk, mindig újra kell kezdenünk s mindig oda kell adnunk magunkat.

Meunier Adolphe, költő, Romilly vállára tette a kezét.

- Jól van, Romilly?

- Hát ön, Meunier? Mindig a Sisiphus szikláját görgetni! És ez még semmi. De a siker nem csupán rajtunk múlik. Ha a darab rossz és megbukik, minden, a mit beleöltünk, a munkánk, a tehetségünk, az életünk egy része, vele omlik össze... És milyen emeletes bukásokat láttam!... Hányszor roppant össze alattam a darab, mint egy gebe, s én szépen a földre csücsültem! Ah! ha csak a saját hibáinkért bűnhődnénk!...

- Kedves Romillym, - felelte élénken Meunier, - azt hiszi, hogy nekünk, színpadi szerzőknek az egész szerencsénk nem ugyanolyan mértékben múlik a színészeken, mint rajtunk? Azt hiszi, hogy ostobaságukkal vagy ügyetlenségükkel sohasem vágnak földhöz egy olyan művet, a mely már szépen a magasba lendült? S minket is, mint a Caesar legionáriusát, nem fog-e el zavar és félelem arra a gondolatra, hogy sorsunkat nem biztosítja a saját értékünk, hanem azok határozzák meg, a kik velünk együtt harczolnak?

- Ilyen az élet! - mondotta Marc Constantin. - Minden vállalkozásnál, mindig és mindenütt megfizetünk a mások hibájáért.

- Nagyon igaz, - felelte Meunier, a ki éppen most volt tanuja *Pandolphe és Clarimonde* czimű lirai drámája bukásának. - De ez az igazságtalanság föllázít bennünket.

- Egyáltalában nem szabad, hogy föllázítson bennünket, - mondotta Marc Constantin. - Van egy szent törvény, mely a világban uralkodik, a melynek engedelmeskednünk kell, a melyet imádnunk kell, és ez az igazságtalanság, a fenséges, a szent igazságtalanság. Mindenütt áldják, szerencse, véletlen, tehetség és kegyelem neve alatt. Gyöngeség el nem ismerni és igazi nevén nem tisztelni.

- Nagyon furcsa, a mit ön mond! - szólt a szelíd Meunier.

- Gondolkozzék, - folytatta Marc Constantin. - Hiszen ön is, ön maga is az igazságtalanság pártján áll, minthogy dicsőség után törekszik és ehhez képest le akarja szorítani a többi versengőt, a mi természetes, igazságtalan és jogosult kívánság. Ismer ön valami hülyébbet és gyűlöletesebbet, mint azok az emberek, a kik tele szájjal igazságosságot követelnek? A közvélemény, a mely pedig nem nagyon értelmes, a közönséges józan ész, a mely pedig nem nagyon magasrendű, megérezte, hogy ezek az emberek szemben állnak a természettel, a társadalommal, az élettel.

- Az igaz, - mondotta Meunier, - de az igazságosság...

- Az igazságosság nem egyéb, mint egy pár tökfilkó álma. Az igazságtalanság Istennek saját gondolata. Az eredendő bűn dogmája magában is elegendő volna, hogy kereszténytyt faragjon belőlem, és a kegyelem dogmája magában foglal minden emberi és isteni igazságot.

- Maga hisz? - kérdezte Romilly tiszteletteljesen.

- Nem hiszek, de szeretnék hinni. A hitet a legértékesebb jónak tartom, a miben részünk lehet e világon. Saint-Bartholoméban minden vasár- és ünnepnapon misére járok és egyszer sem hallgattam végig a plébános prédikációját, hogy így ne szóltam volna magamhoz: Mindenemet, a mim csak van, házamat, földjeimet, erdőimet odaadnám, ha olyan buta lehetnék, mint ez az állat.

Michel, a titokzatos szakállu, fiatal festő, így szólt Rogerhez, a díszletfestőhöz:

- Ennek a szegény Chevaliernek voltak eszméi. De nem volt mind egészséges. Egy este ragyogva, átszellemülten nyitott be a vendéglőbe, s ócska nemezkalapját forgatva hosszú, vörös ujjai között, így kiáltott fel: Rájöttem a drámai játék igazi nyitjára. Még idáig soha senki sem tudott drámát játszani, értik, senki! És elmondta nekünk, miben áll a fölfedezése: „A képviselőházból jövök. Fel kellett kapaszkodnom a karzatra. Láttam nyüzsögni a képviselőket, mint fekete bogarakat egy kút fenekén. Egyszerre egy zömök kis ember megy föl az emelvényre. Úgy festett, mintha szenes-zsákot czipelt volna a hátán. Kifeszítette a két könyökét és ökölbe szorította a kezét. Komikus volt, de mennyire! Délvidékies hangsúlylyal és hibás kiejtéssel beszélt. Szólott a munkásokról, a proletárokról, a társadalmi igazságtételről. Nagyszerű volt: hangja, gestusa belemarkolt az ember szívébe; a terem falai megreszkettek a tapsoktól. Így szóltam magamhoz: A mit ez csinál, azt fogom én a színpadon csinálni, és jobban. Én, a komikus színész, drámát fogok játszani. A nagy drámai szerepeket, hogy meglegyen a teljes hatásuk, komikus színésznek kell játszania, de olyannak, a kinek lelke van.” És a szegény fiú azt hitte, hogy kitalált egy új művészetet... „Majd meglátjuk”, - mondotta.

A Boulevard Saint-Michel sarkán egy ujságíró csatlakozott Meunierhez:

- Igaz, hogy de Ligny Róbert őrülten szerelmes volt Fagettebe?

- Ha szereti, nem szeretheti régóta. Két héttel ezelőtt, azt kérdezte tőlem a színháznál: „Ki ez a kis szőke?” És Fagettere mutatott.

- Nem tudom, honnan ered az a szenvedélyünk, hogy rágalmazzuk az emberiséget, - mondotta egy estilap társadalmi tudósítója egy reggeli lap társadalmi tudósítójának. - Én, ellenkezőleg, azon bámulok, hogy hány derék embert fedezek fel. Szinte azt hihetném, hogy az emberek röstellik, a mi jót tesznek és elbujnak, hogy önfeláldozó és nemes dolgokat cselekedhessenek... Ön nincs ezen a véleményen?

- Én, - felelte a reggeli lap társadalmi tudósítója, - valahányszor tévedésből benyitottam valahova, ezt betű szerint és képletesen mondom, mindig valami váratlan aljasságot fedeztem föl. Ha a társadalmat hirtelen ki lehetne fordítani, mint egy keztyűt és megnézni a belsejét: valamennyien elájulnánk az undortól és a rémülettől.

- Régebben, - így szólt Roger Michelhez, a festőhöz, - ismertem a Montmartre-on Chevalier nagybátyját. Fényképész volt s úgy öltözködött, mint egy csillagász. Vén bolond volt, a ki mindig más ember arczképét küldte el a megrendelőnek... A megrendelők persze tiltakoztak. De nem valamennyien... Akadt olyan is, a ki hasonlatosságot talált a képen...

- Mi lett belőle?

- Tönkrejutott és felkötötte magát.

A Boulevard Saint Michel-en, Pradel, a ki Trublet doktor mellett lépegetett, még egyszer fölhasználta az alkalmat, hogy információt szerezzen a lélek halhatatlanságáról és az embernek a halál után való sorsáról. De a választ, a melyet kapott, nem tartotta eléggé positivnak és csak ezt ismételte:

- Szeretném tudni...

A mire Szokrátesz doktor így felelt:

- Az emberek nincsenek arra teremtve, hogy tudjanak; az emberek nincsenek arra teremtve, hogy értsenek. Nincs meg bennük az, a mi ehhez szükséges. Az emberi agyvelő nagyobb és sokkal tekervényesebb, mint a gorilla agyveleje, de a kettő között nincs lényeges különbség. Legfenköltebb gondolataink és legkiterjedtebb rendszereink mindig csak nagyszerű nyúlványai azoknak a gondolatoknak, a melyek a majmok agyában székelnek. Minket mulattat és nekünk hizeleg az, a mivel többet tudunk a világegyetemről, mint a kutyák, de alapjában véve ez elég kevés, s illusióink ismereteinkkel együtt gyarapodnak.

De Pradel már nem hallgatott oda. A Chevalier sírja fölött elmondandó szónoklatot ismételgette magában.

Mikor a gyászmenet befordult a megfonnyadt gyepkoczkák felé, a melyek az Avenue de l'Observatoire-t borítják, a villamos kocsi előre engedte, a halott iránt való tiszteletből.

Trublet nem hagyta ezt megjegyzés nélkül.

- Az emberek - mondotta, - tisztelik a halált, mert joggal úgy vélik, hogy ha tiszteletreméltó dolog meghalni, mindenki biztos lehet a felől, hogy legalább egyszer tisztelni fogják.

A komédiások meghatottan tárgyalták egymás között Chevalier halálát. Durville titokzatos, mély hangon adta elő a drámát:

- Ez nem öngyilkosság. Ez szerelmi bűn. De Ligny úr rajtaérte Chevaliert Nanteuil-jel. Hétszer lőtt rája a pisztolyából. Két golyó fején és mellén találta szegény barátunkat, négy czélt tévesztett, az ötödik a bal melle alatt horzsolta Nanteuilt.

- Nanteuil megsebesült?

- Csak könnyen.

- De Ligny úr ellen megindítják az eljárást?

- El fogják leplezni a dolgot és teljes joggal. De én pontosan vagyok informálva.

A kocsikban is a színésznők különböző híreket adtak le.

Egy részük gyilkosságot, a másik öngyilkosságot látott a dologban.

- Revolverrel a mellébe lőtt, - állította Falempin. - De csak megsebesült. Az orvos ezt mondotta: ha idejekorán kellő ápolásban részesítik, megmenthették volna. De ott hagyták a padlón, vérben ázva.

És Doulcené így szólt Ellen Midihez:

- Velem gyakran megesett, hogy valakinek a halálos ágya mellett álltam. Olyankor letérdelek és imádkozom. És rögtön úgy érzem, hogy mennyei nyugalom száll belém.

- Maga nagyon szerencsés, - felelte Ellen Midi.

A Campagne-Premiére utcza végén, a széles és szürke boulevardokon, mindannyian érezték, hogy milyen hosszú volt az út, a melyet megtettek s milyen szomorú ez a forduló. Érezték, hogy a koporsó mögött átlépték az élet határát s a halottak országába jutottak. Jobbra tőlük a sírkőraktárak és sírkoszorú-üzletek sorakoztak egymás mellett, kirakatok cserépvirágokkal, olcsó sírfelszerelések, virágvázák czinkből, szalma virág-koszorúk czementből, őrangyalok gipszből. Balra tőlük az alacsony temetőfalon túl, a hársfák kopasz sudarai között látták a felnyúló fehér kereszteket és mindenütt, a fakó poron keresztül beszívták a halált, a város és az állam által közigazgatott s a családi kegyelet által fogyatékosan szépített, szabályszerű, közönséges halált.

Két nehéz kőoszlop között vonultak át, a melyek tetejét szárnyas homokórák alkották. A halottas kocsi döczögve járt a homokon, a mely csikorgott a csöndben. A halottak ház-sora között szinte kétszer olyan magasnak látszott. A menetben haladók a híres neveket olvasták a sírköveken vagy egy fiatal leány ülőszobrát nézték, a ki könyvet tartott a kezében. Az öreg Maury a sírfeliratokon az elhunytak életkorát betűzte ki. A rövidéletüek s még inkább a középkoruak úgy megszomorították, mint valami rossz előérzet De ha olyan halottakra bukkant, a kik magas életkorukkal tüntek ki, megörült, mert ezek azzal a reménységgel és valószinűséggel biztatták, hogy hátralevő élete hosszú lesz.

A kocsi megállott egy mellékút közepén. Az egyháziak és a nők kiszálltak a kocsikból. Delage, a hágcsó tetejéről, karjaiba fogta a jó Ravaudnét, a ki már nehézkes volt egy kissé, s egyszerre, félig komolyan, félig tréfából, ajánlatokat tett neki. Ravaudné már nem volt ifjú: félszázados színházi múlt volt mögötte. Delage, a maga huszonöt esztendejéhez képtelenül öregnek találta. De miközben folyton a fülébe sugdosott, nekihevült, fejébe vette, őszintévé lett, igazán megkívánta, beteges kíváncsiságból, csak azért, hogy valami rendkivülit műveljen s mert bizonyos volt benne, hogy ki tudja vinni, talán csak a szép fiú hivatásos ösztönéből, és végül, hogy ha már kivánta azt, a mit nem akart, akarni kezdte, a mit kívánt. Ravaudné meg-ugrott, fölháborodva és boldogan.

A koporsót most férfikarok vitték egy törpe cziprusokkal szegett keskeny úton, zsongó imádság közepette:

- *In Paradisum deducant te Angeli, in tuo adventu sanctam Jerusalem. Chorus Angelorum te suscipiat et sanctam Jerusalem, Chorus Angelorum te suscipiat et cum Lazaro, quondam paupere, aeternam habeas requiem.*

A rendes útat hamar elhagyták. A gyors koporsó, a pap meg a ministráns gyerekek mögött szét kellett oszolni, átugrálni a szerteheverő köveken s keresztülbújni csonka oszlopok és obeliszkek között. Elvesztették s ujra megtalálták a halottat. Nanteuil hévvel, nyugtalanul, sietve járt a nyomában, imakönyvével a kezében, felkapta a ruháját, a mely meg-megakadt a rácsokban s horzsolta a hervadt koszorúkat, a melyekből a szalmavirágfejek oda tapadtak a ruhájához. Végre az elsőnek érkezetteket megcsapta a friss föld átható szaga és a szomszédos kőlapokra állva megpillantották a gödröt, a melybe a sírások a koporsót lebocsátották.

A színészek bőkezüen állapították meg a temetés költségeit; maguk között összegyüjtötték a pénzt, a miből sírhelyet vehettek kollégájuknak, két méternyi földet, öt esztendőre. Romilly az Odéon tagjai nevében 300 francot, pontosabban szólva 301 franc 80 centime-ot fizetett be az igazgatóságnál. Sőt még emlékkövet is tervezett, egy tört oszlopot, a melyen komikus ál-arczok függöttek. De erre nézve nem történt végleges döntés.

A celebráló pap beszentelte a sírt. És a pap és a ministráns gyerekek felváltva mormolták:

- *Requiem aeternam dona ei. Domine.*

- *Et lux perpetua luceat ei.*

- *Requiescat in pace.*

- *Amen.*

- *Anima ejus et animae omnium fidelium defunctorum, per misericordiam Dei, requiescant in pace.*

- *Amen.*

- *De profundis...*

Mindenki odament és szentelt vizet hintett a koporsóra... Nanteuil ellenőrzött mindent, hogyan imádkoznak fölötte, hogyan hányják rá a földet, hogyan hintik rá a szentelt vizet, s aztán a sír egyik sarkánál letérdelt és áhitattal rebegte: „Mi atyánk, ki vagy a menyekben...”

Pradel a sír szélén állva szónokolt. Kijelentette, hogy ő nem akar szónokolni. De az Odéon-színház nem válhatik meg bucsuszó nélkül attól a fiatal művésztől, a kit mindannyian szerettek.

- Tehát ennek a nagy, szerető szinházi családnak a nevében kimondom azokat a szavakat, a melyek ott lakoznak a szívek mélyén...

Válogatott poseokban csoportosulva körülötte, a komédiások nagy hozzáértéssel hallgatták a szónokot. Fölöttébb élénken hallgattak, a fülükkel, a szájukkal, a szemükkel, a karjukkal, a lábukkal. Kiki a maga módja szerint hallgatta, nemesen vagy naivul, fájdalommal vagy föl-háborodással, a szerepkörük szerint.

Nem, a szinház igazgatója nem válhat el búcsúszó nélkül az értékes szinésztől, a ki naivon is rövid pályafutása alatt nem csupán reményeket keltett.

- Chevalier, a zabolátlan, egyenetlen, nyugtalan lélek, szerepeiből mindig sajátos charactert alkotott, valami teljesen egyénit. Csak pár nappal ezelőtt, úgy is mondhatnám, csak pár órával ezelőtt láttuk, hogy milyen hatalmas reliefet adott egy episód-alaknak. A darab kiváló szerzőjét is bámulatba ejtette. Chevalier küszöbén állott a sikernek. Megvolt benne az isteni szikra. Kérdezik, hogy miért lett ily kegyetlen vége? Ne kutassák: Chevaliert megölte a művészete; megölte a színpadi láz. Elégett abban a tűzben, a mely lassankint mindnyájunkat megemészt; mert jaj, a szinház, melyből a közönség nem lát egyebet, mint mosolyokat, vagy a mosolyoknál nem kevésbbé édes könnyeket: féltékeny zsarnokunk, a ki szolgáitól föltétlen megadást követel, a legfájdalmasabb lemondást és a ki néha emberáldozatot is kíván. Isten veled, Chevalier, összes kollégáid nevében. Isten veled!

Könnyeket szárítottak fel a zsebkendők. A szinészek szívből sírtak; magukat siratták.

Mikor már mind elszéledtek, Trublet doktor, a ki egyedül maradt a temetőben Marc Constantinnel, végignézett a sírok tömegén.

- Emlékszik még, - mondotta. - Comte Ágostonnak egy gondolatára: „Az emberiség halottakból és élőkből áll. A halottak sokkal többen vannak.” Hát az bizonyos, hogy a halottak sokkal többen vannak. Sokaságokkal és nagy munkateljesítményükkel ők a hatalmasabbak. Ők azok, a kik uralkodnak: mi csak engedelmeskedünk nekik. A mi uraink a kövek alatt feküsznek. Itt van a törvényhozó, a ki a törvényt csinálta, a mely ma engem kötelez, az épitész, a ki a házamat épitette, a költő, a ki a káprázatokat teremtette, a melyek még ma is nyugtalanítanak bennünket, a szónok, a ki meggyőzött bennünket, még mielőtt megszülettünk. Itt vannak igazi vagy hamis ismereteinknek, bölcseségünknek vagy boldogságunknak szerzői. Itt vannak ők, a hajthatatlan főnökök, a kikkel szemben nem vagyunk engedetlenek. Bennük lakozik az erő, a következetesség, a kitartás... Mi az élőknek egy nemzedéke, a halottaknak megszámlálatlan nemzedékeihez képest? Mi a mi egynapos akaratunk az ő ezer évszázados akaratukkal szemben?... Föllázadni ellenük, - hát van rá módunk? Hiszen rá sem érünk arra, hogy engedetlenek legyünk.

- Hát végre ön is rájött, Szokrátesz doktor! - kiáltott fel Marc Constantin; - ön lemond a haladásról, ön meghódol a hagyománynak... Ön belenyugszik az öröklött tévedésbe, a régi jó tudatlanságba, apáink tiszteletreméltó igazságtalanságába. Visszatér a franczia hagyományokhoz, aláveti magát az ősi szokásnak, az ősapák tekintélyének.

- Honnan veszi ön a szokást és a hagyományt? - kérdezte Trublet, - honnan veszi a tekintélyt? Vannak összeférhetetlen hagyományok, különböző szokások, szembenálló tekintélyek. A

halottak nem erőltetnek ránk egy bizonyos akaratot. Ellentmondó akaratoknak vetnek alá bennünket. A mult időknek ránk súlyosodó nézetei bizonytalanok és zavarosak. Minket összemorzsolnak és közben egymást is megsemmisítik. Ezek a halottak mind úgy éltek, mint mi, nyugtalanul és ellentmondások között. A maga idejében mindegyiknek megvolt, gyűlölködve vagy szeretve, saját külön álma az életről. Mi is álmodjuk végig a magunk álmát, ha lehetséges, jóakarattal és jókedvvel és gyerünk reggelizni. Elviszem önt egy kis kocsmába, Clémencehoz, a Vavin-utczába, a hol csak egyfélét főznek, hanem az aztán csodálatos egy étel: Castelnaudary-becsinált, a mit nem szabad összecserélni a carcassonnei becsinálttal, a mely csak egyszerű ürü-czomb zöldbabbal. A castelnaudary-becsináltban főtt libaczombok vannak, forrázott zöldbab, szalonna és apró kolbász. Hogy jó legyen, sokáig kell főzni lassú tűzön. Clémence már húsz év óta főzi ezt a becsináltat. Majd libát vagy szalonnát, majd meg kolbászt vagy zöldbabot rak a serpenyőbe, de azért mindig ugyanaz. Az alapja megmarad: és ez a régi és becses alap adja meg neki azt a zamatot, a melyet régi velenczei mesterek vásznain a nők ámbrás húsa lehel. Jöjjön, és kóstolja meg a Clémence-féle becsináltat.

XI.

Miután bevégezte imáját, Nanteuil ki sem várta Pradel beszédjét, hanem kocsiba ugrott, hogy találkozzék De Ligny Róberttel, a ki a Montparnasse pályaudvar előtt várta. A járókelők tömegében kezet adtak egymásnak és szótlanul nézték egymást. Soha még így nem érezték, hogy egymáshoz tartoznak. Róbert szerette Feliciet.

Szerette, a nélkül, hogy tudta volna. A hogy ő hitte, Felicie az ő számára csak egy gyönyörüség volt a lehető gyönyörüségek végtelen sorozatában. De a gyönyörüség rája nézve Felicie alakját vette föl és ha alaposabban szemügyre veszi a számtalan asszonyt, a kivel csak alig elkezdett életének nagyszerű folyamatában magát kecsegtette, rájött volna, hogy azok most mind csupa Feliciek. Legalább annyit észrevehetett volna, hogy ámbár nem is akart hozzá hű maradni, esze ágában sem volt, hogy megcsalja s a mióta Felicie neki adta magát, ő soha más nőt nem kívánt. Csakhogy ezt nem vette észre.

De ezuttal mégis, a mikor ezen a forgalmas köznapi téren látta s nem az éjszaka kéjes sötétjében, sem a hálószoba simogató fényében, a hol meztelen alakja olyan fehéren imbolygott, mint a tejút, hanem a nappal szétszórt, kemény világosságában, a dicstelen és árnyéktalan napfény kijózanító világában, mely a fátyol alatt is elárulta a könnyektől égő szempillákat, a gyöngyházszínű fakó arczot, a gyűrődött ajkakat: úgy érezte, hogy mélységesen és titokzatos erővel vágyódik a teste után.

Nem kérdezett tőle semmit. Gyöngéd szavakat mondottak egymásnak. És minthogy Felicie nagyon éhes volt, elvitte reggelizni egy ismert kocsmába, a melynek neve aranybetűkkel fénylett a tér egyik ódon házának homlokzatán. A reggelit a télikertben hordatták föl, a hol a sziklákat, a víztartót és a fákat zöld rácsozatba keretelt tükrök megsokszorozták. A fehér terítő mellett, az étlapot tanulmányozva, sokkal fesztelenebbül beszélgettek, mint azelőtt. Ligny elmondotta neki, hogy az utolsó három nap izgalmai és kellemetlenségei kimerítették, de hogy most már nem is gondol rájuk és hogy ostobaság volna tovább is foglalkozni a dologgal. Felicie az egészségéről beszélt neki, arról panaszkodott, hogy nagyon rosszul alszik és hogy álmai vannak. De azt nem mondta el neki, hogy mit lát álmában s nem hozta szóba a halottat. Ligny megkérdezte tőle, hogy nem volt-e fárasztó a délelőtt, hogy miért ment ki a temetőbe, a minek nem volt semmi értelme.

És mivelhogy nem tudta neki megmagyarázni, mi rejtőzik a lelkében, a mely a szertartások, az engesztelő czeremóniák és a ráolvasások hatalmában volt, csak lehajtotta fejét, mintha ezt mondta volna: „Kellett”.

És míg a szomszéd asztalnál a vendégek befejezték az étkezést, ők hosszan beszélgettek, mind a ketten halk hangon, várva, a míg kiszolgálják őket.

Róbert megigérte, esküvel fogadta meg magának, hogy sohasem fog szemrehányást tenni Felicienek azért, mert Chevalier a szeretője volt, sőt, hogy abban a tárgyban soha kérdést sem fog intézni hozzá. De mégis valami tompa neheztelés, kiujult bosszuság vagy természetes kiváncsiság hajszolta, de meg azért is, mert sokkal jobban szerette, semhogy el tudta volna hallgatni, és keserű hangon mondotta neki:

- Te valamikor jóban voltál vele.

Felicie hallgatott és nem tagadta. Nem mintha úgy érezte volna, hogy ezentúl már fölösleges hazudnia. Ellenkezőleg, szokása volt letagadni azt is, a mi szemmelláthatő volt, és mindenesetre sokkal jobban értette a férfiakat, semhogy ne tudta volna, hogy a szerelemben nincs olyan vaskos hazugság, a melyet nem képesek elhinni, ha olyan a kedvük. De ezuttal,

természete és szokása ellenére, nem hazudott. Félt attól, hogy megbántja a halottat. Azt hitte, hogy megkárosítaná azzal, ha megtagadja; hogy megfosztja osztályrészétől, hogy fölingerli. Elhallgatott, mert attól félt, hogy megint látja majd, a mint odajön s rákönyököl az asztalra, merev mosolyával, átlyukasztott fejével s hallja majd, a mint panaszos hangján mondja: „Felicie, azért mégsem felejtetted el a mi kis szobánkat, a Rue des Martyrs-ban."

Hogy a halála óta mivé lett számára ez az ember, nem is tudta volna megmondani, annyira hihetetlennek látszott előtte, annyira ellenkezett a józan észszel s annyira ósdiak, nevetségesek és elavultak voltak a szavak, a melyekkel ki lehetett volna fejezni. De valami távoli örökségnek, vagy inkább gyermekkorában hallott meséknek a hatása alatt az a zavaros érzés támadt benne, hogy Chevalier azok közül a rossz lelkek közül való, a kik valamikor kínozták az élőket s a kiket a papok űztek ki belőlük: mert ha rágondolt, önkénytelenül keresztet vetett s csak azért hagyta abba, hogy ne tünnék föl nevetségesnek.

A mikor Ligny ilyen nyugtalannak és szomorúnak látta, megbánta előbbi fölösleges és kemény szavait, s ugyanabban a pillanatban, a mikor megbánta, ugyanolyan kemény és fölösleges szavakkal fordult hozzá:

- Pedig te azt mondtad, hogy nem igaz.

Felicie hévvel mondotta:

- Mert látod, én azt akartam, hogy ne legyen igaz.

És hozzátette:

- Ah, drágám, a mióta a tiéd vagyok, igazán mondhatom, hogy sohasem voltam a másé. Nem is az én érdemem: egyszerüen nem tudnám megtenni.

Mint a fiatal állatoknak, életszükséglete volt a jókedv. A bortól, a mely mint megolvadt borostyánkő csillogott a poharában, felragyogott a szeme s kéjjel szürcsölte fel a nyelvével. Érdekelték az egyes fogások, a burgonya-puffancsok, a melyek arany ámpolnákhoz hasonlítottak. Aztán megfigyelte a teremben ülő vendégeket, mulatott rajtuk s az arczuk szerint nevetséges érzelmeket, különös szenvedélyeket olvasott beléjük. Észrevette, hogy milyen rosszindulatú pillantásokkal nézegetik őt az asszonyok és milyen erőlködést fejtenek ki a férfiak, hogy szépeknek és jelentékenyeknek tünjenek föl. És egy philosophikus megjegyzést tett:

- Róbert, nem figyelted meg, hogy az emberek sohasem természetesek. Nem azért mondanak valamit, mert gondolják. Azért mondják, mert úgy hiszik, hogy éppen azt kell mondaniok. És e szokásuk miatt nagyon unalmasak. A legritkább eset, ha találunk valakit, a ki természetes. Te például természetes vagy.

- Igazán, nem hiszem, hogy poseolok.

- Te is poseolsz, mint mások. Csakhogy te a magad módja szerint teszed. Mindig tudom, mikor mondasz olyat, hogy vakuljak.

Felicie saját magáról beszélt neki és mivelhogy gondolatmenete önkénytelenül visszavitte a neuilly-i drámához, megkérdezte Róberttől:

- Édesanyád nem szólt semmit?

- Nem.

- De mégis megtudta...

- Valószinüleg.

- Jó viszonyban vagy vele?

- Hát hogyne.

- Azt mondják, hogy még mindig nagyon szép az édesanyád. Igaz?

Róbert nem felelt erre és másra próbálta vinni a beszédet. Nem akarta, hogy Felicie az ő anyjáról beszéljen, s hogy az ő családjával foglalkozzék. De Ligny úr és neje a legnagyobb tiszteletnek örvendtek a párisi társaságban. De Ligny urat mint született és hivatásos diplomatát már önmagáért is nagyon becsülték. Sőt már születése előtt is nagyrabecsülték azokért a szolgálatokért, melyeket ősei teljesítettek Francziaországnak. Szépapja írta ugyanis alá az egyezményt, a melyben Anglia javára lemondtak Pondicheryről. Madame de Ligny mintaszerü házasságban élt az urával. De minden vagyon nélkül nagy házat vitt és a ruhái hozzátartoztak Francziaország dicsőségének utolsó maradványaihoz. Bizalmas barátai között volt egy nyugalmazott nagykövet. Az aggastyán kora, állása, nézetei, czímei, nagy vagyona tiszteletreméltóvá tették e viszonyt. De Lignyné távoltartotta magától a köztársaság hölgyeit és ha kedve tartotta, illemtani leczkéket adott nekik. Egy csöppet sem kellett félnie az előkelő világ itéletétől. Róbert tudta, hogy a társaság szemében tiszteletreméltó. De mindig félt attól, hogy ha Felicie beszélni talál az anyjáról, nem lesz meg benne a kellő tartózkodás. Tartott attól, hogy mint nem társaságbeli nő, mondani talál valamit, a mit nem szabad kimondani. Tévedett: Felicie nem ismerte De Lignyné magánéletét: és ha ismeri, akkor se gáncsolta volna. Ez a hölgy naiv kíváncsiságot és félelemmel kevert bámulatot gerjesztett benne. És hogy a kedvese nem akart beszélni előtte az édesanyjáról, ebben a tartózkodásban csak aristokrata felfuvalkodottságot látott, sőt a lebecsülésnek bizonyitékát s ez, mint szabad szellemü nőnek és plebejus ivadéknak, föllázította büszkeségét. Felicie éles hangon mondotta neki: „Én csak beszélhetek előtted az édesanyádról.” Első ízben még azt is hozzátette: „Az én anyám is ér annyit.” De észrevette, hogy ez közönséges és többször nem mondta.

A terem időközben kiürült.

Felicie órájára nézett és látta, hogy már három óra.

- Szaladnom kell. Ma délután *A rács*-ot próbáljuk. Marc Constantin már bizonyosan ott van a színházban... Ez is milyen furcsa fiú! Meséli, hogy Vivaraisban minden asszonyt lefektet. Itt meg olyan félénk, hogy még csak szóba se mer állani Fagettetel és Falempin-nel. Tőlem mindig megijed. Ez olyan mulatságos.

Olyan fáradt volt, hogy nem mert fölkelni.

- Különös! Mindenütt azt beszélik, hogy szerződtettek a Françaishoz. Pedig nem igaz. Még csak szóba se került... Hiszen bizonyos, hogy nem maradhatok örökké, a hol most vagyok. Ott végre teljesen elbutulna az ember. De az ügy nem sürgős. A *Rács*-ban nagy szerepet kell kreálnom. Majd meglátjuk azután. Én igazán csak játszani akarok. Nincs kedvem belépni a Comédie-be, hogy ott tétlenül üljek.

Egyszerre felirtózó szemekkel meredt maga elé, hátrahanyatlott, elsápadt, élesen fölsikított. Aztán megint fölvetette a szemét s azt suttogta, hogy megfullad.

Róbert kioldotta a fűzőjét és egy kevés vízzel dörzsölte meg a halántékát.

Felicie így szólt:

- Egy pap volt! Egy papot láttam... Karingben volt. Szája mozgott, de nem adott hangot. Csak nézett engem.

Róbert meg akarta nyugtatni.

- Ugyan, drágám, hogy képzeled, hogy egy pap, karingben, bejöjjön a vendéglőbe?

Felicie engedelmesen hallgatta és elhitte neki.

- Igazad van, igazad van, hiszen tudom.

Fejecskéjében ezek a káprázatok nagyon hamar szétfoszlottak. Felicie kétszázharmincz évvel született Descartes halála után, a kinek a nevét sohasem hallotta emlegetni s a ki mégis megtanította arra, hogy használja az eszét, mint Szokrátesz doktor mondotta volna.

*

Hat órakor Róbert megvárta az árkádok alatt, a mint kijött a próbáról s kocsin vitte el.

Felicie megkérdezte tőle:

- Hová megyünk?

Róbert habozott egy kissé.

- Te persze nem akarsz visszamenni oda, a házunkba?

Felicie felsikoltott.

- Ah, nem, hova gondolsz! Soha!

Róbert azt felelte, hogy úgyis gondolta és hogy majd mást keres: egy kis földszintes házat Párisban; de addig is, mára beérik olyan lakással, a milyen éppen akad.

Felicie ránézett, merev, nehéz tekintettel, hevesen magához vonta és sóvár lehellete égette a fiatalember fülét és nyakát. Aztán karjai lehanyatlottak, Felicie bágyadtan és szomorúan dőlt vissza melléje.

A mikor a kocsis megállott:

- Úgy-e bár, édes Róbert, nem fogsz haragudni azért, a mit most mondok neked: Ma ne... holnap...

Szükségesnek érezte, hogy meghozza ezt az áldozatot a féltékeny halottnak.

XII.

Másnap elvitte Feliciet egy bútorozott szobába; közönséges, de barátságos szoba volt: ő maga szemelte ki egy térségre nyíló ház első emeletén, közel a Nemzeti Könyvtárhoz. A térség közepén szökőkút állott, melynek medenczéjét erőteljes nimfák tartották. A babérral és juharral szegélyezett utak elhagyottak voltak és a meglehetős néptelen térről felhallatszott a város hatalmas és megnyugtató moraja. A próba nagykésőn ért véget. A mikor beléptek a szobába, az éjszaka, mely így hóolvadáskor már lassúbb tempóban érkezett, kezdte besötétíteni a kárpitokat. A szekrénynek és a kandallónak nagy tükrei megteltek imbolygó fényekkel és árnyékokkal.

Felicie levetette prémes kabátját, kinézett az ablakon a függönyök között és így szólt:

- Róbert, a tornácz lépcsője nedves.

Róbert azt felelte neki, hogy nincs is ott tornácz, hanem a gyalogjáró, meg a kocsiút, aztán egy másik gyalogjáró s a park kerítése.

- Hiszen párisi nő vagy, ismered jól ezt a teret. Közepén, a fák között, hatalmas szökőkút áll, óriási asszonyokkal, a kiknek nincs olyan szép keblük, mint neked.

Türelmetlenségében segített kikapcsolni Felicie szövetruháját. De nem találta a kapcsokat s megkarczolta magát a tűkkel.

És így szólt:

- Ügyetlen vagyok.

Felicie nevetve válaszolta:

- Semmiesetre sem vagy olyan ügyes, mint Michonné!... Nem is annyira ügyetlenség; csakhogy félsz attól, hogy megszúrod magadat. A férfiak olyan gyávák. Míg ellenben a nők... nekik hozzá kell szokniok a szenvedéshez... Már az igaz: egy nőnek mindig van valami baja.

Róbert nem vette észre, hogy Felicie sápadt, s hogy sötét karikák vannak a szeme körül. Nagyon is kívánta őt és ezért már nem is látta.

Így szólt hozzá:

- A nők nagyon átérzik a fájdalmat, de a gyönyört is nagyon átérzik. Ismered Claude Bernard-t?

- Nem!

- Nagy tudós volt. Azt mondotta, hogy a testi és erkölcsi érzékenység területén nem habozik elismerni a nő felsőbbségét.

Felicie kikapcsolta a fűzőjét:

- Ha azt akarta ezzel mondani, hogy minden nő érzékeny, akkor nagy ökör volt. El kellett volna küldeni hozzá Fagette-et és akkor látta volna, hogy olyan könnyű-e nála elérni valamit a... izé - hogy is mondta csak - a testi és erkölcsi érzékenység területén.

És csendes büszkeséggel tette hozzá:

- Valahogy azt ne hidd, Róbert, hogy tuczatszám találhatsz olyan nőt, a milyen én vagyok.

És a mikor Róbert a karjába vonta, kibontakozott:

- Feltartóztatsz.

Azután leült és a czipője fölé hajolt, hogy lehúzza.

- Nem mondtam még? Szokrátesz doktor mesélte nekem, hogy neki is volt egyszer látomása. Egy szamárhajcsár jelent meg neki, a ki meggyilkolt egy kis leányt. Ma éjszaka erről a historiáról álmodtam, de álmomban sohasem tudtam, hogy az ökörhajcsár férfi-e vagy nő. Micsoda zavaros álom volt!... Szokrátesz doktorról jut eszembe, találd ki, hogy ki a szeretője... az a hölgy, a kinek kölcsönkönyvtára van a Mazarin-utczában... Már nem nagyon fiatal, de nagyon okos... Mit gondolsz, Szokrátesz doktor megcsalja?... Levetem a harisnyáimat; úgy sokkal kényelmesebb.

És elmesélt Róbertnek egy színházi történetet:

- Most már magam is azt hiszem, hogy nem maradok sokáig az Odéonnál.

- Miért?

- Mindjárt meghallod. Pradel ma így szólt hozzám, próba előtt: „Kis Nanteuilöm, miköztünk soha nem volt semmi... Mégis csak nevetséges." Nagyon illedelmes volt, de azért mégis tudtomra adta, hogy mi egymással szemben ferde helyzetben vagyunk, a mely nem húzódhatik a végtelenségig... Mert tudnod kell, hogy Pradel szabályozta az ügyet. Valamikor válogatott a tagjai közül. Erre kiabálni kezdtek, hogy kegyencznői vannak. Így hát most, a színházi rend kedvéért valamennyit veszi, azokat is, a kik nem tetszenek neki, sőt azokat is, a kiket utál. Nincsenek többé kegyencznői. Minden jól megy. Ah! ez az ember igazi színidirector.

És minthogy Róbert, az ágyban, szó nélkül hallgatta, odament hozzá és megrázta:

- Hát neked mindegy lenne, ha összeadnám magamat Pradellel?

- Nem, drága, nekem nem lenne mindegy, de azzal, a mit mondanék, úgysem tudnám meggátolni.

Felicie, föléje hajolva, fenyegetésnek és büntetésnek az ürügye alatt, tüzesen csókolta és rákiáltott:

- Hát nem szeretsz, hogy nem is vagy rám féltékeny? Azt akarom, hogy féltékeny légy.

Aztán hirtelen elment mellőle és bal vállán összefogva az inget, a mely a jobb melle alá csúszott, ott vesztegelt az öltözőasztal előtt és nyugtalanúl kérdezte:

- Róbert, semmit se hoztál ide a másik szobából?

- Semmit.

Aztán csöndesen, félénken bebújt az ágyba. De alig hogy kinyújtózkodott benne, felkönyökölt a párnán, s kinyújtott nyakkal, tátott szájjal hallgatózni kezdett. Úgy rémlett neki, hogy lépések könnyű zaját hallja a homokon, azt, a mit a Villiers-boulevardon hallott, a kert felől. Az ablakhoz szaladt, látta a Júdásfát, a gyepágyat, a kerítést. Tudta, hogy mit fog látni azután és kezeibe akarta temetni arczát. De már nem tudta a karját mozdítani és fölmerült előtte Chevalier arcza.

XIII.

Felicie forró lázzal került haza. Róbert családjával ebédelt s fölkapaszkodott padlásszobájába. Nanteuil olyan lelkiállapotban hagyta magára, hogy ingerült volt és rosszkedvű.

Inge és frakkja, melyet az inas kikészített az ágyra, családias és szolgálatkész ábrázattal várták. Kissé dühödt élénkséggel kezdett öltözni. Alig várta, hogy elmehessen hazulról. Kinyitotta a kis kerek ablakot, hallgatta a város zsivaját s a háztetők fölött látta a fényt, a melyet Páris vetett az égre. Beszívta magába mindazt a sok szerelmes asszonyi testet, melyek ezen a téli éjszakán a színházakban, éttermekben, zenés kávéházakban és bar-okban összezsufolódtak.

Dühös volt, a miért Felicie rászedte vágyát, eltökélte, hogy másutt elégíti ki magát, s minthogy nem érzett magában semmi különös hajlandóságot, ezt úgy magyarázta, hogy csak a választás hozza zavarba; de csakhamar rájött, hogy egyik asszonyhoz sincs kedve, a kit ismer, sőt hogy még azokhoz sincs kedve, a kiket nem ismer. Becsukta az ablakot s leült a tűz mellé.

A kandallóban koksz égett; De Lignyné, a ki huszonötezer francos köpenyeket hordott, koszttal és fűtéssel nagyon gazdálkodott. Nem tűrte, hogy fával fűtsék a szobákat.

Hivatalos ügyeire gondolt, a melyekkel addig édes-keveset törődött, a pályára, a melyet megkezdett s a mely teljesen homályban állt előtte. A miniszter jó barátja volt családjuknak. A cevennes-i hegyvidékről származott, a hol gesztenyén nőtt fel és szemei elkáprázva tapadtak a fölvirágozott asztalokra. De azért sokkal ravaszabb és ügyesebb is volt, semhogy a régi aristokratiával szemben, a mely őt befogadta, meg ne őrizte volna makacs ridegségben és gőgös visszautasításokban kiütköző fölényét. Ligny jól ismerte őt és nem várt tőle semmi kedvezést. És ebben jobb szeme volt, mint édesanyjának, a ki azt hitte, hogy van némi hatalma a szőrös, kis, fekete ember fölött, a kit minden csütörtökön a salóntól az ebédlőig sodort hatalmas szoknyáival. Róbert barátságtalan embernek tartotta. Aztán meg történt is valami közöttük. Róbert, szerencsétlenségére, megelőzte egy Neuilesné nevű asszony kegyeiben, a kit a miniszter eszeveszettül szeretett, s a ki nagyon csapodár asszony volt. Róbert úgy vette észre, hogy a szőrös kis ember gyanakszik rája és rossz szemmel nézi. Meg azután a Quai d'Orsay-n lassankint arra a felfogásra jutott, hogy a miniszterek nem tudnak és nem is akarnak soha nagy dolgokat cselekedni. De nem volt túlzó semmiben és lehetségesnek hitte, hogy beosztatja magát a miniszteriumba. Eddigelé ez volt a vágya. Nagy súlyt vetett arra, hogy ne kelljen elhagynia Párist. Édesanyja ellenben szívesebben látta volna, hogy Hágába menjen, a hol egy harmadik titkári állás megüresedett. Most azonban hirtelen a hágai állásra határozta el magát. Elutazom, - így szólt magában. Mentől előbb, annál jobb. És miután így eltökélte magát, mérlegelni kezdte az okokat. Először is kitünő volna, jövője szempontjából. Aztán a hágai állás nagyon kellemes. Egy pajtása, a ki már volt ott hivatalban, magasztalta ezt az elragadóan képmutató, álmodozó kis fővárost, a hol minden a diplomatiai testület kényelmére van kigondolva és kimesterkedve. Még azt is számbavette, hogy Hága egy új nemzetközi jognak magasztos bölcsője s végül még azt az okot is kikaparta, hogy örömet szerezne édesanyjának. És ekkor rájött, hogy csakis Felicie miatt akar elutazni.

Gondolatai Felicie körül nem éppen jóindulatuak voltak. Hazugnak és gyávának ismerte, barátnőivel szemben rosszlelkünek. Bizonysága volt arról, hogy a legszennyesebb ripacsokat szerette, vagy legalább is beérte velük. Affelől sem volt bizonyos, hogy őt meg nem csalta, nem mintha valami gyanusat fedezett volna föl Felicie életmódjában, hanem mert, mint okos ember, minden asszonyra gyanakodott.

Maga elé képzelte mindazt a rosszat, a mit tudott róla s elhitette magával, hogy Felicie egy kis bestia: és mert úgy érezte, hogy szereti, azt hitte, hogy csak azért szereti, mert nagyon csinos. Ezt elegendő oknak tartotta, de egy kis gondolkozás után rájött, hogy ez nem magyaráz meg semmit; nem azért szereti ő ezt a leányt, mert nagyon csinos, hanem mert bizonyos módon csinos, mert az ő izlése szerint, egészen különös módon csinos, s hogy éppen azt szereti, a mi benne ritka és páratlan, s mert végül is Felicie a művészetnek és gyönyörnek csudálatos remeke, egy felbecsülhetetlen értékű eleven ékszer. És ekkor meglágyult és sírva fakadt, siratta elvesztett szabadságát, megkötözött elméjét, megzavart lelkét, húsát és vérét, a melyet odaáldozott egy gyönge és hűtlen kis teremtésnek.

Addig nézte a pirosló kokszot a kandalló rostélyán, a míg megperzselte a szemét. Fájdalmában behunyta és akkor lecsukott szempillái alatt négereket látott, a kik véres és fajtalan kavarodásban szökdeltek előtte. S miközben azon tűnődött, hogy melyik diákéveiben olvasott útleírásból keltek ki ezek a fekete alakok, egyszerre azt vette észre, hogy fogyni kezdenek, hogy észrevehetetlen pontokká zsugorodnak össze s mind egy vöröslő Afrikába olvadnak bele, a mely lassankint azzá a nyitott sebbé változott át, a melyet Róbert az öngyilkosság éjszakáján, egy gyufa világánál látott. Azt gondolta magában:

- Ez az ostoba Chevalier! Igazán nem is gondoltam rája.

Egyszerre, a vérnek és lángnak e hátterében felbukkant Felicie feszülő alakja és Róbert úgy érezte, hogy majd szétveti a fájdalmas, forró vágyakozás.

XIV.

Másnap meglátogatta Feliciet, a Boulevard Saint Michel-i kicsiny lakásában. Szokása ellenére tette. Nem szívesen találkozott Nanteuilnével, a ki pedig nagyon udvarias, sőt alázatos volt vele szemben, de a ki untatta őt és feszélyezte.

Most is Nanteuilné fogadta a szerény salónban. Megköszönte, hogy annyira érdeklődik Felicie egészsége iránt, közölte vele, hogy a szegény gyermek előtte való este ideges volt és beteg, de hogy már jobban érzi magát.

- Szerepével foglalkozik a szobájában. Szólok neki, hogy ön itt van. Nagyon fog örülni önnek, De Ligny úr. Tudja, hogy ön nagyon szereti. És az igazi barátok olyan ritkák, kivált a színházi világban.

Róbert olyan figyelemmel nézte Nanteuilnét, a minőre még sohasem érdemesítette. Kereste rajta, hogy milyen lesz valamikor Felicie arcza. Mellesleg mindig szerette az anyák arczán olvasni a leányok jövendőjét. Ezuttal olyan makacsul betüzgette ennek a hölgynek vonásait és formáit, mint valami érdekes jóslatot. De se jót, se rosszat nem tudott belőlük kiolvasni. A kövér Nanteuilné nyugodt arczával, friss bőrével, puha húspárnáival nem volt kellemetlen jelenség. De leánya egy csöppet sem hasonlított hozzá.

Ennyire nyugalmasnak és békésnek látva az asszonyságot, Róbert így szólt hozzá:

- Ön ugy-e bár nem ideges?

- Sohasem is voltam. A leányom nem én rám ütött. Szakasztott mása az apjának. Az volt ilyen kényes, ámbár sohasem volt beteg. Leesett a lóról és agyonütötte magát... Ugy-e bár iszik egy csésze teát, De Ligny úr?

Felicie belépett. Haja szétterült a vállán, fehér gyapjú fürdőköpeny volt rajta, a melyet derékon zsinóröv fogott körül, igen lazán; csoszogott piros papucsaiban, olyan volt, mint egy gyermek. Meyer Tony, képkereskedő, a család barátja, a mikor ebben a kissé szerzetes-szerű ruhában látta Feliciet, Ange de Charolais fivérnek nevezte, mert hasonlónak találta Nattiernek egy arczképéhez, mely Charolais kisasszonyt ábrázolta, a franciskánusok viseletében. Róbert néma meglepetéssel nézte a leánykát.

- Milyen kedves maga, - mondotta Felicie - hogy eljött tudakozódni a hogylétem felől. Köszönöm. Már jobban vagyok.

- Sokat dolgozik, túlsokat dolgozik, - mondotta Nanteuilné. - Új szerepe *A rács*-ban nagyon fárasztja.

- Óh dehogy, mama.

Beszéltek színházról s a társalgás nagyon akadozott.

És egy szünet alatt Nanteuilné megkérdezte Róberttól, hogy még mindig gyűjti-e a régi divatképeket?

Felicie és Róbert értetlenül néztek egymásra. Valamikor régen említettek valamit Nanteuilnénak régi divatképekről, hogy indokolják találkozásaikat, a melyeket el nem titkolhattak. De már nem is gondoltak erre s egyedül csak Nanteuilnénak jutott eszébe, olyan mélységes tisztelet lakozott benne a koholmányok iránt.

- Leányom beszélte, hogy önnek sok ilyen régi metszete van és hogy ő igen jó ötleteket talált bennük a jelmezeihez.

- Hogyne, asszonyom, hogyne.

- Jöjjön, De Ligny úr, - mondotta Felicie. - Meg akarok mutatni önnek egy costume-tervet Cécile de Rochemaure szerepéhez.

Vitte magával a szobájába.

Kicsiny szoba volt, virágos papirkárpitokkal, a melynek bútorzata egy tükrös szekrény volt, két lószőrpárnás szék, egy letakart vaságy, fehér pikéterítővel; fölötte szentelt-víz-tartó volt és egy puszpang-ág.

Felicie hosszan csókolta meg a szájat.

- Szeretlek, hallod!

- Bizonyos ez?

- Óh igen! Hát te?

- Én is szeretlek. Nem is hittem volna, hogy ennyire szeretlek.

- Akkor hát utólag jött.

- Az mindig utólag jön.

- Igaz, a mit mondasz, Róbert. Eleinte nem tudja az ember.

Fejét rázta.

- Tegnap nagyon beteg voltam.

- Találkoztál Trublet-vel? Mit mondott?

- Azt mondta, hogy pihenésre, nyugalomra van szükségem... Drágám, még két hétig okosaknak kell lennünk. Boszant?

- Hát hogyne.

- Engem is boszant. De hát mit csináljak?...

Róbert kétszer-háromszor körüljárta a szobát és minden sarokba bekukucskált. Felicie kissé nyugtalankodva nézte, attól félve, hogy kérdezősködni talál szegényes ékszerei és szegényes csecsebecséi felől, a mi csupa szerény ajándék volt, de a melyeknek eredetét mégse lehet mindig megmagyarázni. Igaz ugyan, hogy az ember akármit mondhat, de el is szólhatja magát s az igazán nem éri meg a fáradságot. Másra vitte Róbert figyelmét.

- Róbert, kérlek, nyisd ki a keztyűsdobozomat.

- És mi van a te keztyűsdobozodban?

- Az ibolyák, a melyeket első alkalommal kaptam tőled. Drágám, ne hagyj el... Ne menj el... Ha eszembe jut, hogy máról-holnapra elmégy, esetleg idegen országba, Londonba, Konstantinápolyba, hát megőrülök.

Róbert megnyugtatta, s azt mondta neki, hogy csakugyan el akarták küldeni Hágába. De ő nem megy el, hanem beosztatja magát a minisztériumba.

- Igéred?

Megigérte őszinte szívvel. És Felicie nagyon jókedvű lett.

Aztán rámutatott a kis tükrös szekrényre:

- Látod, drágám, itt tanulom a szerepemet. A mikor jöttél, a negyedik felvonásbeli jelenetemmel foglalkoztam. Ha egyedül vagyok, olyankor mindig keresem az igazi hangot. Széles

és egyöntetű dictióra törekszem. Ha Romillyra hallgatnék, elaprózném és kicsinyes lennék. Azt kell mondanom: De én nem félek öntől. Ez a szerepnek a nagy pillanata. Tudod, Romilly hogyan akarná mondatni velem: De én nem félek öntől? Mindjárt megmagyarázom neked. A kezemet az orrom alá tegyem, feszítsem ki az öt ujjamat, s mindegyik ujjamra mondjak egy szót, külön, sajátos hangsúlylyal és megfelelő arczkifejezéssel: De, én, nem, félek, öntől - mintha bábjátékot mutogatnék! Még csak az kéne, hogy minden ujjamra egy kis papirsapkát húzzak. Finom és elmés, mi?

Aztán félresimította a haját bátor és nyilt homlokáról:

- Most megmutatom, hogy én hogyan csinálom!

Egyszerre megnőtt és átalakult és naiv büszkeséggel, nyugodt ártatlansággal mondta:

- Nem uram, én nem félek öntől. Miért is félnék öntől. Azt hitte, hogy megfog a hálójában és most ön van kiszolgáltatva nekem kegyelemre. Ön becsületes ember. Most, hogy az ön födele alatt vagyok, azt fogja nekem mondani, a mit D'Amberre lovagnak mondott, ellenségének, a mikor az átjött ezen a rácsos kerítésen. Azt fogja nekem mondani: Ön itthon van, parancsoljon.

Megvolt az a rejtélyes tehetsége, hogy arcza és lelke átváltozott. Ligny a szép hazugság varázsa alá került.

- Csodálatos vagy!

- Hallgass ide, fiacskám. Nagy főkötő lesz a fejemen, fátyolszövetből, csipkékkel, amelyek lépcsőzetesen fognak az arczomba hullani. Mert tudnod kell, hogy a darabban egy forradalombeli fiatal leány vagyok. És ezt éreztetnem kell. Kell, hogy bennem legyen a forradalom, érted?

- Ismered a forradalmat?

- Hát hogyne!... Igaz ugyan, hogy nem tudom az évszámokat. De érzem a kor lelkét. Az én számomra az a forradalom, hogy az ember kifeszíti a keblét a keresztbefutó kendő alatt, kiveti a térdét a csíkos szoknya alatt és egy kis forróság ül ki az arczára. Így!

Róbert kikérdezte a darabról. Rájött, hogy Felicie nem ismeri. Nem is volt szüksége rá, hogy ismerje. Kitalálta az ösztönével, ráhibázott mindenre, a mi neki kellett.

- A próbákon egyetlen egy fogásomat sem árulom el. Mindent a közönség számára tartogatok. Romilly meg fog kékülni... hogy fognak pukkadni valamennyien! Ah, drágám, Fagette beteget fog jelenteni.

Leült egy rossz kis székre. Homloka, mely még az imént fehér volt, mint a márvány, kipirosodott; megint olyan volt, mint egy kölyökleány.

Róbert odament hozzá, belenézett szemének ragyogó szürkeségébe és mint előtte való este, a koksz tüze előtt, elgondolta, hogy Felicie hazug és gyáva és barátnőivel szemben rosszlelkű; de elnézés volt a szívében. És elgondolta, hogy a legszennyesebb ripacsokat szerette, vagy legalább is beérte velük; de gyöngéd részvéttel gondolta el; eszébe jutott minden rossz, a mit tudott róla, de keserűség nélkül. Érezte, hogy szereti, nem is annyira azért, mert olyan csinos, mint inkább azért, mert az ő ízlése szerint csinos s hogy végül szereti azért, mert eleven ékszer, a gyönyörnek és művészetnek páratlan remeke. Belenézett szemének ragyogó szürkéjébe, a pupillákba, a melyek fénylő nedvességében mintha kis asztrológiai jelecskék uszkáltak volna. Olyan mélyen nézett bele a szemébe, hogy Felicie érezte, mint járja keresztül a tekintete. És mivelhogy tudta, hogy Róbert mit látott benne: a fiatal ember fejét két keze közé szorítva szemtől-szembe, így szólt hozzá:

- Nos hát, igen, aljas ripacs vagyok; de szeretlek és fütyülök a pénzre. Nem sokan vannak, a kik annyit érnek, mint én. És te ezt nagyon jól tudod.

XV.

Mindennap találkoztak a színháznál és gyalogsétákat tettek együtt.

Nanteuil majdnem minden este játszott és lázasan készült Cécile szerepére. Lassankint visszanyerte nyugodtságát, éjszakái sem voltak már olyan izgatottak, anyjának nem kellett a kezét fognia, a míg elaludt, s lidércznyomások sem fojtogatták többé. Így telt el két hét. Aztán, egy reggel, mikor öltözőasztala előtt haját fésülte, minthogy borús volt az idő, fejével közelebb hajolt a tükörhöz s meglátta benne, nem a maga arcát, hanem a halottét. Szája szögletéből hosszan csurgott a vér; vigyorgott és őt nézte.

Ekkor föltette magában, hogy azt fogja tenni, a mit jónak lát és hasznosnak. Kocsit fogadott és meglátogatta. A Boulevard Saint Michelen keresztülmenőben, virágárusnőjénél egy csokor rózsát vásárolt. Elvitte neki. Térdre borult a kis fekete kereszt mellett, a mely a helyet jelölte, a hol eltemették. Beszélt hozzá. Kérte, hogy legyen okos, ne háborítsa nyugalmát. Bocsánatot kért tőle, a miért néha keményen bánt vele. Az emberek nem mindig értik meg egymást az életben. De most mindent meg kell értenie és bocsátania. Mi haszna van abból, ha kínozza? Neki nincs más vágya, mint hogy jó szívvel emlékezhessék rája. Néha-néha meg fogja látogatni. De mondjon le arról, hogy továbbra is üldözze és rémítgesse.

Hízelegni próbált neki, édes szavakkal próbálta elkábítani.

- Értem, hogy meg akartad bosszulni magadat. Ez természetes. De alapjában véve nem vagy gonosz. Ne haragudj rám. Ne ijesztgess. Ne gyere el többé... Majd én eljövök hozzád, eljövök gyakran. Majd hozok néked virágokat.

Szerette volna megcsalni, hazug igéretekkel elkábítani és így szólni hozzá: „Maradj itt, ne nyugtalankodjál többé, maradj itt, és esküszöm, hogy soha többé nem teszek olyat, a mi neked nem tetszik s igérem, hogy alávetem magamat a te akaratodnak.” De nem mert hazudni a temetőben, bizonyos volt abban, hogy úgyis hiábavaló volna, mert a halottak mindent tudnak.

Kissé kifáradva, még néhány pillanatig lanyhábban folytatta a kérést és a könyörgést, s egyszerre ráeszmélt, hogy most már nem érzi többé a borzalmat, a melyet a sírok között rendesen érzett s hogy már nem fél a halottól. Kereste az okát és rájött, hogy azért nem rémíti a halott, mert nincsen itten.

És elgondolta:

- Nincsen itt; soha sincsen itt; mindenütt van, csak itt nincs, a hova lefektették. Ott van az utczákon, a házakban, a szobákban.

Kétségbeesve kelt föl, mert most már bizonyosan tudta, hogy mindenütt fog vele találkozni, éppen csak a temetőben nem.

XVI.

Két heti várakozás után, Ligny sürgetni kezdte, hogy térjenek vissza régi életükhöz. Letelt a határidő, a melyet maga Felicie tűzött ki. Róbert nem akart tovább várni. Felicie éppen annyit szenvedett a megtartóztatástól, de attól félt, hogy újra látni fogja Chevaliert. Ügyetlen kifogásokat eszelt ki, hogy elhalassza a találkákat, de aztán bevallotta, hogy fél a halottól. Ligny megvetette, hogy oly kevés okosságról és bátorságról tesz tanuságot. Már nem érezte, hogy a leány szereti és kemény szavakat mondott neki. És folyton üldözte vágyával.

És azután jöttek a keserves napok és a kínos órák. Minthogy Felicie már nem is mert födél alá menni vele, kocsiba ültek és miután hosszan bolyongtak a külvárosokban, kiszálltak a szomorú avenue-kön s a csípős keleti szélben nekivágtak az útnak, mintha valami láthatatlan haragnak a fuvalma hajszolta volna őket.

De egy ízben mégis olyan enyhe nap volt, hogy lehellete őket is egészen átjárta. Egymás mellett lépdeltek a Bois néptelen fasorai között. A finom és fekete galyak végén már duzzadni kezdtek a rügyek, úgy hogy a rózsaszínű ég alatt a fák sudarai violaszínben játszottak. Balra tőlük a rét terült el, szétszórt kopár facsoportokkal, s Auteuil házai látszottak. Öreg urak lassú, zárt hintókon jártak az úton és a dajkák gyerekkocsikat toltak. Egy arra zúgó autó szelte át a Bois csöndjét.

- Szereted ezeket a masinákat? - kérdezte Felicie.

- Mindössze is csak kényelmesnek találom.

Az igaz, hogy nem volt automobilista. Nem volt kedve semminő sporthoz s csakis a nőkkel foglalkozott.

Aztán egy fiakkerre mutatott, a mely eléjük került:

- Láttad, Róbert!

- Nem.

- Jeanne Perrin ült benne egy nővel.

És minthogy Róbert csöndes közömbösséggel vette tudomásul, Felicie szemrehányó hangon mondotta neki:

- Olyan vagy, mint Szokrátesz doktor; te ezt természetesnek találod?

A tó ragyogva és nyugodtan szendergett tömör fenyőbástyái között. Jobbra tértek, az ösvényre, mely végighúzódik a parton, a hol fehér hidak és hattyuk tollászkodnak.

A hogy közeledtek, egy raj kacsa úgy evezett feléjük, mint megannyi eleven csónak s a nyakuk előrenyúlt, mint a hajók orra.

Felicie sajnálkozva szólt hozzájuk, hogy semmit sem tud nekik adni.

- A mikor kicsiny voltam, - tette hozzá - papa minden vasárnap elvitt magával, hogy morzsát szórjak az állatoknak. Ez volt a jutalmam, ha egész héten át jól tanultam. Papa nagyon szerette a falut. Szerette a kutyákat, a lovakat, az összes állatokat. Nagyon gyengéd volt és nagyon okos. Sokat dolgozott. De nehéz is az olyan katonatiszt élete, a kinek nincs vagyona. Nagyon bántotta, hogy nem élhet úgy, mint a gazdag katonatisztek, meg aztán nem fért össze a mamával. Szegény papa bizony nem volt soha boldog. Gyakran szomorkodott. Keveset beszélt, de mi ketten sok szó nélkül is megértettük egymást. Engem nagyon szeretett. Oh,

Róbert, később, sok idő mulva, nagyon sok idő mulva, nekem is lesz egy kis házam falun. És a mikor el fogsz jönni, drágám, látni fogod, a mint kurta szoknyában etetem a tyúkjaimat.

Róbert megkérdezte tőle, mi vitte rá, hogy színpadra lépjen.

- Tudtam, hogy nem mehetek férjhez, mert hiszen nincs hozományom. És a mikor legjobb barátnőimet láttam a divatárúüzletekben meg a távíróhivatalban, csöpp kedvem se volt, hogy az ő példájukat kövessem. Már egész kicsiny koromban nagyon tetszett nekem a színésznői pálya. Az intézetben, Szent Miklós napján én is játszottam egy kis darabban. És nagyon mulatságosnak találtam a dolgot. Az igazgatónő azt mondotta, hogy nem játszottam jól, de csak azért, mert a mama három havi tandíjjal tartozott neki. Tizenöt éves koromtól fogva komolyan gondoltam a színpadra. Beiratkoztam a conservatóriumba. Dolgoztam, sokat dolgoztam. Megőrlő mesterség ez a mienk. De ha sikerünk van, az fölfrissít.

Fent a szigeti kis pavillonnál a kompot a czölöphöz kötve találták. Ligny beugrott s Feliciet magával vonta.

- Ezek a nagy fák még lombtalanul is szépek; de azt hittem, hogy ebben az évszakban zárva van a pavillon.

A révész azt felelte, hogy szép téli napokon a sétálók szívesen járnak a szigetre, mert ott csöndben lehetnek és hogy csak az imént vitt át két hölgyet.

Egy fiú, a ki a sziget magányában lakott, teát szolgált fel nekik, egy vakolt teremben, a melynek bútorzata két szék volt, egy asztal, egy zongora és egy pamlag. A faburkolat penészes volt, a parquette hiányos. Felicie az ablakból nézte a gyepet és a nagy fákat.

- Mi az ott? - kérdezte, - az a nagy, sötét golyó a jegenyén?

- Az fagyöngy, drágám.

- Azt hinné az ember, hogy valami állat, a mely rácsavarodik az ágra és összemarja. Kellemetlen látvány.

Barátja vállára hajtotta fejét és epedve mondta:

- Szeretlek!

Róbert a pamlagra vonta. Felicie érezte, hogy végigtapogatja a lábáig, a türelmetlenségtől ügyetlen ujjakkal és ő elernyedve és elcsüggedve nem is védekezett ellene, mert előre látta, hogy hiába való lenne. A füle zúgott, mintha csak harangoztak volna benne. A harangszó elhallgatott és jobbra tőle megszólalt egy különös, tiszta, fagyos hang és ezt mondta: Megtiltom, hogy egymáséi legyetek. Úgy rémlett neki, hogy a hang felülről jön, valami fénykörből, de a fejét nem merte odafordítani. Ismeretlen hang volt. Önkénytelenül és akarata ellenére, vissza akarta idézni emlékezetébe az *ő* hangját és akkor vette észre, hogy ez a hang kiment az eszéből és soha többé nem fog visszaemlékezni rája. Azt gondolta magában: „Talán most ilyen a hangja." Megrémült és szoknyáját megint lehúzta a térdére. De sikolyát elnyelte s nem is szólott arról, hogy mit hallott az imént, mert félt, hogy őrültnek fogják tartani s mert ő maga is megállapította, hogy csak képzelődött.

Ligny elhúzódott tőle.

- Ha nem kellek többé, mondd meg őszintén. Nem foglak erőszakkal kényszeríteni.

Felicie kiegyenesedett felső testtel és összeszorított térdekkel ült a pamlagon és így szólt hozzá:

- A míg a tömeg között járunk, a míg sokan vannak körülöttünk, kívánlak, akarlak s mihelyt egyedül vagyunk, félek.

Ligny olcsó és rosszindulatú élczczel felelt:

- Ah! Ha neked közönség kell, hogy felizgulj!

Felicie fölkelt s megint az ablakhoz lépett. Egy könny pergett le az arczán. Sokáig csöndesen sírt. Aztán élénken hívta oda Róbertet:

- Nézz ki!

S lemutatott Jeanne Perrinre, a ki a gyepen sétált egy fiatal asszonynyal. Átölelve tartották egymást, ibolyákat szagoltattak egymással és mosolyogtak.

- Látod, ez az asszony boldog és nyugodt.

És Jeanne Perrin, régóta megszokott békességét élvezve, megelégedetten és nyugodtan járkált s még büszkének sem látszott különös hajlandóságára.

Felicie olyan kíváncsisággal nézte, a melyet be sem vallott önmagának és irigyelte nyugodtságát.

- Ez ugyan nem fél, ez a nő.

- Hagyd békében. Mit vétett nekünk?

És szenvedélyesen átfogta a derekát.

Felicie reszketve bontakozott ki a karjaiból. Végre is Róbert megcsalva, megalázva, cserbenhagyva, dühbe jött, ostobának nevezte s megesküdött, hogy nem tűri tovább ezt a nevetséges viselkedést.

Felicie semmit sem felelt s újra elkezdett sírni.

A könnyek felingerelték Róbertet és keményen szólt hozzá:

- Minthogy nem adhatod meg nekem többé, a mit kívánok tőled, fölösleges, hogy találkozzunk. Nincs több mondanivalónk egymásnak. Különben is világosan látom, hogy nem szeretsz többé. És ha csak egyszer életedben igazat tudnál mondani, megvallanád, hogy sohasem szerettél mást, mint azt a nyomorult ripacsot!

Ekkor Felicieből is kitört a harag és kétségbeesve nyögte:

- Hazug! Hazug! Utálatos, a mit mondasz. Látod, hogy sírok s te még jobban akarsz gyötörni. Szerelmem is csak arra jó neked, hogy boldogtalanná tégy. Ez gyávaság. Jó, hát nem szeretlek többé... Eredj! Igaz is, mit csinálunk mi itten? Hát egész életünket azzal töltsük, hogy dühvel, kétségbeeséssel, haraggal nézzük egymást. Nem az én hibám... Nincs erőm, nincs erőm. Bocsáss meg, drágám, szerelmem. Szeretlek, imádlak, akarlak. De üzd el őt, kérlek. Te férfi vagy, tudod, hogy mit kell tenni. Üzd el. Te ölted meg, nem én. Csakis te. Öld meg egészen. Oh, Istenem, megőrülök, megőrülök.

*

Másnap Ligny folyamodott, hogy mint harmadik titkárt küldjék ki Hágába. Egy héttel később kinevezték s ő rögtön elutazott, a nélkül, hogy Feliciet viszontlátta volna.

XVII.

Nanteuilné csakis a leányával törődött. Viszonya Tony Meyer-rel, a Clichy-utczai képkereskedővel nem zavarta kedvteléseiben és meghagyta szívének szabadságát. A színházban találkozott egy még eléggé fiatal villanykészülék-gyárossal, a kinek virágzó üzlete volt, valami Mr. Bondoisval, egy rendkívül jómodorú emberrel. Szerelmes vérü és félénk természetű ember volt s minthogy a szép és fiatal asszonyokhoz nem mert közeledni, hozzászokott ahhoz, hogy csak a másféléket kívánja. Nanteuilné még nagyon kellemes külsejű asszonyság volt. De egy este, a mikor rossz színben volt és hanyagul öltözve, Bondois fölkínálkozott. Nanteuilné elfogadta, hogy háztartását kissé föllendítse s leányának se kelljen semmit nélkülöznie, önfeláldozása szerencsét hozott neki. Bondois úr szerette és szívvel-lélekkel neki élt. Nanteuilné eleinte csudálkozott, de aztán boldogan belenyugodott; természetesnek és jónak találta, hogy szeretik s nem kellett azt hinnie, hogy az ideje elmúlt, mert hiszen meggyőzték az ellenkezőjéről.

Nanteuilné mindig jóindulatú asszony volt, engedékeny természetű és állandóan nyugodt. De még soha nem mutatott a házában ennyi kedves ötletességet és ily derült szellemet. Gyöngéd volt másokkal és saját magával szemben és az órák változó folyásában is megőrizte mosolyát, mely föltárta szép fogait és gödröcskéket vájt kövér arczába, hálás volt az élet iránt azért, a mit kapott tőle, s virágzó, kinyílt pompájában és bőségében öröme és fiatalsága volt a háznak.

Míg Nanteuilné minden gondolata és minden szava csupa derű és mosoly volt, Felicie egyre komorabb, bosszusabb és epésebb lett. Szép arczára barázdák vésődtek, hangja nyikorgott. Hamar tisztába jött azzal, hogy milyen helyet foglal el Bondois úr a családjukban, s akár, mert jobban szerette volna ha az anyja csupán csak érte él és lélekzik, akár, mert gyermeki szeretetében sértette, hogy nem becsülheti őt már annyira, akár mert irigyelte az örömét, akár, mert csak az a visszás érzése volt, a melyet a szerelmi dolgok keltenek bennünk, ha nagyon is a közelünkben történnek, elég az hozzá, hogy Felicie minden áldott nap és leginkább az étkezések alatt, nagyon világos czélzásokkal és gyöngén leplezett szavakkal, keserű szemrehányásokat tett Nanteuilnénak a ház új barátja miatt s valahányszor csak találkozott vele, magával Bondois úrral szemben is igen bőven és hangosan adott kifejezést utálatának és ellenszenvének. Nanteuilné csak kicsit búsult a dolog miatt, és mentegette a leányát, arra való tekintettel, hogy még nincs semmi élettapasztalata. És Bondois, a kiben Felicie emberfölötti rettegést ébresztett, hódolatának jeleivel és apró ajándékokkal iparkodott őt lecsillapítani.

Felicie indulatos volt, mert szenvedett. A levelek, a melyeket Hágából kapott, izgatták szerelmét s fájóvá tették. Az izzó képek annyira eluralkodtak rajta, hogy kiszikkadt. Ha távollevő barátját nagyon is világosan látta maga előtt, halántéka zúgott, szive hevesen vert, s valami nehéz köd ereszkedett agyára; idegeinek minden érzékenysége, vérének minden forrósága, lényének minden ereje megindult és leülepedett benne, hogy egyetlen sóvárgássá gyüljön össze testének mélyén. Olyankor csak az járt az eszében, hogy újra fölkeresi Lignyt. Csakis őt kivánta s maga is csudálkozott azon, hogy milyen utálatot érez minden más férfi iránt. Mert ez az ösztön nem volt benne mindig ilyen kizárólagos. Föltette magában, hogy rögtön elmegy Bondoishoz, pénzt kér tőle s vonatra ül, hogy Hágába utazzék. De nem tette meg. S a mi visszatartotta, nem annyira az a gondolata volt, hogy nem fog tetszeni a kedvesének, a ki helytelennek találná ezt az utazást, mint inkább valami homályos félelem, hogy fölébreszti az alvó kisértetet.

Ligny elutazása óta egyetlenegyszer sem látta a halottat. De azért benne és körülötte is még mindig történtek nyugtalanitó dolgok. Az utczán egy uszkár jött utána, a mely hirtelen jelent meg, de épp oly hirtelen eltünt. Egy reggel, a mikor még ágyban feküdt, anyja így szólott hozzá: „Megyek a kalaposnőhöz” és elment. Két-három perczczel később Felicie látta, hogy

újra bejön a szobába, mintha ott felejtett volna valamit. De a jelenés egy pillantás nélkül, szó nélkül, hang nélkül csak jött feléje, megérintette az ágyat és eltünt.

Nyugtalanitóbb káprázatai is voltak. Egy vasárnap, *Athániának* délutáni előadásán a fiatal Zacharie szerepét játszotta. Minthogy nagyon szép lába volt, tetszett neki a fiúruha és örült annak is, hogy megmutathatja, milyen jól tud verseket mondani. De észrevette, hogy egy földszinti zsöllyén egy pap ül reverendában. Nem először történt, hogy egyházi ember jelen volt ennek a szentirásból merített tragédiának délutáni előadásán. De Felicie mégis nagyon kínosan érezte magát. A mikor kilépett a színpadra, világosan látta, hogy Louise Dalle, Jozabeth turbánjával a fején, egy pisztolyt töltött meg a súgólyuk előtt. Elég erős itélőképessége és lélekjelenléte volt ahhoz, hogy elutasítsa magától ezt a lehetetlen látományt, a mely el is tünt. De az első verseket alig hallható hangon mondotta el.

Gyomorégései voltak; a lélekzete elfúlt; néha minden ok nélkül egész bensőjét kimondhatatlan rémület fogta el, szive őrült sebességgel vert, és attól félt, hogy meg kell halnia.

Trublet doktor figyelmes körültekintéssel kezelte. Felicie gyakran találkozott vele a színháznál és néha felment hozzá Seine-utczai régi lakására. És nem kellett a többiekkel együtt várakoznia; az inas rögtön bevezette a kis ebédlőbe, a hol az árnyékban arab fayence-ok fénylettek és mindig ő került először sorra. Egy napon Szokrátesz doktornak sikerült megértetni Felicievel, miképpen alakulnak ki a képek az emberi agyvelőben és hogy ezek nem mindig felelnek meg a külső tárgyaknak, vagy legalább is nem felelnek meg mindig pontosan.

- A hallucinátió, - tette hozzá, - leggyakrabban nem egyéb, mint hibás érzékelés. Az ember azt látja, a mi van, de rosszul látja, egy tollseprűről azt hisszük, hogy borzas fej, egy vörös szegfűről, hogy egy szörnyeteg torka, egy ingről, hogy kisértet halotti lepelben. Semmitmondó tévedések.

Felicie ezekből az okokból erőt merített ahhoz, hogy semmibe vegye és elüzze visióit, ha kutyák, macskák, élő és ismerős személyek jelentek meg neki. De attól mégis rettegett, hogy viszontlássa a halottat. És ez a titokzatos félelem, a mely befészkelődött agyának homályos redőibe, erősebb volt a tudós doktor magyarázatainál. Hiába mondották neki, hogy a halottak sohasem járnak vissza, ő bizonyosan tudta, hogy igenis visszajárnak.

Szókrátesz doktor ezuttal megint azt ajánlotta neki, hogy szórakozzék, járjon össze a barátaival, kiváltképpen a kellemes barátaival és kerülje két legálnokabb ellenségét, a sötétséget és a magányt.

És megtoldotta még ezzel az utasítással:

- Főképpen pedig kerülje azokat a személyeket és dolgokat, a miknek esetleg valami közük lehet látomásainak tárgyához.

A doktor nem vette észre, hogy ez lehetetlen. És Felicie sem vette észre.

- Akkor hát meg fog gyógyítani engem, derék, jó Szokráteszem? - kérdezte és szép, szürke szeme könyörögve tekintett a doktorra.

- Ön maga magát fogja meggyógyítani, gyermekem. Meg fogja magát gyógyítani, mert tevékeny, okos és bátor... Igen, igen, maga félénk és bátor egyszerre. Fél a veszedelemtől, de van bátorsága az élethez. Meg fog gyógyulni, mert nem tud megbarátkozni a bajjal és a szenvedéssel. Meg fog gyógyulni, mert meg akar gyógyulni.

- Azt hiszi, hogy az ember meggyógyul, ha meg akar gyógyulni?

- Ha az ember nagyon bensőleg és mélyen akarja, ha a sejtjeink akarják bennünk, ha öntudatlan énünk akarja, ha az életerős fának azzal a teljes, duzzadó, vak ösztönével akarjuk, a mely tavaszra újra ki akar zöldelni.

XVIII.

Ezen az éjszakán nem tudott elaludni, forgolódott ágyában és lehányta a takaróit. Érezte, hogy az álom még messze jár tőle, hogy csak az első napsugarakkal fog megérkezni, sok-sok táncoló porszemmel, a melyeket a reggel lövell be a függönyréseken keresztül. Az éjjeli lámpa, a melynek égő kis szíve átvilágított porczellán-burkán, titokzatos és meghitt virrasztótársa volt. Felicie fölvetette szempilláit és egy tekintetével fölitta a tejszerű, fehér verőfényt, a mely megnyugtatta. Aztán megint lecsukta szemeit és visszaesett az álmatlanság viharos egyhangúságába. Néha-néha eszébe jutott a szerepéből egy mondat, a melynek nem tulajdonított semmi fontosságot; s a mely mégis üldözte: „Napjaink olyanok, a milyenekké mi tesszük." És elméje abban merült ki, hogy szüntelenül három vagy négy gondolattal foglalkozott:

- Holnap el kell mennem ruhát próbálni Royaumontnéhoz. Tegnap Fagette-tel együtt beléptem Jeanne Perrin öltözőjébe, a ki éppen toilettet csinált és szőrös lábait mutatta, mintha büszke lett volna rájuk. Nem csunya nő ez a Jeanne Perrin; sőt határozottan szép feje van: de az arczkifejezését kellemetlennek találom. Hogy mer Colbertné harminczkét francot kérni tőlem? Tizennégy meg három, az tizenhét, meg kilencz, az huszonhat. Csak huszonhat franckal tartozom neki. „Napjaink olyanok, a milyenekké mi tesszük." Milyen melegem van!

Egyet rántott karcsú csípőin, megfordult és széttárta meztelen karjait, hogy a levegőt, mint valami finom, friss testet, magához ölelje.

- Úgy rémlik, mintha már száz esztendeje volna, hogy Róbert elutazott. Igazán csunyaság tőle, hogy így magamra hagyott. Vágyódom utána.

És összezsugorodva az ágyában, buzgón idézgette emlékezetébe, hogyan is volt, a mikor átölelve tartották egymást. Felicie mindig így szólította:

- Kis kutyám! Drága kis farkasom!

És gondolatai megint fárasztóan keringeni kezdtek az agyában.

- „Napjaink olyanok, a milyenekké mi tesszük. Napjaink olyanok, a milyenekké mi tesszük. Napjaink... Tizennégy meg három, az tizenhét, meg kilencz, az huszonhat. Jól látom, hogy Jeanne Perrin szándékosan mutogatta hosszú, férfias czombjait, a melyek sötétlettek a szőrtől. Igaz lehet, a mit beszélnek, hogy Jeanne Perrin pénzt ád a nőknek? Holnap négy órakor el kell mennem ruhát próbálni. Mégis csak borzasztó, hogy Royaumont-né sohasem tud rendes ujjakat csinálni. Milyen melegem van! Szokrátesz nagyon jó orvos, de vannak pillanatai, a mikor mulatsága telik abban, hogy megbutítsa az embert."

Egyszerre eszébe jutott Chevalier, s úgy érezte, mintha az ő hatása alatt valami végigsuhanna a falak mentén. Úgy rémlett neki, mintha az éjjeli lámpa fénye elhomályosodnék tőle. Kevesebb volt az árnyéknál, és nyugtalanító volt. Hirtelen az a gondolat villant meg benne, hogy ez a légies valami a halott arczképeiből támadt. Egy arczképét sem őrizte szobájában. De a lakásban még volt egynéhány, a melyeket nem tépett össze. Gondosan összeszámolta, s úgy találta, hogy még három arczképnek kell lennie: az első egy nagyon fiatalkori kép, felhős háttérrel; egy másik egy megszokott, vigyorgó arczképe, a harmadik, mint Don César de Bazan, hogy mielőbb megsemmisítse őket, kiugrott az ágyból, gyertyát gyújtott, papucsot húzott, s egy ingben beosont a salónba, egészen a paliszander-asztalig, a melyen egy főnix-pálma állott, felhajtotta a terítőt, s kutatni kezdett a fiókban. Zsetonok voltak benne, egy gyertyatartó-betét, bútorokról levált kis farészek, két-három kristály az üvegcsillárról és néhány arczkép, a melyek között csak egy Chevaliert talált, a legfiatalabbat, a felhős háttérrel.

A másik kettőt egy Boulle-stilusu kis szekrényben kereste, a mely az ablakköznek a dísze volt és a melyen kínai lámpák állottak. Megfakult üveggolyók aludtak ottan, lámpaellenzők, aranyozott kristálycsészék, egy porczellán-gyufatartó, a melyre egy gyermek volt ráfestve, a ki egy kutya mellett elaludt, fejét egy dobra hajtva, kifeslett könyvek, rongyos zongorakivonatok, két összetört legyező, egy fuvola és egy kis csomó vizitfénykép. Ráakadt a második Chevalier-re, Don César de Bazanra. Az utolsó nem volt ott. Hiába kérdezte magától, hogy hova is dughatta. Hiába kutatta ki a dobozokat, csészéket, virágcseréphuzatokat, a kótatartót. És mialatt lázasan kutatott, képzeletében az arczkép egyre jobban nőtt, s egyre határozottabb lett, már életnagyságban állt előtte, gúnyos és fitymáló arczot öltve. A feje tűzben égett, lába jéghideg volt, s érezte, hogy gyomorfalait feszíteni kezdte a félelem. És abban a pillanatban, a mikor már vissza akart fordulni, hogy fejét a párnák közé temesse, eszébe jutott, hogy az édesanyja is őriz fényképeket az üvegszekrényben. Megint fölháborodott. Halkan benyitott a szobába, a hol Nanteuilné már mélyen aludt, nesztelen léptekkel eljutott a szekrényig, zaj nélkül kinyitotta és egy székre állva keresgélni kezdett a legfelső fiókban, a mely tele volt ócska dobozzal. Egy album akadt a kezébe, a második császárság idejéből, a melyet húsz év óta ki sem nyitottak. Egész halom levelet markolt ki, egy csomó bélyeges papirost és tömérdek zálogczédulát. A gyertyafénytől s a keresgélő Felicie halk neszére Nanteuilné fölébredt és odaszólt:

- Ki az?

De aztán rögtön megpillantotta hosszú hálóingében, vállára hulló vastag hajfonatával, a széken álló kis családi kisértetet.

- Te vagy az, Felicie?... Csak nem vagy beteg? Mit csinálsz ott?

- Keresek valamit.

- Az én szekrényemben?

- Igen, mama.

- Nem fekszel vissza mindjárt! Még meghűtöd magadat... Legalább mondd meg, hogy mit keresel... Ha a csokoládé kell, a középső polczon áll, az ezüst czukortartó mellett.

De Felicie már fölkapott egy csomó fényképet s mohón lapozgatott köztük. Türelmetlen ujjai alatt elvonultak Doulcené csipkékkel borítva, Fagette, ragyogón, lángban álló hajával, Tony Meyer közelálló szemeivel és szájába lógó orrával; Pradel, viruló szakállával, Trublet pisze orrával és kopasz fejével, Bondois úr, félénk szemével és tömött bajusza fölött kiegyenesedő orrával. Ámbár eszeágában sem volt törődni most Bondois urral, mégis az elvonulásnál ellenséges pillantást vetett rá és véletlenségből egy viaszcseppet hullatott az orrára.

Nanteuilné most már teljesen ébren volt és csodálkozva kérdezte:

- Felicie, mit kotorászol te az én fiókomban?

Felicie, a ki végre megtalálta a mohón keresett fényképet, csak egy vad örömkiáltással felelt, leröpült a székről, s vitte magával a halottat, és tévedésből Bondois urat is vele.

Visszatérve a salonba, lekuporodott a kandalló mellé, papirossal tüzet gyujtott és beleszórta Chevalier három fényképét. Látta, hogy lángot vet, és a mikor a három kartonlap összezsugorodott és megfeketedett, és forma és anyag nélkül elszállott, Felicie nagyot lélegzett. Ezuttal csakugyan azt hitte, hogy elragadta a féltékeny halottól azt, a miből a földön táplálkozott és hogy megszabadult a további üldözéstől.

A mikor megint fölvette a gyertyát, megpillantotta Bondois urat, a kinek orra eltünt a viaszpecsét alatt. Minthogy nem tudta, mihez fogjon vele, nevetve hajította bele a kandallótűzbe, a mely még égett.

Miután visszatért a szobájába, tükre elé állt és szorosan összefogta az ingét, hogy formái kidomborodjanak. Egy gondolat, a mely már néha keresztülvillant rajta, ezuttal kissé jobban foglalkoztatta, mint máskor. Igy szólott önmagához:

- Miért van az ember így teremtve, miért van feje, karja, czombja, lába, melle, hasa? Miért ilyen és nem másforma? Mégis csak furcsa.

E pillanatban az emberi test alakja önkényesnek, bizarrnak, különösnek tünt fel előtte. S a hogy nézte magát, tetszett önmagának. Élénken és alaposan tudott gyönyörködni saját magában, kiszabadította keblét, szorosan átfogta két tenyerével, aztán gyöngéden nézte a tükörben, mintha nem is a saját keble volna, hanem két élőlény, talán egy pár galamb.

Még egyszer rámosolygott a két keblére s aztán visszafeküdt az ágyába. Későn délelőtt ébredt csak fel s egy pillanatig csudálkozott azon, hogy egyedül aludt. Mert álmában egyszer-kétszer megkettőztette magát és a mikor a saját testét érezte, azt álmodta, hogy női ölelésekben van része.

XIX.

Két órára tűzték ki a *Rács* főpróbáját. Trublet doktor már egy órakor elfoglalta szokott helyét Nanteuil öltözőjében.

Felicie, a ki éppen Michonné kezei között volt, szemére hányta a doktorának, hogy nem mond neki semmit. Pedig ő volt az, a ki eltűnődve, csakis a szerepével foglalkozva, a melyet játszania kellett, nem figyelt a doktorra. Meghagyta, hogy senkit se bocsássanak be az öltözőjébe. De azért szivesen fogadta Marc Constantint, mert rokonszenvet érzett iránta.

Marc Constantin nagyon izgult, hogy zavarát leplezze, a vivarais-i erdőkről próbált beszélni, belefogott vadászélmények és paraszttörténetek elmondásába, a melyeket nem fejezett be.

- Lámpalázam van. - mondotta Nanteuil. - Hát ön, Marc úr, nem érzi, hogy kalapálnak a gyomrában?

Marc úr tiltakozva mondta, hogy ő semmi izgalmat nem érez. De Felicie tovább faggatta:

- Vallja be, hogy szeretné, ha már túlesett volna rajta.

- No igen, ha mindenáron akarja, hát talán jobban szeretném, ha már túlestem volna rajta.

Mire doktor Szokrátesz naiv arczczal és nyugodt hangon ezt a fogas kérdést intézte hozzá:

- Nem gondolja, hogy a minek meg kell lennie, az már meg is van, sőt már mindig meg is volt.

És feleletet se várva, hozzátette:

- Abból, hogy az egyes jelenségek egymásután lépnek be a tudatunkba, nem szabad azt következtetnünk, hogy a valóságban is egymásután következnek s még kevesebb okunk van azt hinni, hogy abban a pillanatban lépnek föl, a mikor mi érzékeinkkel fölfogjuk.

- Ez kétségtelen, - mondotta Marc Constantin, a ki nem figyelt oda.

- A világegyetem, - folytatta a doktor, - nekünk mindig befejezetlenül jelenik meg és nekünk mégis az az illusiónk, hogy mindig befejeződik. Minthogy a jelenségeket időbeli egymásutánban érzékeljük, azt hisszük, hogy valósággal is egymásután következnek. Elhitetjük magunkkal, hogy a kiket már nem látunk, azok el is múltak, s a kiket még nem látunk, csak ezután lesznek. De elképzelhetünk olyan alkotású lényeket, a kik egyszerre fogják föl azt, a mi a mi számunkra mult és jövő. Elképzelhetünk olyan lényeket, a kik a jelenségeket fordított sorrendben érzékelik, s a kik előtt a jövőnkből pereg le a multunk. Olyan állatok, a melyeknek más térképzetük van, mint nekünk s a melyek például nagyobb gyorsasággal tudnának mozogni, mint a fény, a jelenségek egymásutánjáról egészen más fogalmat alkotnának maguknak, mint a miénk.

- Remélem, hogy Durville ma nem fog megint éretlen tréfákat csinálni nyilt színen! - kiáltott fel Felicie, miközben Michonné a szoknya alatt ráhúzta lábára a harisnyáit.

Marc Constantin megnyugtatta, hogy Durvillenek eszében sincs s könyörgött neki, hogy ne nyugtalankodjék e miatt.

És doktor Szokrátesz folytatta fejtegetéseit.

- Mi magunk is, ha egy világos éjszakán, fölnézünk az Arató Szűz egy csillagára, mely egy nyárfa csucsán reszket, egyszerre látjuk azt, a mi volt, és a mi van. Mert, ha a csillag, a mint nekünk megjelenik, a fára vonatkoztatva már csak múlt, a fa a csillagra vonatkoztatva még csak jövő. És mégis: a csillag, a mely égő kis arczát mutatja nekünk messziről, persze nem

olyannak, a milyen ma, hanem a milyen az ifjúságunkban volt, sőt talán még születésünk előtt, - és a nyárfa, a melynek fiatal lombjai remegnek a friss esti szélben, mibennünk az időnek ugyanazon a pontján egyesülnek és így mind a kettőt egyszerre látjuk. Mi egy dologról azt mondjuk, hogy a jelenben van, a mikor határozottan érzékeljük. És azt mondjuk, hogy a múltban van, ha csak határozatlan képünk van róla. És valami, ha sok millió évvel ezelőtt valósult is meg, mihelyt a lehető legerősebb benyomást nyerjük róla: ránk nézve sohasem lesz elmúlt, hanem jelenvaló. A sorrend, a mely szerint a dolgok eltünnek a világegyetem mélységeiben: ismeretlen mielőttünk. Mi csakis érzékelésünk sorrendjét ismerjük. Azt hinni, hogy a jövő nincs, mert mi még nem ismerjük, annyi, mint azt hinni, hogy egy könyv nincs befejezve, mert mi még nem olvastuk végig.

Itt a doktor egy pillanatra megállott. És Nanteuil, a ki a csöndben hallotta a szíve dobogását, fölkiáltott:

- Folytassa, jó Szokráteszem. Kérem, folytassa. Ha tudná, milyen jót tesz velem, a mikor beszél!... Azt hiszi, hogy egy szót se hallok abból, a mit mond. De a mikor olyan távoli dolgokról beszél, az engem szórakoztat; olyankor érzem, hogy egyéb is van a világon, mint az én föllépésem; így legalább nem zuhanok le a sötét lyukba. Mondjon akármit, csak beszéljen...

A bölcs Szokrátesz, a ki nyilván előrelátta, hogy szavai milyen jó hatást fognak tenni a színésznőre, folytatta beszédjét:

- A világegyetem épp oly szükségszerűen alakul, mint egy háromszög, melynek adva van egy oldala és két szöge. A jövendő dolgok már el vannak végezve, tehát már a múltban be vannak fejezve. Olyanok, mintha már megvolnának. És meg is vannak. Annyira megvannak, hogy egy részüket már ismerjük. És ha ez a részük, óriási mivoltukhoz képest parányi is, viszont nagyon számbaveendő, ha összemérjük azzal, a mit a befejezett dolgokból megismerhetünk. Szabad kimondanunk, hogy számunkra a jövő nem sokkal homályosabb, mint a múlt. Tudjuk, hogy nemzedékek nemzedékeket fognak követni a munkában, örömben, szenvedésben. Tekintetemet túlterjesztem az emberi nem időbeli határain. Látom, hogy lassankint az égbolton átalakulnak a csillagképek is, a melyek változatlannak látszottak; látom, hogy az ősrégi gönczölszekér helyébe új fogat kerül, hogy az Orionnak széttörik a paizsa és a Sziriusz kialszik. Tudjuk, hogy a nap holnap fölkel és hogy még sokáig minden reggel fel fog kelni, sűrű felhőben vagy ritka ködben.

Meunier Adolphe lépett be lábujjhegyen, tapintatosan.

A doktor kezet szorított vele:

- Jó napot, Meunier úr. Látjuk a jövő havi újholdat. Nem látjuk olyan világosan, mint a ma éjjeli holdat, mert nem tudjuk, hogy melyik szürke vagy vörös égbolton fogja a tetőm fölött öreg serpenyőformájú hátúlját mutogatni, regényes csuklyákkal és hegyes süvegekkel behúzott kémények között, hogy a szerelmes macskák nézegethessék. De ha elég tudósok volnánk ahhoz, hogy ezt a következő holdtöltét legcsekélyebb részleteiben, a melyek mind szükségesek, előre ismerhetnők, akkor a szóbanforgó éjszakáról éppen olyan világos fogalmunk lenne, mint a mairól: mind a kettő egyformán jelenvaló lenne számunkra.

- A tényekről szerzett ismeretünk egyetlen alapja annak, hogy hihessünk a valóságukban. Ismerünk bizonyos bekövetkezendő tényeket. Ezeket tehát valóságosaknak kell tartanunk. És hogyha valóságosak, akkor meg is valósúltak. Így tehát, kedves Marc Constantin úr, hihető az is, hogy az ön darabját már eljátszották ezer évvel ezelőtt vagy egy félórával ezelőtt, a mi teljesen egyremegy. Hihető, hogy mi valamennyien már régóta meghaltunk. Gondolja, hogy így van, és nyugodt lesz.

Marc Constantin, a ki nem tudta követni ezeket a fejtegetéseket, a melyeket sem időszerűknek, sem illendőknek nem talált, kissé ingerülten felelte, hogy mindez benne van Bossuet-ben.

- Bossuet-ben! - kiáltotta a doktor szinte magánkívül. - Fogadok önnel, hogy ott soha ilyesmit nem találhatott. Bossuet egyáltalában nem volt philosophus.

Nanteuil a doktor felé fordult. Nagy főkötő volt rajta fátyolszövetből, magas, kerek béléssel, a melyet széles kék szalag tartott össze a fején s a két oldalt, lépcsőzetesen leomló csipkék beárnyékolták arcát és homlokát. Felicie átváltozott lángoló szőkeséggé. Vöröses haja gyűrűkben hullott a vállára. Keblére mousselin mellkendő volt tűzve, mely széles violaszín öv alatt végződött. Csíkos rózsaszínű szoknyája lágyan omlott le a kissé magas derékról és nagyon megnyújtotta alakját. Olyan volt, mint egy álomkép.

- Delage is, - így szólt - olyan ízetlen tréfákat enged meg magának: tudják, mit csinált Marie-Claire-rel? Mind a ketten a *Tudós nők*-ben játszottak. Nyílt színen egy tojást nyomott a kezébe. Szegény az egész felvonás alatt nem tudta letenni.

Az ügyelő hívására Marc Constantin kiséretében lement a színpadra. Hallották a nézőtér zúgását, a szörnyeteg moraját s úgy rémlett nekik, mintha az apokalyptikus állat tüzes torkába szállanának le.

A *Rács*-ot jól fogadták. Minthogy idény végén jött s hosszú életre nem számíthatott, mindenkinél kegyelemre talált. Az első felvonás közepe felé úgy találták, hogy van benne stilus és költészet s hogy néha kissé homályos. Attól fogva méltányolni kezdték, keresték benne a szépet s mindenki érteni akarta. Megbocsátották neki, hogy nem nagyon drámai. Irodalmi volt és most az egyszer elfogadták ezt a műfajt.

Marc Constantinnek még senki ismerőse sem volt Párisban. Meghívott a bemutatóra három vagy négy vivarais-i földbirtokost, a kiknek az arcza pirosan virított a fehér nyakkendő fölött, a kik forgatták a szemüket a zsöllyéken és nem mertek tapsolni. Minthogy barátai nem voltak, senkinek se jutott eszébe, hogy ártson a sikerének. Sőt a folyosókon, mint tehetséget, kijátszották mások ellen. De azért nagyon izgatottan botorkált egyik öltözőből a másikba, vagy leroskadt a direktori proscenium-páholy mélyén. Nyugtalankodott a kritikák miatt.

- Legyen nyugodt, - mondotta neki Romilly. - A bírálók annyi jót és annyi rosszat fognak mondani a darabjáról, a mennyit Pradelről gondolnak. És ebben a pillanatban több rosszat gondolnak róla, mint jót.

Meunier Adolphe fakó mosolylyal adta tudtára, hogy a közönség jó hangulatban van s hogy a kritikusok nagyon gondosnak találják a darab irályát. Ennek fejében néhány lekötelező kijelentést várt *Pandolphe és Clarimonde*-ról. De Marc Constantinnek nem jutott eszébe megtenni ezeket a kijelentéseket.

Romilly a fejét rázta.

- Számítani kell arra, hogy lebunkózzák. Meunier úr nagyon jól tudja. A sajtó igazságtalanul és kegyetlenül bánt el vele.

- Hjah! - sóhajtotta Meunier, - sohasem fognak annyi rosszat mondani rólunk, a mennyit Shakespeare-ről és Molière-ről mondtak.

Nanteuilnek nagy sikere volt, s nem annyira a zajos kihivások bizonyitották, mint inkább a finomlelkű műértők kevésbbé lármás, de annál bensőbb helyeslése. Olyan tulajdonságokat mutatott, a melyeket még nem láttak benne, tökéletes dikcziót, előkelő mozgást, szűzies és büszke bájt.

Az utolsó felvonásközben a miniszter üdvözlő szavakat intézett hozzá a színpadon. Ez annak jele volt, hogy a közönség hangulata is kedvező, mert a miniszterek sohasem a maguk egyéni

véleményének adnak kifejezést. Az egyetem rectora mögött hivatalnokok, társaságbeli urak és színpadi szerzők hizelgő serege tolongott. Karjaik úgy nyultak feléje, mint a szivattyúk s valamennyien egyszerre fejezték ki csodálatukat. És Doulcené, a ki fulladozott a tömegben, a férfikabátok gombjain hagyta rengeteg czérnacsipkéinek foszlányait.

Az utolsó felvonás volt Nanteuil diadala. Nemcsak odáig vitte a közönséget, hogy sírtak és kiabáltak. Minden szemből az a nedves, de mégsem síró pillantás szállt feléje, minden szívből az a mély és szinte hangtalan moraj, melyet csak a szépség fakaszt az emberekből.

Érezte, hogy egy pillanat alatt mérhetetlenül megnőtt s a mikor a függöny összecsapódott, ezt mormolta:

- Ez már az igazi.

Orchidea-kosarakkal, rózsacsokrokkal megtelt öltözőjében vetkőzött, a mikor sürgönyt hoztak neki. Ajtót nyitott. A sürgöny Hágából jött és ez állott benne:

Szívből osztozom a biztos sikerben.

Róbert.

Alig hogy végigfutott rajta, Trublet doktor lépett az öltözőbe.

Felicie a nyakába borult, fáradtságtól és örömtől tüzelő karjaival, izzadt kebléhez szorította és a töprenkedő Silén-arczára mámoros ajakkal teli csókot nyomott.

Szokrátesz, bölcs ember lévén, úgy fogadta a csókot, mint a sors ajándékát, a melyről tudta, hogy nem neki van szánva, hanem a dicsőségnek és a szerelemnek.

Nanteuil maga is észrevette, hogy mámorában ajkát talán nagyon is túlfütötte lehelletével, mert karjait szétvetve így szólt:

- Bánom is én! Olyan boldog vagyok!

XX.

Husvétkor jelentős esemény növelte az örömét. Szerződtették a Comédie Française-hoz. A nélkül, hogy beszélt volna róla, egy idő óta utána járt a dolognak. S ebben az utánajárásban anyja segédkezett neki. Nanteuilné szeretetreméltó volt, a mióta szerették. Most már egyenes fűzőket hordott s olyan szoknyákat, a melyeket mindenütt lehetett mutogatni. Eljárt a miniszteri hivatalokba, s úgy mondják, hogy a mikor a Szépmüvészeti miniszterium egyik helyettes főnöke ostromolta, Nanteuilné nagyon könnyen engedett. Legalább is Pradel ezt állította.

Az igazgató nagy örömmel mondta:

- Nanteuil mamára nem lehet ráismerni! Nagyon kívánatos asszony lett belőle és én jobban szeretem, mint azt a kis bestia leányát. Sokkal jobblelkü.

Mint a többiek, Nanteuil Felicie is mindig lenézte, becsmérelte, leszólta a Comédie Françaiset. Azt mondta, a mit a többiek: „Semmi kedvem, hogy elszerződjem ahhoz a mű-intézethez." És a mikor bekerült a mű-intézetbe, örömében és büszkeségében ujjongott. S megkétszerezte örömét az, hogy a *Nők iskolájá*-ban kellett bemutatkoznia. Már tanulta Ágnes szerepét egy ismeretlen, öreg tanárral, Maxime úrral, a kit nagyra tartott azért, mert a kisujjában volt az egész traditió. Esténkint Cécilet játszotta a *Rács*-ban s lázas munkában telt az élete, a mikor levelet kapott, a melyben De Ligny Róbert bejelentette neki, hogy visszatér Párisba.

Hágai tartózkodása alatt, többrendbeli próbálkozása révén, Róbert meggyőződött arról, hogy milyen erős a szerelme Felicie iránt. Viszonya volt nőkkel, a kiket mindenki szépnek és kellemesnek tartott. De sem a brüsszeli Boumdernootné, ez a nagy darab, friss asszony, sem a Cruysen nővérek, a kiknek a Vyveren volt divatárúüzletük, sem Susette Berger, a Folies-Marigny tagja, a ki akkor északeurópai körúton volt: nem adták meg neki a szerelmi gyönyör teljességét. Mellettük is Felicie után bánkódott és rájött arra, hogy valamennyi nő közül csakis őt kívánja. Boumdernootné, a Cruysen-nővérek és Susette Berger nélkül sohasem tudta volna meg igazán, hogy milyen értéket tulajdonít ő Felicienek. Ha szó szerint vesszük a dolgot, azt fogjuk mondani, hogy megcsalta Feliciet. Ez a helyes kifejezés. Van rá még egyéb szó is, a melynek ugyanaz az értelme, csak kevésbbé finom. De ha közelebbről tekintjük a dolgot, nem csalta meg. Kereste, kereste őt, rajta kívül s rájött, hogy őt csakis saját magában találhatja meg. Hiábavaló okosságában szinte harag és rémület fogta el, mert nyugtalanította, hogy ezentúl vágyainak egész tömegét ilyen gyönge micsodához köti, ilyen egyetlen és törékeny valamihez. És annyival is jobban szerette Feliciet, mert némi dühvel és némi gyülölettel szerette.

Mindjárt megérkezése napján találkozóra hívta egy legénylakásba, melyet egy külügyminiszteriumbeli gazdag kollégája engedett át neki. Az Avenue de l'Almán volt, egy barátságos ház földszintjén, két kis szoba, barnabélű és aranyosszirmú napraforgókkal kárpitozva, a melyek nyugodtan, egyenletesen és árnyéktalanul nyultak fel a derült falakon. A modern stílusú, virágos szárakkal diszített halványzöld bútorok körvonalai olyan lágyhajlásúak voltak, mint a liliomok s volt bennük valami a vizinövények puhaságából. A karcsú formájú nagy tükör hagymás növények keretében lengedezett, a melyet csukott virágszirmok zártak körül s ebben a keretben a tükör a víz frisseségével hatott. Az ágy lábánál jegesmedve-bőr terült széjjel.

- Te! Te!... Te vagy!

Felicie nem tudott egyebet mondani.

Látta, hogy Róbert vágytól terhes, fénylő pillantással nézi, s míg ő Róbertet nézte, minden összefutott a szeme előtt. Vérének finom tűzárama, ágyékának melege, mellének izzó lehellete, homlokának gőzölgő forrósága egyszerre tódult a szájára és hosszan tapadt kedvesének a szájára egy olyan csókkal, a melyben ezek a lángok lobogtak és a mely mégis üde volt, mint a harmatos virág.

Egyszerre százfélét kérdeztek egymástól s egymás kérdéseit keresztezték.

- Hát tőlem távol unatkoztál, Róbert?

- Így hát föllépsz a Comédieben?

- Szép város az a Hága?

- Igen, csöndes kis város. Vörös, szürke, sárga házak, lépcsős tetőkkel, zöld zsalugáterekkel, gerániumokkal az ablakokban.

- És mit csináltál te ottan?

- Semmi fontosat... Sétáltam a Vyver körül.

- De csak nem jártál nőkkel?...

- Ah, dehogy, nem... Milyen szép vagy, drágám. Most már meggyógyultál?

- Oh igen, meggyógyultam.

És hirtelen könyörgő hangon így szólt:

- Róbert, szeretlek. Ne hagyj el. Ha elhagynál, esküszöm, hogy nem vennék más férfit. És mi lenne akkor belőlem? Tudod, hogy nem bírok szerelem nélkül élni.

Róbert hevesen, nyers hangon felelt neki, hogy nagyon is szereti és csakis rája gondol.

- Hiszen már belebutulok.

Ez a nyerseség elbájolta Feliciet s jobban megnyugtatta, mint bármilyen édes, bágyadt eskü vagy igéret tehette volna. Mosolygott és nagylelkűen vetkőzni kezdett.

- S mikor mutatkozol be a Comédieben?

Kinyitotta kis táskáját s a rizsporral együtt előszedte a próbaczéduláját s átnyújtotta Róbertnek. A mit még most sem győzött eléggé bámulni a czédulán, az volt, hogy rajta állt a Comédie czíme, az alapításnak távoli, magasztos dátumával.

- Látod. Mint Ágnes lépek föl először, a *Tudós nők*-ben.

- Szép szerep.

- No de mennyire!

Vetkőzés közben versek jöttek az ajkára és mormolni kezdte:

„Én megsebeztem?" - kérdém meglepetve[3]
„Meg, - mondá, - megsebezted és nagyon!
Az ifju az, kit tegnap erre láttál."
- „Jaj Istenem, - kiálték, - hogy esett?
Véletlenül ráejték valamit?"

- Látod, nem sóványodtam.

„Nem, - válaszolt, - szemed sebezte meg,
És pillantásid szerzék nagy baját."

[3] Fordította Szász Károly.

- Inkább híztam, de nem sokat.

„Jaj Istenem, - mondék, - a hogy lehet?
Mi van szememben, a mi árt s sebez?”

Róbert szívesen hallgatta ezeket a verseket. És bárha ő sem ismerte sokkal jobban se a régi irodalmat, se a franczia hagyományt, mint fiatal kortársai, de több ízlése volt és jobban érdeklődött. És, mint minden franczia, szerette Molièret, értette és mélységesen átérezte.

- Gyönyörű, mondotta. - De most gyere...

Felicie jóleső, nyugodt bájjal bocsátotta le az ingét. De mert kívántatni akarta magát, meg a mestersége iránt való szeretetből is, elkezdte Ágnes elbeszélését:

Künn ültem a tornáczon, kötögettem.
Egyszer csak, itt a fák közt, egy csinos
Ifjut pillantok meg. Hogy észrevett...

Róbert odahívta, magához vonta. Felicie kisíklott karjai közül, a nagy tükör felé húzódott s tovább szavalt és játszott a tükör előtt.

- Nagy tisztelettel rögtön üdvözölt.

Térdet hajtott először könnyedén, aztán kissé mélyebben, majd a bal lábát kitette, a jobb lábát hátravetette s mélyen bókolt:

- Én, hogy ne mondja, hogy paraszt vagyok,
Hát visszaadtam szépen a köszöntést.

Róbert most már türelmetlenül hívta. De Felicie második meghajlást is csinált, s mulatságos pontossággal adta meg mindennek a tempóját. És most már minden megállás nélkül szavalt s megcsinált minden bókot, azon a helyen, a hol a szöveg és a hagyomány megszabta.

- Ő erre mindjárt másodszor köszönt,
S ezt is siettem visszaadni én.
Harmadszor ő megint üdvözle s én
Szintugy köszöntém harmadikszor is.

Megcsinált minden színpadi játékot. Komolyan, lelkiismeretesen s ügyelve arra, hogy jól csinálja. Testállásai, a melyek közül nem egy zavarólag hatott, mert az értelmükhöz kellett volna a szoknya, majdnem mind szépek és mind érdekesek voltak, mert a fiatal, női test lágy burkában erős izmokat mutattak s minden mozdulásnál olyan arányokat és harmóniákat árultak el, a melyeket rendesen nem lát meg az ember.

S mezítelenségét illemes mozdulatokkal és ártatlan arczkifejezéssel burkolva, a véletlen szerencse és szeszély révén egy kis műremekké változott át, az ártatlanság allegóriájává, Correggio vagy Clodion modorában. És ebben a lelkes kis alakban gyönyörű tisztasággal csendültek meg a nagy komikai versek. Róbertet, akarata ellenére, annyira elragadta, hogy türelemmel hallgatta végig. S legfőképpen az mulattatta, hogy minden dolgok közül a legnyílvánosabbat, egy színpadi jelenetet nyújtottak neki így, magánúton és titokzatosan. És a teljesen mezítelen leánynak szertartásos magatartását figyelve, része volt abban a philosophus gyönyörben is, hogy megállapította, mi az, a mivel a legjobb társaságokban az emberek méltóságot kölcsönöznek maguknak.

- Jött, ment s a hányszor térült s fordula,
Mindannyiszor szépen köszönt nekem;
Én meg, szünetlen szemmel tartva őt,
Mindannyiszor köszöntöttem viszont.

E közben Felicie a tükörben csudálta duzzadó, üde mellét, fürge alakját, kissé vékony, kerek, orsóalakú karját, finom czombját, szép, gömbölyű térdét, és mindent a színjátszás nemes művészetének szolgálatában látván, föllelkesült és nekihevült; könnyű pír ült az arczára, mint valami finom festék.

- Ugy, hogy ha végre ránk nem jön az éj,
Tán most is ott egymást köszöntenők.
Mert nem akartam, hogy azt mondja rólam,
Hogy nála műveletlenebb vagyok.

Róbert rákiáltott, az ágyról, a melyen felkönyökölve feküdt:

- Most gyere!

És Felicie kipirosodva, átlelkesülve:

- És én, azt hiszed, hogy én nem szeretlek téged!...

Barátja mellé dőlt az ágyra. Hozzásímulva és odaadóan, hátravetette a fejét, s árnyas szempillákkal fátyolozott szemeit, nedves fényben égő, kinyílt száját odanyújtotta a csókoknak.

Egyszerre csak fölegyenesedett a térdein. Meredt szemei megteltek kimondhatatlan rémülettel. Rekedt sikoly tört ki a torkából, a melyet jajszó követett, mely gyönge és hosszú volt, mint az orgona hangja. Fejét elfordította és újjával a fehér jegesmedvére mutatott, mely az ágy lábánál terült el.

- Ott! ott!... Úgy fekszik, mint egy puskakakas, átlyukasztott fejjel... Nevetve néz rám és véres a szája szöglete...

Szemei kerekre nyílva, egész fehéren forogtak. Teste kifeszült, mint az ív, s a mikor újra visszapattant, úgy esett le, mint a halott.

Róbert hideg vízzel dörzsölte halántékát és eszméletre hozta. Gyerekes hangon panaszkodott, hogy minden ízében össze van zúzva. Izzást érzett a tenyerén, ránézett s látta, hogy fölhasadt és vérzik.

Így szólt:

- A körmeim behatoltak a húsba. Nézd csak, hogy tele vannak vérrel a körmeim.

Gyöngéden megköszönte Róbertnek, hogy fáradott vele és szelíden bocsánatot kért, a miért ennyi kellemetlenséget okozott neki.

- Pedig nem ezért jöttél vissza, mi?

Mosolyogni próbált és körüljártatta szemét.

- Milyen szép lakás.

Tekintete a próbaczédulára esett, a mely kinyitva feküdt az éjjeli szekrényen. Felsóhajtott:

- Mit használ nekem, hogy nagy művésznő vagyok, ha egyszer nem vagyok boldog.

Tudtán kívül, szóról-szóra ismételte azt, a mit Chevalier mondott, mikor Felicie elutasította.

Azután fejét, a mely még mindig nehezen mozdult, fölemelte a párnáról, szomorú szemeit kedvese felé fordította és megadással mondta:

- Nagyon szerettük egymást, mi ketten. Vége. Már soha többé nem leszünk egymáséi, soha többé... Ő nem akarja!

Vége.